

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Vypracovala:

Zuzana Vašáková

**Vývoj výchovy v rakouských šlechtických
rodinách od počátku 19. století do 1. poloviny
20. století**

**Education in Austrian aristocratic families from the beginning of 19th century to
the 1st half of 20th century**

Praha 2011

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D.

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce doc. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za veškerou pomoc, čas, rady a připomínky v průběhu vzniku této práce. Poděkování patří i pracovníkům SOA Třeboň v Jindřichově Hradci za jejich ochotu a vstřícnost v průběhu mého bádání. Velký dík patří také PhDr. Tomáši Horynovi, kastelánovi na státním zámku Červená Lhota, za jeho pomoc, vstřícnost a především inspiraci pro vznik této práce. Poděkování si zaslouží také všichni, kteří mě během psaní této práce podporovali, a především PhDr. Kryštof Drnek a Jana Klímová, kteří byli jejími prvními čtenáři.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 7. 2011.

Zuzana Vašáková, v.r.

Abstrakt

Práce se zabývá výchovou v rakouských šlechtických rodinách v období 19. a 1. poloviny 20. století. Celkový obraz výchovy je tvořen dílčími vlivy - prostředím výchovy (to, zda se děti učily doma, ve škole, nebo v internátní škole) a jejím zaměřením, výběrem škol. Dalším významným faktorem, který se odrazil ve výchově bylo působení rodičů, chův a domácích učitelů, ale také volba jazyka výchovy a prostředí rodinných sídel, které děti obklopovalo. V tomto období je možné nalézt některé společné rysy i odlišnosti v několika rodinách (orličtí a hlubočí Schwarzenbergové, Sternbergové, Mensdorffové-Pouilly, Schönburg-Hartensteinové).

První polovina 20. století je pro dějiny aristokracie významným obdobím. Politické změny se promítly do jejího životního stylu a částečně také do výchovy dětí. Její proměny na přelomu 19. a 20. století jsou patrné na příkladu výchovy dětí prince Johanna Schönburg-Hartensteina.

Klíčová slova: aristokracie, dětství, výchova, jazyky, rodiče, chůvy, učitelé, školy, Schwarzenbergové, Schönburg-Hartensteinové, Mensdorffové-Puilly.

Abstract

The thesis deals with the education in austrian aristocratic families in the 19th century and in the 1st half of 20th century. The education and upbringing of children had been influenced by plenty of factors. The most important factors, which influenced education, were the environment (home or boarding school), specialization of education, the selection of schools and universities and the language of education, too. Parents, nannys and private teachers also had some influence on the upbringing of the children. In the 19th century we can find some common characteristic in some of the noble families (The Schwarzenbergs, the Sternbergs, the Mensdorffs and some others).

The 1st half of the 20th century is an essential period for the history of aristocracy. Political changes reflected in its lifestyle and partially in the upbringing and education of the children of the aristocrats. These changes are illustrated on the education of children in the family of prince Johann Schönburg-Hartenstein.

Keywords: aristocracy, childhood, education, languages, parents, nannys, teachers, schools, the Schwarzenbergs, the Schönburgs, the Mensdorffs.

OBSAH

ÚVOD.....	6
HIERARCHIE RAKOUSKÉ ŠLECHTY V 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ.....	11
ŠLECHTA A SPOLEČNOST NA KONCI 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ	14
ZÁNİK MONARCHIE A „NOVÝ POŘÁDEK SVĚTA“	16
JAZYKY A JEJICH MÍSTO VE VÝCHOVĚ ŠLECHTICKÝCH DĚTÍ.....	22
CHŮVY, GUVERNANTKY, VYCHOVATELKY A DOMÁCÍ UČITELÉ.....	32
OTEC A MATKA A JEJICH ROLE VE VÝCHOVĚ	40
DOMÁCÍ VÝUKA VERSUS ŠKOLY A GYMNÁZIA.....	49
VZDĚLÁNÍ DÍVEK	61
VZDĚLÁNÍ ŠLECHTICE	71
SVĚT DĚTÍ V ARISTOKRATICKÝCH RODINÁCH	78
ZÁVĚR	86
PRAMENY A LITERATURA.....	90
SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH.....	96
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY	98

Úvod

Dětství a mládí je obdobím, kdy se formuje osobnost. Je to doba, kdy mladý člověk vstřebává podněty zvenčí, které ho ovlivňují někdy i na celý život, utváří si názor na svět a hledá v něm své místo. Proto ho považuji za důležitou součást života každého jedince. Tato práce se zabývá otázkou výchovy ve šlechtických rodinách. Ačkoliv se výzkum šlechty a jejího života stal v poslední době mezi historiky i čtenáři oblíbeným tématem, stále nabízí řadu neprobádaných míst. Důvodem je především kvantita materiálů osobní povahy, která je uložena v archivech a dosud není zpracována. Vzhledem k nepřehlednému množství zachovaných fondů šlechtických rodinných archivů jsou obecně zaměřené práce věnované problematice šlechty směřovány spíše do oblasti novověku, pro který se dochovalo méně pramenů a je tedy snadnější je celkově vyhodnotit či navzájem komparovat. Pro podobné studie pozdější doby objem pramenů narůstá a proto je jejich zpracování, vyhodnocení a vyvozování obecných závěrů velmi obtížné.

Odborné studie a monografie, ze kterých jsem při své práci vycházela se většinou zaměřují na vybrané osobnosti nebo rody. Pro období 19. a počátku 20. století jsou k dispozici monografie českých i zahraničních historiků věnované jednotlivým osobnostem (Paulina ze Schwarzenbergu, Felix Schwarzenberg, František Thun, Sidonie Nádherná z Borutína, Zdeněk Sternberg, František Schwarzenberg)¹ nebo šlechtickým rodům v určitých obdobích. Rodinné strategie šlechty² od Radmily Švaříčkové-Slabákové mapují osudy rodiny Mensdorff-Pouilly

¹ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu. 1. vydání. Praha, 2004. LIPPERT, Stefan. Felix Fürst zu Schwarzenberg. Eine politische Biographie. Stuttgart, 1998. GALANDAUER, Jan. František kníže Thun. Místodržící českého království. 1. vydání. Praha, 2007. WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy. 1. vydání. Praha, 2010. SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět. 1. vydání. Praha, 2000. VOTÝPKA, Vladimír. Aristokrat. Život Zdeňka Sternberga. 1. vydání. Praha, 2010. ŠKUTINA, Vladimír. Český šlechtic František Schwarzenberg. 2. vydání. Praha, 1990.

² ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století. 1. vydání. Praha, 2007.

v 19. a počátkem 20. století prostřednictvím pojmu strategie. Příliš uzavřená společnost od Zdeňka Bezecného³ se soustředí na jednotlivé složky života šlechty (životní cyklus - dětství a mládí, sňatek, smrt - a zájmy a zábavy - lov, cestování), podobnou strukturu má také monografie věnovaná rodině Windischgrätzů Hannese Stekla a Mariji Wakounigové.⁴ Jednou z nejnovějších prací, která je zaměřená obecně na rakouskou aristokracii jako celek, je Noble nationalists⁵ Eagla Glassheima, která mapuje vztah aristokracie k nacionalismu v období od 80. let 19. století do roku 1948.

Tématu dětství a dospívání se v české odborné literatuře nedostalo prozatím příliš pozornosti. Jediná dosud vydaná monografie Mileny Lenderové a Karla Rýdla Radostné dětství?⁶, která se touto problematikou zabývá, sice zkoumá děti a jejich svět podrobně do nejmenších detailů, ale zaměřuje svou pozornost především na svět dětí z měšťanských rodin a šlechtické prostředí je v ní zmiňováno jen okrajově. Problematiku nahlíží spíše z pohledu matky (respektive rodičů) než samotného dítěte.⁷ Sborník z pardubické konference věnované dětství⁸ z roku 2008 nabízí pestrou škálu témat a nevšedních pohledů, ale šlechtickému prostředí se věnuje jen minimálně. Stejně je tomu i v Dějinách každodennosti⁹, které se snaží o co nejširší

³ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Historický ústav Jihočeské univerzity. 1.vydání. České Budějovice, 2005.

⁴ STEKL, Hannes, WAKOUNIG, Marija. Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien-Köln-Weimar-Böhlau, 1992.

⁵ GLASSHEIM, Eagle. Noble nationalists: the transformation of the Bohemian aristocracy. Harvard university press: Cambridge, London, 2005.

⁶ LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel. Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. 1. vydání. Litomyšl-Praha, 2006.

⁷ Pohled matky je akcentován i ve studii Mileny Lenderové «La mère nouvelle» ou l'éducation de l'enfant noble dans les Pays tchèques au debut du XIXe siècle. In: Histoire, économie & société 3/2007 (26e année), str. 145-155. [online], [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu: <http://www.cairn.info/revue-histoire-economie-et-societe-2007-3-page-145.htm>.

⁸ HALÍŘOVÁ, Martina (ed.). Od početí ke školní brašně. 1. vydání. Pardubice, 2008.

⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti. 1. vydání. Praha, 2009.

pojetí a proto se nezaměřuje pouze na šlechtu. Studie Ludmily Pavlátové¹⁰ se sice soustředí přímo na výchovu šlechty, avšak pouze z pohledu teoretiků výchovy, kteří se jí zabývali.

Významným pramenem pro poznání světa šlechtických rodin jsou paměti samotných aristokratů. Dávají nám nahlédnout do světa rakouské aristokracie očima jejích členů. Zatímco některé z nich jsou zaměřeny přímo na období dětství (Paulina Metternichová, Peter Schönburg-Hartenstein) a obsahují i řadu podrobností, jiné toto období zmiňují jen stručně a to jako součást své životní cesty (Erwein Lobkowicz, Cecilia Sternbergová, Johanna von Herzogenberg, Tatiana Metternichová, Eleonora Dujková rozená z Bubna-Litic). Jako pramen osobní povahy ale nejsou stoprocentně spolehlivým zdrojem. Můžeme to vidět v případě Petera Schönburg-Hartensteina¹¹, jehož Paměti zachycují jeho dětství a život v Čechách na Červené Lhotě a v internátní škole až do doby před vypuknutím 2. světové války. Při jejich čtení je nutné brát ohled na to, že je začal psát až v pokročilém věku ve Spojených státech, proto jsou místy nepřesné, vzdálenost v čase i prostoru zkreslila některé vzpomínky. (Nepřesnosti se týkají hlavně reálií zámku i okolí.) Paměti byly původně určeny pro Peterovy potomky, děti a vnoučata, kteří v Evropě nikdy nežili, proto v této knize najdeme místy velmi podrobné popisy života na venkově. (Vysvětluje například pěstování a zpracování obilí, jak probíhal výlov rybníka, jak byla vyráběna pálenka nebo povidla, ale i způsob, jakým se ve střední Evropě slaví Vánoce, což byly pro jeho potomky jen těžko představitelné aktivity, zatímco dnešní čtenář v českém prostředí o nich má povědomí.)

Paměti obecně v sobě vždy mají subjektivní zabarvení, jejich pisatel se nemůže vyhnout tomu, aby v nich nezobrazil prožité situace, prostředí a osoby kolem sebe ze svého pohledu, a není tedy možné na ně za všech okolností stoprocentně spoléhat. Důležitým zdrojem pro poznání vztahů v rodině Schönburg-Hartensteinů byla pro tuto práci také jejich rodinná korespondence. Všichni její členové si velmi

¹⁰ PAVLÁTOVÁ, Ludmila. Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století. In: Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, str. 59-64. TÁŽ. Dvojí pojednání o výchově šlechtické mládeže koncem 18. a počátkem 19. století: Franz Josef graf von Kinsky a Ignaz Wildner von Mathstein. In: Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, str. 59-64.

¹¹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs. New York, 2001.

často psali, proto nám dopisy dávají nahlédnout do jejich světa. Především děti zmiňují velmi často co právě dělají a jak se mají. Přesto se i do korespondence promítají určité stereotypy, např. postavení členů rodiny (odstup, který si zachovávali rodiče vůči dětem, vzájemný vztah Johanna a Sophie Schönbürg-Hartensteinových, úcta ze strany dětí i vzájemná srdečnost).

Dochovaná přijatá korespondence prince Johanna je především z období po roce 1900 a převažují v ní dopisy soukromé (převážně od příbuzných, od manželky Sophie, sestry a švagra, od dětí) nad dopisy úředními. V korespondenci Johannovy manželky Sophie se úřední dopisy nevyskytují vůbec, je tvořená výhradně soukromými dopisy od pisatelů z okruhu rodiny a přátel. Bohužel větší část dopisů není datována. Není tedy možné sestavit korespondenci mezi jednotlivými členy rodiny podle data odeslání dopisů a tak, jak na sebe navazovaly, a vytvořit tím ucelený pohled na písemnou komunikaci v této rodině. Jazykově naprosto převládá němčina, pouze s několika výjimkami (několik soukromých dopisů v angličtině, francouzštině a některé úřední dopisy v češtině).

Pro tuto práci jsem zvolila jako výchozí prameny korespondenci Schönbürg-Hartensteinů (Johanna, jeho manželky Sophie a dětí) a paměti Johannova syna Petera. V obou případech jsem analyzovala texty z hlediska osobního postoje pisatele i adresáta a v případě pamětí i časového odstupu autora od reálií (např. odlišnosti v textu zmíněných lokalit a jejich skutečná podoba a umístění). Komparace situace v rodině Schönbürg-Hartensteinů s ostatními rakouskými šlechtickými rodinami probíhala srovnáním těchto pramenů s již existujícími monografiemi, kde jsou prameny týkající se jednotlivých rodin a osobností již zpracovány.

Obě tyto metody se mohou stát východiskem pro hledání určitých společných tendencí, ale i odlišností, které se ve výchově v aristokratických rodinách projevovaly. Cílem mé práce tak je vytvořit sondu do jedné části života ve šlechtické rodině, přehled toho, jak probíhala výchova v případě jednotlivých příslušníků šlechtických rodů, a zmapovat, zda je možné najít společné rysy u různých rodin a generací.

Členění kapitol odpovídá jednotlivým složkám, které se na výchově podílejí. Už při jejím zahájení bylo potřeba rozhodnout, v jakém jazyce bude výchova a vzdělání probíhat. V kosmopolitním prostředí šlechtických rodin to nebylo rozhodnutí náhodné. Výběr ovlivňoval názor rodičů (někdy také jejich politické

smýšlení), prostředí, ve kterém se mělo vzdělání odehrávat a někdy také to, zda byl konkrétní jazyk v určité době oblíbený a módní.

Dalším důležitým rozhodnutím byl výběr konkrétních osob, které se na výchově budou podílet. Výběr chův, vychovatelů a domácích učitelů byl rodiči pečlivě zvažován, rozhodovaly při něm nejen schopnosti a vědomosti, ale také osobnost kandidáta či kandidátky. V některých rodinách (například orličtí Schwarzenbergové) ovlivňoval výběr vychovatele také politický názor. Vliv na výchovu mělo i to, zda se vyučování odehrávalo doma, nebo zda děti navštěvovaly školy. Internátní škola s sebou nesla více samostatnosti a zodpovědnosti, než individuální výuka pod vedením domácího učitele.

V neposlední řadě má na výchovu vliv také prostředí, ve kterém se děti pohybují. Je to právě jejich okolí, které jim pomáhá nalézt jejich místo v rodině i ve světě. Prostor šlechtických paláců podporovalo v dětech už od malička pocit zodpovědnosti vůči rodu a vůči předkům a vnímání tradice, které bylo třeba dodržovat a pokračovat v ní.

Všechny výše zmiňované skutečnosti měly vliv na výchovu dětí v aristokratických rodinách a na formování jejich osobnosti. Budou proto tvořit kapitoly této práce, které dohromady načrtnou celkový obraz problému.

Hierarchie rakouské šlechty v 19. a na počátku 20. století

V historii společnosti hrála po celou dobu její existence důležitou roli stratifikace obyvatelstva na několik různých skupin s různě formovanými právy a privilegii. Na jedné straně stálo spektrum bezejmenných obyvatel, na straně druhé šlechta s privilegovaným společenským a sociálním postavením. Charakteristickým rysem šlechty bylo vědomí vlastní výlučnosti a nadřazenosti. Podílela se na vnitřní i zahraniční politice státu, byla oporou panovnické moci. Angažovala se především v oblasti správy říše, v diplomacii, duchovní sféře a vojenství. Za své služby získávala od panovníka hmotné majetky i privilegia a byla elitou monarchie.

Ani samotná šlechta netvořila jednolitou vrstvu a nadále se vnitřně dělila. Proto také existovaly různé druhy stratifikace šlechty, které byly za vlády Marie Terezie transformovány do podoby jednotné šlechty habsburské monarchie.¹² Postavení rodiny neurčoval ani tak majetek, ale stupeň urozenosti. Ten se odvozoval od toho, kdy konkrétní rodina získala svůj titul (případně kdy byla povýšena v rámci šlechtických titulů na vyšší úroveň), vliv mělo i to, s jakými rodinami byla příbuzná a jestli byla spřízněna s panovnickými rody.

Nejvyšší společenskou vrstvu tvořila tzv. první společnost. Do ní patřily vysoká šlechta a aristokracie. Těmi nejurozenějšími v první společnosti byly rodiny, kterých bylo jen pár desítek a které pocházely z panujících, nebo dříve panujících dynastií. Celá tato skupina zahrnovala rody, jejichž zisk titulu někdy sahál až do středověku či raného novověku. V rámci rakouské monarchie se jednalo o přibližně 470 aristokratických rodin¹³. Tyto rody byly navzájem spřízněné prostřednictvím vzájemných a opakovaných sňatků. (Tradiční byly například sňatky mezi Schwarzenbergy a rodinami Lobkoviců, Lichtensteinů a Kinských.) Pouze tato skupina se pohybovala na císařském dvoře, zastávala dvorské úřady a měla zásadní vliv na císaře. Proniknout do první společnosti bylo prakticky nemožné. Jako rovnocenné uznávali aristokraté pouze ty osoby, které se mohly prokázat šestnácti urozenými předky na odpovídající úrovni.

¹² Srov. ŽUPANIČ, Jan. Vznik jednotné rakouské nobility. in: Sborník archivních prací 56, 2006, str. 345-416. TÝŽ. Nová šlechta Rakouského císařství. 1. vydání. Praha, 2006.

¹³ ŽUPANIČ, Jan. Nová šlechta Rakouského císařství, str. 17.

„Rakouské šlechta...je ze všeho nejméně nakažena modernou. Nerekrutuje se, tak jako anglická peerage, z měšťanstva. Tady je oněch horních deset tisíc spíš kasta, než třída. Modrá krev je pro ně článek víry. Mezi nimi a středním stavem zeje propast. Jenomže právě střední stav pracuje - manuálně i intelektuálně -, a protože každý kulturní pokrok je jen výsledkem práce, plyne z toho, že s podnětnými myšlenkami přichází právě střední stav. K oněm horním deseti tisícům, kteří žijí mimo něj, neproniknou tyto myšlenky dosti zřetelně, nýbrž jen jako poněkud nepříjemný - poněvadž ohrožující - výstražný signál.“¹⁴ Takto kritizovala rakouskou aristokracii Bertha von Suttnerová. Podle jejího názoru panovala ve světě vysoké aristokracie „blažená nevědomost o všech věcech, jež hýbají stoletím“.¹⁵

Pokud se člen aristokracie oženil s někým mimo tuto vrstvu, znamenalo to prakticky okamžité vyloučení pro něj i jeho rodinu, jeho potomci už mezi první společnost nikdy nemohli být přijati.¹⁶ Proto sňatky aristokratů a aristokratek se členy nové šlechty probíhaly jen velmi zřídka a většinou ze dvou důvodů. Buď se jednalo o vzájemné citové vzplanutí, nebo šlo o důvody ekonomické. Během 19. století najdeme několik příkladů, kdy se mladší syn, nebo dcera z aristokratické rodiny spojili se členem nové šlechty, aby tím vylepšili ekonomickou situaci své rodiny.

O tom, jak těžké bylo proniknout mezi rakouskou aristokracii, se přesvědčila i hraběnka Alice Hoyosová. Její manžel sice pocházel ze šlechtické rodiny, jejíž původ sahá až do 16. století, ale byl mladším synem bez majetku. Alice byla dcerou bohatého anglického průmyslníka Roberta Whiteheada, takže po sňatku přinesla svému manželovi velké věno. Když dcery z tohoto sňatku dopěly, chtěla jim Alice dopřát společenskou sezónu ve Vídni a najít jim zde manžely. Její snaha byla neúspěšná, ačkoliv si pronajala největší palác ve Vídni a pořádala velkolepé večírky, společenská smetánka je jako sobě rovné neuznala. Někteří členové aristokracie se

¹⁴ Citováno podle HAMANNOVÁ, Brigitte. Bertha von Suttner. Život pro mír. 1. vydání. Praha, 2006, str. 15-16.

¹⁵ Tamtéž, str. 16.

¹⁶ To byl i případ Berthy von Suttnerové, která se narodila jako hraběnka Kinská. Její matka však patřila „pouze“ k nižší šlechtě. Proto nebyla uznávána aristokratickou společností a dokonce ani svými příbuznými z rodu Kinských. Na jejich přístupu k Berthě nic nezměnil ani její pozdější získání Nobelovy ceny.

sice slavností účastnili, ale na pozvánky od členů rakouských šlechtických rodin čekala hraběnka Hoyosová marně. Ani přijetí u dvora nepřicházelo v úvahu. Nakonec tedy svou snahu vzdala a její dcery se provdaly do německých šlechtických rodin (jejich manžely se stali hrabě Plessen, kníže Bismarck, a hrabě Rewentlow-Criminil), protože tam nebyly stavovské hranice tak nepropustné jako v případě rakouské aristokracie.¹⁷ Neurozený původ Alice Hoyosové ale neměl vliv na diplomatickou kariéru jejího mladšího syna Alexandra, který byl v letech 1912-1917 šéfem kabinetu rakousko-uherského ministra zahraničí.¹⁸

Další skupinou byla tzv. druhá společnost. Patřily do ní rody nobilitované převážně před rokem 1804, před vznikem Rakouského císařství, které tvořily její vyšší vrstvu. Pozemková šlechta se stýkala s aristokracií a mezi těmito dvěma skupinami docházelo ke sňatkům. Jak napovídá jejich označení, jejich význam vycházel především z držby velkostatků a pozemkového vlastnictví a tomu odpovídal i jejich životní styl, který se blížil aristokracii. Do této vrstvy také spadali šlechtici vyloučení z řad aristokracie pro nerovnorodý sňatek.¹⁹

Nejnižší na žebříčku rakouské šlechty stála tzv. nová šlechta, nebo také nová nobilita. Začala postupně vznikat během 18. století. Tehdy začalo docházet k povyšování do šlechtického stavu, které zapříčinilo uzavírání se aristokracie. Jednalo se o rodiny, které svůj titul obdržely na základě svých schopností a zásluh o stát, respektive panovníka. Většinou se jednalo o zásluhy ekonomického rázu (povyšování byli velkopodnikatelé nebo bankéři). Někteří členové nové šlechty, například baroni Ringhofferové, se snažili vyrovnat aristokracii stylem života - stavbou přepychových sídel, pořádáním velkolepých plesů a hostin - nikdy však nedosáhly takové prestiže, jakou měla aristokracie. Na rozdíl od ní nebyla druhá společnost uzavřená vůči nově nobilitovaným a přijímala je mezi sebe. Většinou se jednalo o významné lékaře, vědce, právníky či osobnosti uměleckého života. Nobilitováni byli také židé, takže v rámci rakouské šlechty vznikla židovská nobilita, která se řídila vlastními odlišnými pravidly.

¹⁷ STERNBERGOVÁ, Cecilia. Cesta. Paměti české aristokratky. 1. vydání. Praha, 1996, str. 63-66.

¹⁸ ŽUPANIČ, Jan, HORČIČKA, Václav, KRÁLOVÁ, Hana. Na rozcestí. Rakousko-Uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie. 1. vydání. Praha, 2009, str. 19.

¹⁹ ŽUPANIČ, Jan. Nová šlechta, str. 17.

Šlechta a společnost na konci 19. a na počátku 20. století

S blížícím se koncem 19. století společnost v rakouské monarchii ovládaly liberalismus, antisemitismus či nacionalismus. Šlechta byla většinou konzervativního smýšlení a proto nebyla v rámci politiky pro liberály vhodným partnerem ke spolupráci. Samotní liberálové se domnívali, že aristokracie by měla být buď liberalizována, nebo by se měla pohroužit v „neškodný, ornamentální hédonismus.“²⁰ Místo náboženství měla zaujmout věda. Sami sebe liberálové viděli jako vůdce těch, kdo jsou dole, proti těm, kteří jsou nahoře (tedy aristokracii). Podařilo se jim sice vyburcovat nižší třídy, ale místo sjednocení to vyvolalo jen další společenská hnutí a nakonec se nejnižší třídy obrátily proti liberalismu samotnému.

Šlechta se nemohla ztotožnit ani s nacionálním cítěním. Nacionalismus bylo nejsnazší v rakouské monarchii definovat na základě jazykového pojetí. Německý nacionalismus se vymezoval právě vůči aristokratické kosmopolitnosti a byl také východiskem pro pangermanismus. Proti německému nacionalismu se zase vymezil český nacionalismus a obecně i nacionalismus Slovanů v říši.²¹ Slovanské národy nemohly své nároky opřít o určitá území, proto tedy prosazovaly své požadavky na základě jazyků. Tento přístup byl na českém území, kde byla velmi početná německá převaha, velmi problematický a byl příčinou neustálých sporů a nepokojů.

Nacionalismus, ať už německý nebo český, nevyhovoval šlechtickému kosmopolitnímu smýšlení a výchově. Na stejném kosmopolitismu ale stavěli také židé. Na rozdíl od Němců či Čechů neměli naději na vlastní národnostní stát, protože sami až do konce 19. století netvořili žádnou národnost. A i když chtěli s nějakým národem splynout a přijmout jeho kulturní identitu, byli vnímáni jako „přeběhlíci“. Proto se s vyhrocujícím se nacionalismem stupňovalo také nepřátelství k židům.²² Nenávist si židé vysloužili i svou pozicí v oblasti podnikání a financí (přední pozici si mezi evropskými finančníky držela nobilitovaná židovská rodina Rothschildů). Po

²⁰ SCHORSKE, Carl E. Vídeň na přelomu století. 1. vydání. Brno, 2000, str. 111.

²¹ Tamtéž, str. 111-113.

²² Tamtéž, str. 125.

krachu na burze v roce 1873 vinili mnozí zbankrotovaní ze svých ztrát „židovské podniky“ a právě mezi nimi se rychle šířily protižidovské výpady.²³

V 80. letech antisemitismus zasáhl celou monarchii a stupňoval se. Ve své politické kariéře ho využili například i Georg rytíř Schönerer, vůdce Všeněmeckého hnutí, nebo Karl Lueger²⁴, který vedl Křesťanskosociální stranu.²⁵ Pro židy byl proto přijatelný liberalismus, který na ně (na rozdíl od nacionalismu) neútočil jménem jakéhokoliv národa. Východiskem ze situace, která v rakouské společnosti panovala, se pro židy stala emigrace. Další možností, jak mohli židé najít své místo ve společnosti, se stalo formující se sionistické hnutí a přijetí židovské národnosti.²⁶ Antisemitismus zasáhl také aristokratické kruhy. V deníku dvanáctileté Sidonie Nádherné z Borutína (1885-1950) najdeme i zmínku o jejím „nepřekonatelném odporu vůči Židům“, který pravděpodobně v tomto věku nemohla získat z vlastní zkušenosti a ukazuje spíše na názor, který byl rozšířen v její rodině a ve šlechtické společnosti, ve které se pohybovala.²⁷ Přesto je možné najít i mezi šlechtou výjimky, například Bertha von Suttnerová se léta angažovala ve Spolku na obranu proti antisemitismu.²⁸

²³ ŽUPANIČ, Jan. Nová šlechta, str. 291-2.

²⁴ HAMANNOVÁ, Brigitte. Hitlerova Vídeň: Diktátorova učednická léta. 1. vydání. Praha, 1999, str. 371.

²⁵ Tamtéž, str. 315.

²⁶ ŽUPANIČ, Jan. Nová šlechta, str. 293.

²⁷ WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy. 1. vydání. Praha, 2010, str. 38-39.

²⁸ HAMANNOVÁ, Brigitte. Hitlerova Vídeň, str. 429.

Zánik monarchie a „nový pořádek světa“

Zemský patriotismus šlechtických rodin nevycházel z národního cítění, ale z pocitu příslušnosti k určitému území, kde po generace žily, a loajality k panovníkovi, který tomuto území vládl. Byly si také vědomy vlastní historie i důležitosti, kterou jejich předkové sehráli v dějinách. Významným mezníkem se stal rok 1918 a zánik Rakousko-Uherska. To bylo až dosud základem světa rakouské aristokracie. Jistota, kterou císařství do té doby představovalo, byla náhle pryč. Šlechta se musela vyrovnat s novými podmínkami své existence, což bylo pro některé její členy obtížné. *„Byl naprosto nezlomně přesvědčen o tom, že papež a císař byli na svá místa dosazeni bohem. Proto byli jedinými legitimními autoritami civilizovaného světa. Zhroucení tisíciletého impéria ho hluboce zasáhlo. Byl také přesvědčen, že vším, čím byl, se stal jen z boží vůle. Neměl ani nejmenší pochybnosti o tom, že Československá a Rakouská republika jsou nelegitimní. Jejich základy vycházejí z lidí, nikoliv z boží vůle.“*²⁹ Tímto dojmem zapůsobil na prince Johanna Schönburg-Hartensteina konec Rakousko-Uherska a vznik Československa.

Nově vzniklá Československá republika zrušila šlechtictví jedním ze svých prvních zákonů z 10. 12. 1918.³⁰ Byl jím zrušen šlechtický stav, řády a tituly. (Tento zákon však musel být později novelizován, protože při jeho vzniku bylo pozapomenuto na vojenské řády a vyznamenání a došlo jím ke zrušení řádů obecně.) Šlechta jako vymezená společenská vrstva přestala existovat a veřejné používání šlechtických titulů, erbů, vyznamenání a řádů bylo trestné na základě novely zákona z roku 1920³¹ (zákon z roku 1918 ještě žádné tresty nestanovuje). Za veřejné užití šlechtického titulů mohl provinilec dostat pokutu ve výši od 50 do 15 000 korun,

²⁹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs. New York, 2001, str. 35.

³⁰ K problematice rušení šlechtických titulů DROCÁR, Jan. Jak jsme si zrušili šlechtu, [online], 4. 4. 2006, [cit. 20. 6. 2011] <http://www.historickaslechta.cz/jak-jsme-si-zrusili-slechtu-id2009090060-19>, kde je též uvedeno znění tohoto zákona.

³¹ Přesné znění zákonů, které se týkají zrušení šlechtických titulů: <http://www.pozitivni-noviny.cz/IMAGES-1/slechtictvi/PREHLED%20ZAKONU.doc>. Odkaz převzat z článku DROCÁR, Jan. Jak jsme si zrušili šlechtu, [online], 4. 4. 2006, [cit. 20. 6. 2011] <http://www.historickaslechta.cz/jak-jsme-si-zrusili-slechtu-id2009090060-19>.

nebo pobyt ve vězení v délce od 24 hodin do 14 dnů. Později byly postihy zpřísněny zákonem 268/1945 Sb. na pokutu 20 000 a až dva měsíce vězení. V praxi ovšem k žádnému takovému případu nikdy nedošlo.³²

Další ranou, kterou šlechta v novém státu utrpěla, byla pozemková reforma, která probíhala od roku 1919 do roku 1935 (kdy zanikl Státní pozemkový úřad, který reformu prováděl). V této době byla jedním z nejaktuálnějších společenských témat. Představovala otázku zemědělskou, hospodářskou, sociální a právní, proto se jí dostalo pozornosti nejen ze strany odborníků, ale i veřejnosti. Pozemková reforma se netýkala jen zemědělské půdy, ale také lesní, stavebních pozemků a objektů hospodářského zázemí.³³ Nejprve došlo k záboru, na základě zákona č. 215/1919 Sb.³⁴ (který ještě reformu nezahájil ani nebyl přímo vyvlastněním, ale představoval zmocnění k jeho pozdějšímu provedení, tedy jeho předstupeň).³⁵ Tento zákon stanovoval, že o náhradách za zabraný majetek bude rozhodnuto samostatným zákonem. Bez náhrady byl na jeho základě vyvlastněn pouze majetek Habsbursko-Lotrinské dynastie a zrušených šlechtických nadací. Zábor se týkal pozemků jednoho vlastníka větších než 150 ha zemědělské půdy nebo 250 ha veškeré půdy. Záboru podléhalo celkem 4 068 300 ha půdy, z toho 1 312 700 ha zemědělské a 2 755 600 ha nezemědělské.³⁶ Nově vzniklý Státní pozemkový úřad rozhodoval o nakládání s majetkem, také o jeho případném propuštění ze záboru³⁷, přebíral ho a přerozděloval a také určoval výši náhrady.³⁸ Pozemková reforma pokračovala tzv.

³² MAŠEK, Petr. Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích. 2. rozšířené vydání. Praha, 1999, str. 12.

³³ HORÁK, Ondřej. Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. 1. vydání. Praha, 2010, str. 62.

³⁴ Znění zákona č. 215/1919 Sb. [online] [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/215-19.doc>.

³⁵ HORÁK, Ondřej. Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním, str. 63.

³⁶ Tamtéž, str. 76-77.

³⁷ Ze záboru mohlo být propuštěno nejvýše 500 ha půdy.

³⁸ HORÁK, Ondřej. Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním, str. 79.

přídělovým zákonem č. 81/1920 Sb.³⁹, který určoval zásady pro nabývání půdy podléhající záboru novými vlastníky.

Za vyvlastněný majetek byly stanoveny náhrady zákonem č. 329/1920 Sb.⁴⁰ Cena odpovídala průměrné ceně z let 1913-1915 při prodeji z volné ruky s výměrou nad 100 ha. U pozemků větších než 1 000 ha se cena snižovala. Vzhledem k inflaci to však byla cena mnohem nižší, než kterou by půda bývala měla při prodeji v době záboru.⁴¹

Tento krok postihl především bývalou pozemkovou šlechtu a aristokracii, která svůj původ a majetky odvozovala od držení půdy. Nová šlechta, kterou tvořili bankéři a podnikatelé, byla reformou zasažena méně.

Členové šlechtických rodů se museli vyrovnat také s národnostní otázkou. V nově vzniklé republice už nebylo možné zůstat stranou a bylo nutné přiklonit se na stranu jednoho, či druhého národa.

Rody jako Czernínové, Lobkowiczové, Kinští nebo Sternbergové považovali sami sebe za Čechy a za české rodiny. Patriotismus, který zastávali před koncem monarchie, rozšířili na loajalitu a podporu Československé republiky. Někteří šlechtici, například hrabata Bořkové-Dohalští, přímo podporovali novou republiku a spolupracovali s jejími představiteli (František v diplomatických službách, jeho bratr Zdeněk spoluprací s tiskem). I v pojetí své příslušnosti k národu byly mezi jednotlivými rody a jejich členy rozdíly. Sami sebe jako Čechy vnímali orličtí Schwarzenbergové (kteří se i v minulosti hlásili ke svému češství), zatímco jejich hlubočtí příbuzní sice podporovali české spolky, ale svou příslušnost k českému národu nevnímali tak jednoznačně.⁴²

Jiní představitelé šlechtických rodin se přiklonili k německé menšině a pokládali sami sebe za Němce (Rohanové, Herzogenbergové, Waldsteinové, Ledeburové). Jedním z nich byl například i Karl Anton Rohan, který zastával

³⁹ Znění zákona č. 81/1920 Sb. [online] [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/81-20.doc>.

⁴⁰ Znění zákona č. 329/1920 Sb. [online] [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/329-20.doc>.

⁴¹ HORÁK, Ondřej. Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním, str. 83.

⁴² GLASSHEIM, Eagle. Noble nationalists: the transformation of the Bohemian aristocracy, Harvard university press: Cambridge, London, 2005, str. 96.

myšlenku, že by Němci měli překonat hranice, které je v nové Evropě rozdělují a vytvořit si vlastní velký národnostní stát. Pozemkovou reformu vnímal jako příkoří ze strany Čechů a doufal ve vytvoření evropského státu, který by ochránil německé kulturní, ekonomické a politické zájmy.⁴³ Jeho myšlenky nebyly příliš vzdáleny od fašismu, se kterým sympatizoval.⁴⁴ Pronacistický postoj zastával i Oldřich Kinský.⁴⁵

Je však obtížné rozlišovat obecně na ty šlechtice, kteří se přiklonili k české nebo německé straně. Rodiny byly rozvětvené a každý z členů se rozhodoval na základě svých vlastních postojů a názorů. V některých případech najdeme členy jednoho rodu, kteří se považovali za Němce, stejně jako ty, kteří se cítili být Čechy (například Czernínové nebo Kinští).

Další šlechtici zaujali neutrální postoj. Jedním z nich byl i princ Johann Schönburg-Hartenstein. Ten se stáhl z veřejného života a žil na svém panství v jižních Čechách. Jeho život se skládal z dodržování starých tradic, stylu života a návštěv příbuzných a podobně smýšlejících známých. Celá rodina Schönburg-Hartensteinů sice žila od 20. let na území Československa, ale měla rakouské státní občanství.⁴⁶ Stali se z nich cizinci ve svém vlastním domě. Tato situace vyplynula z okolností těsně po konci 1. světové války. Představitelé nově vzniklé republiky se obávali možného vlivu Johanna coby bývalého rakouského diplomata, který měl nejen kontakty na významných místech po celé Evropě, ale také blízký vztah k Habsburkům a poslednímu císaři Karlovi I.. Proto Johannovi i jeho rodině byl těsně po válce zakázán vstup na území Československa a celá rodina se dočasně usadila na zámku Wallerstein u příbuzných Johannovy manželky Sophie (rozené Oettingen-Wallerstein). Celou situaci pomohla vyřešit až intervence rakouské vlády a dr. Ignaze

⁴³ Tamtéž, str. 112.

⁴⁴ Tamtéž, str. 117.

⁴⁵ HAZDRA, Zdeněk. „Mnichovské dny“ jako milník ve vztahu šlechty a novodobé české společnosti. In: HAZDRA, Zdeněk, VLČEK, Lukáš (eds.). Mnichov 1938 a česká společnost, sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí Mnichovské dohody. Ústav pro studium totalitních režimů: Praha, 2008, str. 40.

⁴⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 27, fol. 24 a 25.

Seipela.⁴⁷ Teprve poté mohli Schönburgové pobývat na území Československa, ale pouze na základě povolení pobytu pro cizince, které si museli pravidelně obnovovat.

Rakouské státní občanství bylo pro podobně smýšlející šlechtu i otázkou prestiže. Rakouská republika měla přece jen ve světě větší vážnost (i díky tomu, že navazovala na tradici Rakousko-Uherska a vznikla z části jeho území), zatímco Československo bylo nově vytvořeným státem a nemělo tak zvučné jméno v mezinárodní politice.

„Život na Červené Lhotě by se dal přirovnat k životu Angličanů, kteří žijí v některé z britských kolonií, formálně jsou ještě Angličané, i když de facto už jimi nejsou. Jednoduše řečeno, byli jsme lidé, kteří čelí dvěma protichůdným běhům událostí. Starý řád světa, tak jak jsme ho znali, byl definitivně pryč a začal nový, který jsme ale nebyli schopni uchopit, přizpůsobit se mu. Zůstali jsme zachyceni a uvězněni mezi dvěma světy.

Můj otec trpěl víc než kdokoliv z nás pocitem odcizení. Vzhledem ke svému postoji k Čechům se s nimi nemohl stýkat, rozhodně ne s představiteli politického života a intelligence.“⁴⁸

To, že rodina Schönburg-Hartensteinů žila stranou politického a společenského dění, ale neznamenalo, že by princ Johann přestal politiku sledovat. Naopak udržoval si přehled o tom, co se v Evropě děje. Když se ho ve 20. letech jeho syn Peter ptal, kdo že to jsou ti nacisté, odpověděl mu *„Jsou to nejnebezpečnější lidé v dnešní Evropě. Pokud se někdy dostanou k moci, bude to znamenat válku.“⁴⁹*

Touto dobrovolnou izolací však ze sebe podobně smýšlející šlechtici udělali jakési „živé muzeální exponáty“, nehodili se do moderního světa kolem sebe, protože nechtěli a možná ani nemohli pochopit, že se svět kolem nich změnil. Jejich panství a zámky se staly muzei starých časů a doby monarchie. Teprve až další generace těchto rodin dokázaly překonat tuto dobrovolnou izolaci.

Období po roce 1918 bylo pro šlechtu dobou hledání svého nového místa ve společnosti. Nebylo možné, aby se dál angažovala v politice v takové míře, jako v době monarchie. Proto se bývalí aristokraté soustředili především na správu svých

⁴⁷ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 3-4.

⁴⁸ Tamtéž, str. 6.

⁴⁹ Tamtéž, str. 35.

statků a společenský život - lovy, plesy, bankety - a setkávali se v klubech a spolcích (jezdeckých, jachtingových, tenisových, automobilových či leteckých).⁵⁰

Jako ucelená a jednotně vystupující skupina se česká šlechta do politického a veřejného života vrátila až na konci 30. let s prohlášením české šlechty. Podnětem k tomuto společnému prohlášení byla událost ze září 1938, podepsání mnichovské dohody. Dvanáct zástupců českých šlechtických rodů předalo prezidentu Benešovi 17. září 1938 text prohlášení, které sestavil Karel VI. Schwarzenberg a ve kterém vyjádřili svou věrnost a podporu českému lidu a celistvosti Československa.⁵¹ O rok později, v září 1939, česká šlechta znovu vyjádřila svou věrnost dopisem prezidentu Háchovi, ve kterém dala znovu najevo svou podporu českému národu v dobách jeho ohrožení.⁵²

⁵⁰ HAZDRA, Zdeněk. Česká šlechta v časech nacistické okupace (malé zamyšlení). In: HAZDRA, Zdeněk (ed.). Válečná prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945), sborník ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Ústav pro studium totalitních režimů. Praha, 2009, str. 35.

⁵¹ Text prohlášení: http://www.pozitivni-noviny.cz/IMAGES-1/slechtictvi/Prohlaseni_slechty1.jpg. Odkaz převzat z článku DROCÁR, Jan. Jak jsme si zrušili šlechtu, [online], 4.4.2006, [cit. 20.6.2011] dostupné na internetu: <http://www.historickaslechta.cz/jak-jsme-si-zrusili-slehtu-id2009090060-19>.

⁵² Text dopisu a seznam signatářů: http://www.pozitivni-noviny.cz/IMAGES-1/slechtictvi/Prohlaseni_slechty2a.jpg, http://www.pozitivni-noviny.cz/IMAGES-1/slechtictvi/Prohlaseni_slechty2b.jpg, http://www.pozitivni-noviny.cz/IMAGES-1/slechtictvi/Prohlaseni_slechty2c.jpg. Odkazy převzaty z článku DROCÁR, Jan. Jak jsme si zrušili šlechtu, [online], 4.4.2006, [cit. 20.6.2011] dostupné na internetu: <http://www.historickaslechta.cz/jak-jsme-si-zrusili-slehtu-id2009090060-19>.

K oběma prohlášením a roli šlechty v období Mnichova HAZDRA, Zdeněk. „Mnichovské dny“ jako milník ve vztahu šlechty a novodobé české společnosti. In: HAZDRA, Zdeněk, VLČEK, Lukáš (eds.). Mnichov 1938 a česká společnost, sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí Mnichovské dohody. Ústav pro studium totalitních režimů. Praha, 2008, str. 37-52. TÝŽ. Česká šlechta v časech nacistické okupace (malé zamyšlení). In: HAZDRA, Zdeněk (ed.). Válečná prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945), sborník ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Ústav pro studium totalitních režimů. Praha, 2009, str. 33-50.

Jazyky a jejich místo ve výchově šlechtických dětí

Jedním z charakteristických rysů aristokracie byl její kosmopolitismus. Proto byla znalost a výuka jazyků jednou z nejdůležitějších součástí výchovy. Vzhledem ke svým jazykovým znalostem se její členové mohli cítit stejně doma v Paříži, ve Vídni, v Mnichově, v Praze i na svých sídlech v Čechách. Díky vzájemným sňatkům udržovala šlechta kontakty napříč celou Evropou a nemohla tudíž vystačit jen se znalostí jednoho jazyka. Kromě němčiny, jakožto jazyka monarchie, kde žili, se aristokraté neobešli především bez znalosti francouzštiny. Ta v aristokratické společnosti převládá již během 2. poloviny 18. století a po celé 19. století byla „lingua franca“ evropské šlechty a její zvládnutí bylo jedním ze základních požadavků pro život ve společnosti. Francouzština byla znakem kultivovanosti a nebylo možné se bez ní obejít, byla v ní vedena konverzace u dvora i v salónech a objevovala se jak v soukromé korespondenci, tak i v denících.

Francouzština se v korespondenci většinou používala v situacích, kdy chtěl mluvčí vyjádřit emoce, pocity, upoutat pozornost, nebo zdůraznit myšlenku. Můžeme zde najít také zdvořilostní fráze a francouzské idomy.⁵³ Kromě vlivu módy se tu pravděpodobně projevuje i snaha navodit určitou komunikační situaci, dát najevo důvěrný tón a tímto způsobem se přiblížit adresátovi.

K udržení francouzštiny ve vysoké společnosti přispěla i vlna emigrantů z Francie, nejprve v době napoleonských válek a později i ve 30. letech 19. století. Po červencové revoluci si v roce 1832 Prahu jako své nové sídlo vybral francouzský král Karel X., který se tu ubytoval i s celým svým dvorem. V Čechách se během 1. poloviny 19. století usídlily rodiny z frankofonního prostředí - Rohanové, Mensdorffové-Pouilly, Picotové de Peccaduc (kteří v Rakousku přijali jméno von Herzogenberg) a někteří další.

Jedním z příkladů, jaká důležitost byla francouzštině přikládána, je i to, že její nedokonalá znalost byla vytýkána i Alžbětě Bavorské, která se ji ještě před svatbou

⁵³ SLABÁKOVÁ, Radmila. „Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století? In: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.). Komunikace a izolace v české kultuře 19. století. Praha, 2002, str. 111-112.

s císařem Františkem Josefem I. musela co nejrychleji doučit.⁵⁴ Francouzská vychovatelka byla ve šlechtických rodinách samozřejmě součástí dětského světa po celé 19. století, aby si děti osvojily tento jazyk co nejdokonaleji a pokud možno od toho nejútlejšího věku.

Na konci 19. století ale francouzština částečně ztrácí na důležitosti. Už není převládajícím konverzačním jazykem šlechtické společnosti. Bez její znalosti bylo možné se obejít, i když její zvládnutí stále dodávalo mluvčímu punc vzdělanosti a kultivovanosti.

*„Ostatně rodiče spolu často hovořili francouzsky, především tehdy, když jsme my děti neměly rozumět. A tak jsme rádi přijímali nabídku, když nám otec dával hodiny francouzštiny-nepravidelně, ale intenzívně, později doplněné i několika mademoiselles, které k nám přicházely o prázdninách na konverzaci (...)”*⁵⁵ popisuje své první setkání s tímto jazykem Johanna von Herzogenberg (nar. 1921).

Dalším důležitým jazykem ve společnosti se postupně stala angličtina. Znalost tohoto jazyka se dostává do módy především v druhé polovině 19. století, i když v některých rodinách byla její znalost běžná i na jeho počátku. V těchto případech ovlivnily její znalost především rodinné vazby a příbuzenské styky, jako tomu bylo v případě rodiny Mensdorffů a jejich britských příbuzných. (Mensdorffové-Pouilly udržovali pravidelné kontakty s britským královským dvorem, protože matka královny Viktorie, Viktorie z Kentu, i její manžel princ Albert pocházeli z rodu Coburgů, stejně jako Sophie Mensdorff-Pouilly, a byli s Mensdorffy spřízněni). Anglickou vychovatelku bychom v průběhu 19. století našli i v rodině Schwarzenbergů (v obou větvích rodu, hlubocké primogenituře i orlické sekundogenituře), nechyběla ani v rodině Nádherných z Borutína (janovická větev). V případě Sidonie Nádherné (1885-1950) a jejích sourozenců byla angličtina dokonce první jazyk, kterému se od své anglické chůvy, Miss Mary Cooney, učili. V tomto jazyce si sourozenci Sidonie, Jan a Karel dokonce dopisovali a vedli si v ní své deníky.⁵⁶

⁵⁴ HAMANNOVÁ, Brigitte. Alžběta, císařovna proti své vůli. 1. vydání, Praha, 1997, str. 38.

⁵⁵ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života. Ústí nad Labem, 2002, str. 33.

⁵⁶ SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět Praha, 2000, str. 27.

K výuce jazyků patřila i znalost latiny a někdy také i druhého klasického jazyka - staré řečtiny. Ty byly také součástí zkoušek, které šlechtické děti skládaly ve školách (většinou na gymnáziích), a jejich znalost byla vnímána jako důležitá součást vzdělání. V průběhu celého 19. století byla znalost latiny nezbytná zejména pro mladší šlechtické syny, kteří byli často určeni pro duchovní dráhu.

Nejsložitější byla otázka češtiny. V tomto případě je totiž jazyková znalost a její užití spojené s politickým a národnostním podtextem (a to především v druhé polovině 19. století, poté se ještě stupňuje po vzniku Československa a po celou dobu trvání první republiky a vrcholí za protektorátu). Vztah k češtině se stejně jako jazyk samotný během 19. století a 1. poloviny 20. století vyvíjel.

Za užitečnou považoval znalost češtiny (nejen jí, ale jazyků obecně) už hrabě Franz Josef Kinsky ve svém pedagogickém díle *Erinnerung über einem wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*, které poprvé vyšlo v 70. letech 18. století. Stejný názor zastával i další z teoretiků výchovy ve šlechtických rodinách Ignaz Wilder von Maithstein, jehož práce *Über die moralische Erziehung der höheren Städte* vyšla v roce 1834. Výhodu češtiny oba dva viděli v tom, že si šlechtic její znalostí získá úctu svých poddaných a předejde situaci, kdy by někdo jeho neznalosti zneužil.⁵⁷ Znalost češtiny navíc v dětech ze šlechtických rodin podpoří patriotismus. Oba také shodně zastávali názor, že s výukou jazyků se má začít v co nejranějším věku.

Na rozdíl od měšťanstva, které znalost a užívání češtiny chápalo jako vyjádření příslušnosti k českému národu, šlechta takto situaci většinou neviděla. Jejich znalost češtiny se omezovala převážně na hovorový jazyk, který děti pochytily od chův nebo od českého služebnictva. Z praktického hlediska tato úroveň znalosti dostačovala k domluvě se sloužícími či úředníky na panstvích. V první polovině 19. století nebyla hlubší znalost češtiny u šlechty příliš obvyklá, protože její využití ve veřejném životě bylo minimální (v omezené míře u armády). Přesto bychom našli výjimky, kdy v některých rodinách tvořila součást výuky. Na základě dochovaných učebnic je vyučování češtiny doloženo u synů Josefa II. ze Schwarzenbergu (1769-

⁵⁷ PAVLÁTOVÁ, Ludmila. Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století In: Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, str. 60-61.

1833). U dívek systematickou výuku prokázanou nemáme, je však možné, že češtinu pochytily od služebnictva na českých panstvích rodiny.⁵⁸

Hlubší znalost češtiny a její zařazení do výuky se ve šlechtických rodinách více objevuje až v druhé polovině 19. století. Užití češtiny na veřejnosti při oficiálních příležitostech se stává symbolem patriotismu a přihlášení se k němu. V tomto případě ale nemůžeme úplně mluvit o příslušnosti k národu, protože šlechta chápala situaci jako náležitost k určitému historickému území a určitému panovníkovi.⁵⁹

Kromě veřejné sféry a administrativy však čeština většinou do šlechtických salonů neproniká. Tam si i nadále udržela svůj status francouzština doplněná němčinou. Plynulé ovládnutí a užití češtiny na veřejnosti se ale může stát určitým symbolem zemského vlastenectví, jako tomu bylo např. v rodině Karla III. (1824-1904) i Karla IV. (1859-1913) ze Schwarzenbergu. Karel III. ze Schwarzenbergu vybral pro své děti českého vychovatele, sám česky uměl a tuto znalost požadoval i od svých dětí. Mužští členové této rodiny navíc studovali jako privatisté na akademickém gymnáziu, kde byla čeština jedním z vyučovacích předmětů, takže z ní také skládali pravidelné zkoušky.⁶⁰ V rodině se však mluvilo německy, protože jeho manželka Vilemína z Oettingenu (1833-1910) česky neuměla.⁶¹ Stejnou motivaci, tedy vyjádření svého vlastenectví, mělo zřejmě také vystoupení Bedřicha ze Schwarzenbergu (1862–1936), když při své promoci po dokončení studia práv v roce 1886 pronesl děkovnou řeč v češtině.⁶²

⁵⁸ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu. Praha, 2004, str. 156.

⁵⁹ BEZECNÝ, Zdeněk. Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty ve 2. polovině 19. století. In: BINDER, Harald, KŘIVÁKOVÁ, Barbora, VELEK, Luboš (eds.). Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Práce z dějin vědy sv. 11. Praha, 2003, str. 560.

⁶⁰ Tamtéž, str. 560.

⁶¹ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. České Budějovice, 2005, str. 84.

⁶² BEZECNÝ, Zdeněk. Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty ve 2. polovině 19. století, str. 558.

Pro Karla IV. byla znalost češtiny natolik důležitá, že když svého bývalého vychovatele J. B. Nováka informoval o svém chystaném sňatku, neopomněl zmínit také to, že jeho budoucí nevěsta (kterou byla Marie Kinská) na tom není se znalostí tohoto jazyka právě nejlépe a „s češtinou belhá“.⁶³ Nemůžeme se však příliš divit, protože budoucí kněžna měla jen velmi málo příležitostí češtinu užívat. Ve společnosti, ve které se pohybovala, se mluvilo francouzsky a německy a jen zřídka měla možnost potkat někoho, s kým by mohla vést rozhovor v češtině a svou znalost si v praxi procvičit. Podobné to bylo i v další generaci této rodiny. Eleonora Clam-Gallasová (1887-1967) se začala česky učit až po svém zasnoubení s Karlem V. ze Schwarzenbergu, přesto ale sama sebe považovala za Češku a během 2. světové války to dávala najevo.⁶⁴

Vymezení národnosti podle jazyka nebylo pro šlechtu směrodatné ani po vzniku Československé republiky. Většina jejích příslušníků měla i nadále majetky v Německu či Rakousku a hovořila oběma jazyky. Otázka národnosti a přijetí či odmítání nového uspořádání se do jazykových znalostí nijak nepromítla, příslušnost k jednomu či druhému národu byla věcí osobního přesvědčení. Za samozřejmou byla ve většině rodin považována znalost obou jazyků. Tak to bylo i v době protektorátu právě v rodině Schwarzenbergů. Jedna z členek hlubocké větve Terezie Marie, která žila většinu svého života na Hluboké a ve Vídni, česky uměla jen málo a jejím přirozeným jazykem byla němčina. Během druhé světové války žila na svém statku Sudovice u Nového Knína. Když jí chtěli přihlásit jako Němku, odmítla a prohlásila se za občanku protektorátu.⁶⁵

Najdou se i výjimky, jako to bylo v případě rodiny prince Johanna Schönburg-Hartensteina (1864-1937). Jeho nejmladší syn Peter (1915-2003) se ve svých pamětech zmiňuje o postoji, který k Československu, Čechům a češtině zaujímal jeho otec i sourozenci, a který se odrážel i v jejich znalosti jazyka. Princ Johann Schönburg-Hartenstein působil jako diplomat ve službách Habsburků, byl císařské rodině oddán a rozpad monarchie ho hluboce zasáhl, protože pevně věřil, že

⁶³ Tamtéž, str. 560.

⁶⁴ ŠKUTINA, Vladimír. Český šlechtic František Schwarzenberg. 2. vydání. Praha, 1990, str. 37.

⁶⁵ SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život. Rozhovor s Karlem Hvížd'alou. 1. vydání. Praha, 1997, str. 24.

jediné autority tohoto světa jsou císař a papež, kteří mají svou moc od boha. Proto považoval nově vzniklé republiky - Rakouskou i Československou - za nelegitimní.⁶⁶ Značně rezervovaný postoj vůči nové republice přejaly i jeho děti: *„Byli cizinci ve světě, kterému nerozuměli, ale sami sebe v této situaci udržovali. Nikdy se nesnažili to nějak změnit, přizpůsobit se. Byli dětmi diplomata. Své dětství trávili v Londýně, Bukurešti a Římě. Můj nejstarší bratr Carl, který později Lhotu zdědil, se nakonec česky naučil, ale to až jako dospělý. (...) Sophie a já jsme byli o dost mladší, takže jsme měli náš vlastní soukromý svět. Po pádu monarchie jsme vyrůstali mezi Čechy, mluvili jsme stejně česky i německy. Češi byli naši přátelé, měli jsme je rádi a milovali jsme i českou zem, která se stala naším domovem.“*⁶⁷

Kvůli neznalosti jazyka země, ve které žili, se většina rodiny ocitla v izolaci, stýkali se pouze se svými příbuznými a přáteli z dřívějška. Mohli se domluvit jen sami mezi sebou a s těmi zaměstnanci, kteří ovládali němčinu. Neznalost češtiny s sebou někdy přinášela i humorné situace. Oblíbenou rodinnou historkou byla příhoda, která se stala Petrově nejstarší sestře Caroline (v rodině nazývané Lilly): *„Lilly uměla česky tak málo, že jednou na nádraží, když si všimla na vagónu vlaku nápisu ‚Nekuřáci‘, volala na sestru: ‚Ne, nenastupuj, to není náš vlak, tenhle jede do ‚Nekuřáci‘ !‘ Dlouhou dobu jsme se jí za to pak smáli a škádli ji tím.“*⁶⁸

Samotné užívání všech zmíněných jazyků mělo vlastní pravidla a řídilo se i zvyklostmi v jednotlivých rodinách. Není proto možné stanovit obecně platné pořadí důležitosti jazyků. Stejně taky ani není možné říct, který jazyk byl pro šlechtické děti mateřským. Asi nejpřesněji tuto situaci vystihla Sidonie Nádherná ve svém dopise Albertu Blochovi. *„Já ve skutečnosti nemám žádný rodný jazyk. Angličtina v dětském pokoji, němčina doma s učitelem, jazyk mé země nikdy správně. Právě rakouské vychování.“*⁶⁹

Stejná situace byla i v rodině Herzogenbergů, kde měly děti česku chůvu. *„S Toni jsme mluvili pouze česky, takže jsem ve čtyřech letech pravděpodobně uměla lépe česky než německy. Mnohé výrazy z dětského světa mi utkvěly na dlouhou dobu, aniž bych k nim znala překlad. (...) Ve čtyřech letech jsem směla se svými*

⁶⁶ SCHOENBURG, Peter Memoirs, str. 35.

⁶⁷ Tamtéž, str. 6-7.

⁶⁸ Tamtéž, str. 8.

⁶⁹ Cit. podle SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. Dáma z rajského ostrova, str. 28.

*sestřenicemi Waldsteinovými, Sofií a Aglae, a tetami Marií a Maritschi jet do Brioni - tehdy jsem mluvila snad jen německy, a když jsme byli zase doma, začala škola a ta byla také německá. (...) pouze čeština, kterou jsme jako státní jazyk měli ovládat slovem i písmem, byla trochu obtížnější, zvláště pro mého bratra Wolfganga, který často v slzách musel svoje lekce stále znovu a znovu opakovat.*⁷⁰

Svérázným způsobem řešil své problémy s češtinou August Herzogenberg. Doma rodina mluvila německy a na gymnáziu měl jako státní jazyk i češtinu. Ačkoliv mluvil plyně česky, dělalo mu problémy psaní. Proto si vymyslel vlastní způsob psaní český slov podle výslovnosti. Ještě dlouho po jeho maturitě bylo na ústeckém gymnáziu legendou psaní slov á la August Herzogenberg.⁷¹

Stávalo se také, že každý z rodičů pocházel z jiného jazykového prostředí. Tak tomu bylo i v případě Josefa II. ze Schwarzenbergu (1769-1833) a jeho manželky Paulíny z Arenbergu (1774-1810), která pocházela z Bruselu a tedy z francouzského prostředí, kdy nemůžeme mluvit úplně o mateřském jazyce, ale spíše o jazyce „otcovském“, protože prvním jazykem jejich dětí byla němčina, francouzsky své dcery učila sama Paulína až o něco později. Je dost pravděpodobné, že děti uměly německy lépe než jejich matka.⁷² Právě němčině dávaly ve své komunikaci Paulíniny dcery přednost v dospělosti, zatímco jejich příbuzné Gabriela a Anna z orlické větve Schwarzenbergů naopak preferovaly francouzštinu.⁷³ Upřednostňování jednoho jazyka v dopisech či denících bylo sice do určité míry dáno výchovou, ale stejně důležitou roli hrálo to, který jazyk si konkrétní mluvčí oblíbil nejvíce a dával mu přednost.

Podobně tomu bylo v případě knížete Huga Dietrichsteina (1858-1920), hraběte Mensdorffa-Pouilly a jeho manželky, kněžny Olgy Dolgoruké (1873-1945). Vzhledem k tomu, že každý z nich měl jiný rodný jazyk, ideálním řešením jejich komunikace byla francouzština, ve které si dopisovali ještě dlouho po svatbě.⁷⁴

⁷⁰ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života. Ústí nad Labem, 2002, str. 18.

⁷¹ Tamtéž, str. 18

⁷² LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 156.

⁷³ LENDEROVÁ, Milena. «La mère nouvelle» ou l'éducation de l'enfant noble dans les Pays tchèques au debut du XIXe siècle. In: Histoire, économie & société 3/2007 (26e année), str. 150-151.

⁷⁴ SLABÁKOVÁ, Radmila. „Il est «Höchst Zeit»“, str. 109.

Najdeme i příklady, kdy děti s každým z rodičů komunikovaly jiným jazykem. „*S maminkou jsme doma mluvili německy, tatínek, aby maminka rozuměla, se přidal, ale později jsme s maminkou mluvili německy a s tatínkem česky,*“ vzpomíná Eleonora Dujková, rozená z Bubna-Litic⁷⁵ (nar. 1929). Její matka pocházela z rakouského šlechtického rodu Hansy a česky se nikdy nenaučila.

Ve šlechtických rodinách a společnosti fungovalo to, co lingvisté nazývají „code-switching“, tedy přepínání mezi kódy jazyka a plynulý přechod z jednoho jazyka do druhého, aniž by nad tím dotyčný mluvčí víc přemýšlel, nebo si to uvědomoval. Nebylo výjimečné, když se během hovoru střídala němčina, francouzština a angličtina, někdy doplněná i dalšími jazyky (maďarština, italština jako další jazyky monarchie). V tomto prostředí mělo užití jazyků i některé prvky diglosie (výběr a užití varianty jazyka podle partnera a podle druhu komunikační situace, hodnocení dvou variant, které jsou v daném prostředí vnímány jako vyšší - francouzština - a nižší - němčina).⁷⁶

Rozdělení komunikačního jazyka vzhledem k adresátovi můžeme vidět na příkladu korespondence a cestovního deníku princezny Gabriely ze Schwarzenbergu (1825-1843). Dopisy adresované bratrovi Karlovi (budoucímu Karlovi III. ze Schwarzenbergu) jsou psány francouzsky a německy, někdy s anglickými vsuvkami. V dopisech adresovaných babičce Marii Anně převládá francouzština, němčina se objevuje mnohem méně, než v dopisech pro bratra, a jedná se spíše o ojedinělé výrazy. Ve francouzštině si Gabriela vedla také svůj deník z cesty do Nizozemí, Belgie a Francie a stejný jazyk si vybrala i pro svůj román. To ukazuje, že tomuto jazyku dávala sama přednost a cítila se v něm nejjistější.⁷⁷ Princi Johannovi Schönburg-Hartesteinovi psala jeho matka Carolina Josefina (1836-1885), rozená z Liechtensteinu, ve francouzštině.⁷⁸ Oproti tomu jazykem korespondence Johanna a jeho manželky Sophie byla po celou dobu jejich manželství výhradně němčina.

⁷⁵ DUJKOVÁ roz. Bubna-Litic, Eleonora. Vzpomínání. Praha, 2009, str. 12.

⁷⁶ FERGUSON, Charles A. Diglossia. In: Word, 15, 1959, str. 325–340.

⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.) Gabriela ze Schwarzenbergu, Krátká cesta životem a Evropou. 1. vydání. Praha, 2006.

⁷⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 173-6.

Příkladem cílené bilingvní jazykové výchovy je i situace v rodině orlických Schwarzenbergů v době dětství Karla VII., současné hlavy rodu. „*Výchova pro nás děti byla - jakmile začala škola - dvojjazyčná. Jeden týden, od pondělka ráno do neděle večer, se mluvilo doma i s domácí učitelkou česky, a to konsekventně, druhý týden německy. Tak to bylo celý školní rok. Když jsem v pondělí ráno vstal a promluvil jsem opačnou řečí, než která byla na programu, okamžitě jsem dostal důtku. To byla rozumná výchova.*“⁷⁹

Nebylo výjimečné, když někteří členové šlechtické společnosti mluvili až šesti jazyky. Z živých jazyků se nejčastěji jednalo o němčinu, francouzštinu, angličtinu, češtinu, maďarštinu a italštinu. Ještě o něco náročnější pak byla výuka jazyků v císařské rodině, kde se očekávala znalost pokud možno všech jazyků monarchie. Korunní princ Rudolf se kromě němčiny učil také francouzsky, latinsky, maďarsky, česky a polsky.⁸⁰

Jazykové znalosti bylo možné si v praxi ověřit nejen ve společnosti, ale také především během cest po Evropě. Ty byly v 19. století neodmyslitelnou součástí vzdělání. Nejčastějšími zeměmi, kam mířili mladí šlechtici a šlechtičny za poznání i za odpočinkem do lázní, byla Francie, Itálie a Anglie. Kromě módních lázní v monarchii i v zahraničí cesty aristokratů směřovaly na návštěvu k příbuzným, kteří žili v zahraničí. V případě Mensdorffů-Pouilly byla jejich cílem Anglie a Belgie, Schwarzenbergové navštěvovali Francii a Anglii. Schönburgové mířili do Itálie. Baronka Sidonie Nádherná procestovala téměř celou Evropu, několikrát pobývala delší dobu v Paříži, kde se dokonce seznámila s Augustem Rodinem a Rainerem Mariou Rilke.

Kromě společenského života bylo možné znalosti cizích jazyků využít i v kariéře - především v oblasti diplomacie a vojenství. Není ovšem jisté a dnes už jen těžko zjiitelné, na jaké skutečné úrovni byly znalosti šlechtických dětí a jak dovedly naučené jazyky v praxi používat. Dokazuje to i příklad bratrů Mensdorffů-Pouilly, Huga (1806–1847) a Alexandra (1813-1871). Přestože děti se svou chůvou, Nanette Simonis, „mluvily francouzsky“, později měly dost potíží, aby vyhověly nárokům kosmopolitní společnosti. V Hugových vojenských záznamech je uvedeno,

⁷⁹ SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život, str. 28-9.

⁸⁰ HAMMANOVÁ, Brigitte. Rudolf Habsburský - princ rebel. 2. upravené vydání. Praha, 2006, str. 59.

že „mluvil a psal dobře francouzsky, mluvil také italsky, trochu latinsky a maďarsky“. V případě Alexandra záznamy tvrdí, že „ovládal němčinu, francouzštinu, angličtinu a průměrně maďarštinu, češtinu, italštinu a latinu“. Přesto existují zmínky o tom, že Alexandr litoval, že neuměl dost dobře anglicky, francouzsky nebo česky.⁸¹

⁸¹ ŠVARŤÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 132.

Chůvy, guvernanky, vychovatelky a domácí učitelé

Chůvy, vychovatelé a domácí učitelé tvořili důležitou součást personálu v aristokratických rodinách i v dětském světě. Děti s nimi pobývaly od narození až do dospělosti a často si k nim vypěstovaly blízký vztah a přátelství, které trvaly léta. Hned po narození dostávala dítě na starosti kojná a chůva. Chůva se o děti starala přibližně do čtyř až šesti let věku. Pak byla vystřídána guvernankou (někdy se jí říkalo *bonna*) v případě dívek a domácím učitelem v případě chlapců. S domácími učiteli děti trávily většinu času až do dokončení svého vzdělání a nezřídka je vídaly častěji, než své rodiče.

S výběrem kojné se začínalo ještě v době těhotenství. Její vlastní dítě mělo být staré přibližně stejně jako budoucí svěřenec, ale bylo živeno uměle. Za nejlepší kojné byly pokládány mladé venkovanky, v rodinách byly hýčkány. V rodině hlubocké větve Schwarzenbergů dostávala kojná nejstaršího syna a dědice Jana Adolfa dva až tři zlaté měsíčně, vánoční odměnu 15 zlatých a pravidelné dárky, většinou šátky či látky na šaty, k tomu bydlení a kvalitní stravu.⁸² Kojná měla na starost pouze kojení, jinak o dítě pečovala chůva.

Chůva se o děti starala až do doby, než je převzaly guvernanky a domácí učitelé. Trávila s dětmi čas jejich nejútlejšího dětství a děti k ní většinou přilnuly. Chůvami či guvernankami se stávaly většinou neprovdané slečny z měšťanských rodin s odpovídajícím vzděláním. Někdy zůstávaly u svých svěřenců jen krátce, jindy, pokud s nimi byla rodina spokojená, v jejich péči postupně vyrůstalo několik sourozenců.

Tak tomu bylo i u dětí Josefa ze Schwarzenbergu a jeho manželky Paulíny. O jejich potomky pečovala Tereza Warischlochnerová, nazývaná *Frau Teresa*. Kněžna byla s jejími službami spokojena, proto v rodině zůstala a pečovala postupně o všechny děti, dostala titul „*Kindsfrau*“ a tím se stala jakousi nadřízenou dalších chův, které byly mladší věkově i služebně a byly označovány jako „*Kindsmädchen*“.⁸³

⁸² LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 146.

⁸³ Tamtéž, str. 146.

Pokud chůvy či vychovatelky svůj úkol nezvládaly, rodina se s nimi brzy rozloučila. Paulína Schwarzenbergová si v jednom ze svých dopisů stěžuje, že její tehdy dvanáctiletá dcera Marie Paulína přerostla své francouzské vychovatelce přes hlavu. Kněžna však vychovatelku nechtěla vyhodit hned, měla zůstat se svou svěřenkyní do konce roku a pak se rozhodnout, zda chce odjet do Vídně, nebo se vrátit do Bruselu.⁸⁴

*„Přicházely a odcházely, a takhle se to táhlo dobrých pět let. V paměti mi uvízlo těch nešťastnic šestatřicet. (...) Žádná u nás dlouho nevydržela.“*⁸⁵ Vzpomínala na své guvernantky Cecile Sternbergová (1908-1983).

Nebylo pravidlem, že by chůvy musely mluvit stejným jazykem, jako jejich svěřenci. V některých případech tato situace byla dokonce vnímána jako výhoda, někdy to jen zkomplikovalo přijetí ze strany jejich svěřenců. *„Anglické chůvy, francouzské guvernantky, švýcarský domácí učitel, německá opatrovatelka dětí, ti všichni byli angažováni, aby zajistili, že se bude hovořit s dětmi třemi jazyky současně: dětskou angličtinou, literární francouzštinou a drsnou němčinou.“*⁸⁶

Podobné to bylo i v rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina. Jeho dvě nejmladší děti se díky tomu, že jejich chůva byla Češka, jako jediní členové rodiny naučily česky.⁸⁷ V janovické větvi Nádherných z Borutína měla sourozence Jana, Karla a Sidonii na starost anglická chůva Miss Mary Cooney, původem z Irska, která dětem vstřípila svůj rodný jazyk, postupně se z chůvy Sidonie Nádherné stala i její vychovatelkou a po odchodu z rodiny také její celoživotní přítelkyní.⁸⁸

To, že se mezi chůvami a jejich svěřenci vyvinulo přátelství a blízký vztah, se stávalo poměrně často. Děti si později jen těžko zvykaly na nové vychovatele a vychovatelky, kteří je dostávali na starost, když vyrostly, a s jejichž nástupem už pro ně skončila doba her a začalo učení. Ke své chůvě, která dál pečovala o jeho mladší sestru, utíkal před svou vychovatelkou malý Erwein Lobkowicz (1887-1965).⁸⁹ Ještě zoufalejší byl z odchodu své dlouholeté chůvy Peter Schönburg-Hartenstein. Dája,

⁸⁴ Tamtéž, str. 154-155.

⁸⁵ STERNBERGOVÁ, Cecilia. Cesta, str. 280.

⁸⁶ Tamtéž, str. 46.

⁸⁷ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 6-7.

⁸⁸ SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. Dáma z rajského ostrova, str. 27.

⁸⁹ LOBKOWICZ, Erwein. Vzpomínky na monarchii. 1. vydání. Praha, 1997, str. 68.

jak své chůvě říkal, se zasnoubila a nemohla u dětí zůstat. Peter z toho byl zoufalý. Dája pro něj byla zároveň přítelkyní i členem rodiny a i občasné tresty vnímal jako projev toho, že jí na něm záleží. *„Jak dny ubíhaly a blížil se její odchod, mé zoufalství se stupňovalo a stejně tak i moje rozhodnutí nedat najevo ani kousíček ze svých opravdových citů. Ale noc co noc jsem usínal s pláčem. (...) Malá Sofie, na rozdíl ode mě, naříkala a vyváděla. Stále plakala a objímala Dáju a znovu a znovu opakovala, jak hrozné to bude bez ní. Stál jsem tam s neproniknutelným výrazem ve tváři a byl jsem zticha. Ale každý večer jsem v posteli plakal.“*⁹⁰ Dája sice po svém sňatku s Josefem Škvrněm, který byl také ve službách prince Johanna, na zámku zůstala, ale vzhledem k tomu, že už měla vlastní rodinu, nemohla dál pečovat o děti jako jejich chůva a Peter se Sophií (nar. 1917) dostali novou guvernantku. Její přátelství s oběma nejmladšími dětmi ale trvalo ještě dlouhá léta až do její smrti.⁹¹

Chůvy dětí se někdy staly téměř členem rodiny. Během 2. světové války měla Josefina Wieserová, chůva dětí hraběte Jiřího Douglase Sternberga (1888-1965), opustit své místo, protože jí Sternbergovi už nemohli platit. Ona to však odmítla. *„Ale pane hrabě, vím, jaká je doba, a samozřejmě zůstanu u dětí i bez odměny!“* řekla na to s naprostým klidem Fína a v jejím hlase zazněla výčitka, jak ho vůbec mohlo napadnout, že by kvůli penězům měla děti opustit. Teprve po válce se majetkové poměry na Šternberku zase změnily k lepšímu a Josefina Wieserová dostala, co jí hrabě dlužil.⁹²

Když děti odrostly z péče chůvy, většinou mezi čtvrtým a šestým rokem, přebírali je vychovatelé a vychovatelky a domácí učitelé. Domácí učitelé měli děti učit a vychovatelé na ně dohlížet a učební látku opakovat, ale někdy toto rozdělení splývalo. Domácí učitelé, kteří vyučovali děti v jejich „mateřském“ jazyce, někdy doplňovali ještě vychovatelé a vychovatelky z Francie či Anglie, aby si děti mohly procvičit a zdokonalit své jazykové znalosti. Tak to bylo i v rodině prince Johanna Schöenburg-Hartensteina. Jeho děti chodily během školního roku do internátních škol,

⁹⁰ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 16-17.

⁹¹ Tamtéž, str. 2.

⁹² VOTÝPKA, Vladimír. Aristokrat. Život Zdeňka Sternberga. 1. vydání. Praha-Litomyšl, 2010, str. 68.

přes prázdniny také neměli zcela volno. Do rodiny přes léto přibyla „francouzská slečna“ na procvičování konverzace.⁹³

Vzhledem k tomu, že v aristokratických rodinách bylo ve většině případů několik dětí různého věku a bylo potřeba přizpůsobit vyučování tomuto věkovému rozdílu i tomu, že se jednalo o chlapce a dívky, jejichž výuka se odlišovala, bylo v rodině domácích učitelů a vychovatelek vždy několik. Například čtyři synové Emmanuela Mensdorffa-Pouilly (1777-1852) měli v roce 1826 tři vychovatele, včetně učitele jazyků.⁹⁴ Kromě učitelů a vychovatelek doplňovalo vzdělání dětí i náboženství, které vyučoval kaplan či farář, a také hodiny tance a hudby, na které byli opět angažováni speciální učitelé.

Být učitelem v aristokratické rodině se pro mnoho významným osobností stalo možností zabezpečení po dokončení studií a možností jak zahájit svou kariéru a získat konexe.⁹⁵ Pedagogy se někdy stávali i bývalí učitelé či profesori veřejných škol, někdy také kněží. Z významných osobností prošel touto zkušeností např. Jan Evangelista Purkyně (v letech 1809-1818 v rodině barona Hildprandta), František Palacký (který působil v několika uherských šlechtických rodinách), Bedřich Smetana (jako učitel hudby v rodině hraběte Leopolda Thuna) nebo Karel Čapek (který se v roce 1917 stal vychovatelem v rodině Prokopa Lažanského).

Ve výběru pedagogů hrály roli kromě vzdělání a případných pedagogických zkušeností konkrétního kandidáta i další okolnosti, například náboženské vyznání či politické smýšlení. Karel III. ze Schwarzenbergu svěřil výchovu svých synů českému učiteli Janu Bohumilu Novákovi, což můžeme jednak považovat za projev jeho vlastenectví, jednak mu vyhovoval také Novákův konzervatismus a jeho katolické vyznání.⁹⁶ J. B. Novák měl rozhodující vliv na formování názorů svého svěřence, který v jeho společnosti trávil většinu času od svých tří do osmnácti let.⁹⁷ Stejnou motivací jako Karel III. ze Schwarzenbergu, vyjádřením češství, byl o více jak

⁹³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol.1155.

⁹⁴ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 149.

⁹⁵ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 82.

⁹⁶ Tamtéž, str. 84.

⁹⁷ Tamtéž, str. 86-87.

půlstoletí později veden při výběru učitele (a také při rozhodnutí, že výuka bude vedena v češtině) u svého syna Zdeňka hrabě Jiří Douglas Sternberg.

Jaké však byly konkrétní výchovné a učební metody pedagogů se můžeme jen dohadovat. O tom, jak probíhaly hodiny s domácími učiteli, nemáme dochováno příliš zpráv. Prameny se většinou omezují na výčet předmětů nebo rozvrhy a ani paměti nám toho v tomto případě moc neprozrazují.

Šlechtické rodiny si osvědčené a kvalitní vychovatele a vychovatelky mezi sebou navzájem doporučovaly. Aristokratické matky často konzultovaly problémy týkající se dětí mezi sebou a navzájem si radily, takže spokojenost s domácím učitelem či vychovatelkou se tak stávala tím nejlepším doporučením. Doporučování vychovatelů bylo v 19. století obvyklé a často se také stávalo, že mezi jejich svěřenci z různých rodin později vzniklo přátelství. I když někteří vychovatelé měli tendenci svoje bývalé svěřence vychvalovat a dávat je za vzor těm novým, takže to mohlo vyvolat i vzájemnou nevraživost mez starými a novými svěřenci.⁹⁸

Kvalitní a spolehlivé učitele neváhaly aristokratické rodiny odměňovat a vyjadřovat jim vděčnost. Emmerich Thomas Hober, literát, dramatik, autor učebnic a přispěvatel do několika vídeňských časopisů, který působil jako učitel a vychovatel dětí Josefa ze Schwarzenbergu a jeho manželky Paulíny 14 let, získal po dokončení vzdělání dětí v roce 1823 místo zámeckého knihovníka.⁹⁹ Norbert svobodný pán Feldegg, člen měšťanské rodiny nobilitované v roce 1589, který byl dalším z vychovatelů chlapců v této rodině, se stal také kněžním předčítatelem¹⁰⁰ a vysokým úředníkem ve službách knížete Josefa.¹⁰¹ Když na své místo v roce 1803 nastoupil, byl mu vyměřen roční plat 800 zlatých.¹⁰² Jan Bohumil Novák, vychovatel dětí Karla III. z orlické větve Schwarzenbergů, strávil v knížecích službách celkem 18 let a za celou tuto dobu byl velmi dobře honorován (od roku 1863 až do odchodu

⁹⁸ ŠKUTINA, Vladimír. Český šlechtic František Schwarzenberg. 2. vydání. Praha, 1990, str. 52.

⁹⁹ LIPPERT, Stefan. Felix Fürst zu Schwarzenberg. Eine politische Biographie. Stuttgart, 1998, str. 33.

¹⁰⁰ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 154-155.

¹⁰¹ LIPPERT, Stefan. Felix Fürst zu Schwarzenberg, str. 37.

¹⁰² LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 152

v roce 1880 vzrůstal jeho plat postupně z 600 zlatých ročně při nástupu až na 1200 zlatých ročně).¹⁰³

To, jak kvalitní vzdělání děti získaly, nezáleželo jen na výběru vhodného pedagoga, ale také na rodičích, na jejich důslednosti při dohledu nad úrovní vyučování.¹⁰⁴ Zatímco někteří rodiče nechávali výuku pouze na domácích učitelích, jiní na výuku pečlivě dohlíželi. Karel III. ze Schwarzenbergu se nechal od syna informovat o jeho výsledcích u zkoušek i o jejich průběhu.¹⁰⁵ Kněžna Paulína Schwarzenbergová se dokonce osobně podílela na učebních plánech svých dětí, nechávala se od učitelů podrobně zpravovat o jejich pokrocích a vyžadovala to i od svých dětí.¹⁰⁶

Ottokar Herzogenberg (1871-1965) s manželkou Berthou rozenou Rohanovou (1889-1977) volili pro své děti chůvu a vychovatelku i přesto, že Bertha měla s učením vlastní zkušenosti. Během první světové války zařídila a vedla na zámku Sychrov, kde se narodila, školku pro děti z okolních vesnic. Její dcera Johanna se o ní vyjadřovala jako o vynikající pedagožce.¹⁰⁷ K tomuto rozhodnutí je zřejmě vedla tradice a snaha dopřát svým dětem stejnou výchovu, která se dostala i jim. Jejich děti nechodily na základní školu, měly domácí učitele, pravidelnou školní docházku nastoupily až na gymnázium.

Při výběru nekompetentního pedagoga a nedůslednosti v dohledu na děti pak mohlo dojít k nepříjemné situaci, jakou zažil hrabě Jiří Douglas Sternberg. Chtěl, aby jeho syn měl tradiční domácí výuku. Vyučování probíhalo přímo na hradě a pokračovalo bez problémů až do doby, než jeho syn Zdeněk dokončil pátou třídu. Tehdy dostal nového učitele, ale kvůli nedostatečné přípravě málem propadl při závěrečných zkouškách.¹⁰⁸ Tou dobou byl (jako privatista) v tercii na Arcibiskupském gymnázium v Praze a ředitel gymnázia pak hraběti doporučil, aby uvážil pokračování v dosavadní výuce. Zdeněk nakonec zbytek studia absolvoval

¹⁰³ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 83.

¹⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti. Praha, 2009, str. 200.

¹⁰⁵ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 86.

¹⁰⁶ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 151.

¹⁰⁷ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 37.

¹⁰⁸ VOTÝPKA, Vladimír. Aristokrat, str. 49.

jako řádný student denního studia na reálném gymnáziu na Smíchově (v roce 1936 bylo přejmenováno na Státní československé reálné gymnasium Dr. Jindřicha Vančury).¹⁰⁹

Asi nejznámější příklad nevhodného výběru vychovatele najdeme v císařské rodině. Císař František Josef I. svěřil výchovu svého šestiletého syna, korunního prince Rudolfa, do rukou hraběte Leopolda Gondrecourta a přál si, aby z jeho syna vychoval vojáka. Gondrecourt neměl rodinu ani žádné pedagogické zkušenosti a při výchově prince používal metody, které znal ze svého působení v armádě, ale které rozhodně nebyly vhodné pro labilní šestileté dítě. Výchova vedla téměř až k naprostému zhroucení korunního prince. Gondrecourt byl své služby zproštěn až na zásah císařovny Alžběty, která si zároveň vynutila, že bude o svých dětech až do jejich plnoletosti rozhodovat sama.¹¹⁰

Vztahy mezi učiteli a svěřenci nebyly vždycky bez problémů, i tady hrály roli vzájemné sympatie. Od vychovatelek a učitelů byla vyžadována přísnost a důslednost, což se jejich svěřencům nemuselo vždycky líbit. V deníku Karla V. ze Schwarzenbergu tak můžeme najít nelichotivá vyjádření o jeho chůvě, včetně její karikatury a přezdívky „babizna“.¹¹¹

Ještě o něco horší byl vztah Petera Schönburga a jeho domácí učitelky, slečny Rohnové. Už při svém příchodu byla v nevýhodném postavení, protože u dětí nahradila jejich milovanou chůvu Dáju. Fräulein Rohnová, jak Peter se svou sestrou Sophií tuto Prusku nazývali, si jejich sympatie nezískala díky tomu, že jim s jejím příchodem začaly nové povinnosti a výuka. Už během prvního dne se Petr rozhodl ji nenávidět a dělal jí naschvály. „*Pořád ji vidím přecházet po pokoji sem a tam, jak si držela hlavu v dlaních, slzy jí stékaly po tvářích a stále opakovala: ‚Už to nevydržím! Už to nevydržím!‘ ‚Výborně!‘ pomyslel jsem si, ‚brzo bude pryč.‘*“ Tento plán ale Peterovi nevyšel, Fräulein Rohnová zůstala v rodině čtyři roky, až do doby, kdy Peter odešel do internátní školy.¹¹²

Vztahy mezi vychovatelkou a jejím svěřencem zhoršovalo i to, že Peterovi trvalo poměrně dlouho naučit se číst a jeho pokroky v učení byly jen velmi malé.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 52.

¹¹⁰ HAMMANOVÁ, Brigitte. Rudolf Habsburský - princ rebel, str. 32-33.

¹¹¹ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 88.

¹¹² SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 17.

Ačkoliv si Peterovi rodiče přáli, aby měla Fräulein Rohnová vždycky přehled, kde její svěřenci jsou, nedařilo se jí tento úkol plnit, protože jí Petr utíkal, kdykoliv mohl. Cílem jeho útěků byl statek, kde se přátelil s místními lidmi, pomáhal jim s prací v hospodářství a kde se před svou vychovatelkou schovával.¹¹³ Moc dobře totiž věděl, že by s tím jeho otec nesouhlasil, protože to podle jeho názoru nebylo chování hodné gentlemana.

Ať už byly vztahy mezi domácími učiteli, chůvami, vychovatelkami na jedné straně a dětmi na straně druhé přátelské, nebo naopak, také oni ovlivňovali své svěřence v některých případech i na celý život. Chůvy a vychovatelé tak byli důležitou a nedílnou součástí dětského světa ve všech aristokratických rodinách.

¹¹³ Tamtéž, str. 17.

Otec a matka a jejich role ve výchově

Rodiče mají velký vliv na formování osobnosti, proto jsou jejich role ve výchově a zásahy do ní důležité. Jejich vzory mají děti před očima a ovlivňují je na celý život. Stejně jako to platí dnes, bylo tomu tak i v minulosti. V průběhu doby se ale lišila míra, jakou se do výchovy rodiče zapojovali. O aktivní výchovu se během dětství svých potomků dělili s chůvami, vychovateli a guvernankami. Rozdělení kompetencí a podíl rodičů na výchově se během 19. století a 1. poloviny 20. století několikrát změnil. Později jejich role ovlivnily také pobyty dětí v internátních školách, trend, který se objevuje od poslední třetiny 19. století a více se prosazuje ve 20. století.

Počínaje narozením se o dítě starala převážně matka a také o něm rozhodovala. V její kompetenci a na jejím uvážení byl výběr kojných, chův a vychovatelek. Později, při výběru domácích učitelů a také škol, především u synů, mělo větší váhu slovo otce, který byl v rodině rozhodující autoritou a vzorem.

Pedagogické dílo Jeana Jacquesa Rousseaua „Emil čili o výchově“ vyšlo poprvé v roce 1762 a krátce poté bylo známé téměř po celé Evropě. Jeho vliv můžeme vysledovat ještě v době před francouzskou revolucí ve frankofonním prostředí. Díky překladům se zásady rousseauovské výchovy brzy rozšířily i do německého prostředí. Vliv na výchovu měly také ideály sentimentalismu, biedermeieru a romantismu se svým důrazem na návrat k přírodě, svobodu a citovost, a tím i na větší intenzitu vztahů v rodině.

Urozené matky se v první třetině 19. století více zajímaly o své děti, o jejich vývoj, samy je vozily na procházku a někdy je samy také kojily. Pro ženu to znamenalo přijetí nové role. Zatímco dříve bylo úkolem šlechtičny reprezentovat, být duchem společnosti a „múzou salonu“, a proto musela kvůli své společenské roli rezignovat na hlubší vztah ke svým dětem, nyní měla tuto roli skloubit ještě s rolí pečující a obětavé matky. Být matkou bylo všeobecně uznávanou hodnotou.

Dokládá to reakce Napoleona I., když se dozvěděl o tragickém osudu kněžny Paulíny ze Schwarzenbergu, která zahynula při požáru během plesu, který se konal na oslavu sňatku Napoleona a Marie Louisy. Po vypuknutí požáru se kněžna dostala do bezpečí na zahradu, ale protože zde nemohla najít jednu ze svých dvou dcer, které

ji na ples doprovázely, vrátila se zpět do sálu, kde zahynula. Napoleon podle listu *Gazette nationale Le Montiteur* „hluboce litoval smrti kněžny, kterou měl ve zvláštní úctě“. Celý článek interpretoval Paulíninu smrt jako hrdinství matky, která zachraňovala své dítě.¹¹⁴

Napoleonské války ale byly také obdobím častého cestování, nebylo neobvyklé, že urozené aristokratky následovaly své manžely a doprovázely je při jejich cestách a plnění povinností ve vojsku. Proto někteří rodiče na výchovu svých dětí mohli dohlížet spíše jen z dálky a zajímat se o ni ve svých dopisech.

Kněžna Paulína ze Schwarzenbergu (rozená z Arenbergu) pocházela z frankofonního prostředí, proto byla s těmito zásadami i s Rousseauovými spisy obeznámena a snažila se jimi ve výchově svých dětí řídit. Svým dětem se věnovala už od jejich nejútlejšího dětství. Zatímco v případě prvních pěti dětí využila služeb kojné, u šestého dítěte, dcery Matyldy, se Paulína rozhodla kojit ji sama.¹¹⁵ Na základě této pozitivní zkušenosti potom kojila i své mladší děti, což bylo v prostředí aristokracie počátkem 19. století velmi výjimečné.¹¹⁶

Paulína se do výchovy dětí dokonce sama aktivně zapojovala. Dbala na jejich pobyt na čerstvém vzduchu a sama malé děti někdy vozila v kočárku na každodenní procházky. Ať už rodina pobývala ve Vídni, v Třeboni, či v jiném sídle, procházka byla povinná, přesně podle rousseauovských názorů na prospěšnost pobytu na čerstvém vzduchu.¹¹⁷ Také se podílela na přípravě učebních plánů svých dětí a zajímala se o jejich pokroky. Sama děti učila svůj rodný jazyk - francouzštinu.¹¹⁸ Pokud byla na cestách, vyžadovala podrobné informace od vychovatelů a učitelů a také od dětí.¹¹⁹ To, že kněžna své děti milovala, ale neznamenal, že by je nějak rozmazlovala. V několika málo dochovaných dopisech adresovaných dětem převládá spíš laskavě přísný, než mazlivý tón.¹²⁰

¹¹⁴ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 50.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 148.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 145.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 144.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 151.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 160.

¹²⁰ Tamtéž, str. 164.

Podobný přístup k dětem bychom našli i u Paulíniny současnice Sophie Mensdorff-Pouilly (1778-1835). Ta své děti také sama kojila a měla k nim velmi blízký vztah, stejně také ve své korespondenci zmiňuje jejich pokroky a důležité události v jejich životě. Sama se ale jejich výchovy příliš neúčastnila a dohlížela na ni spíše jen povrchně, protože často doprovázela svého manžela, který byl důstojníkem v rakouské armádě, na cestách, a svůj zásah do ní omezila na výběr domácích učitelů pro své potomky.¹²¹ Ale také ona měla ke svým dětem vřelý a upřímný citový vztah. Důkazem toho jsou její deníky a také její dopisy adresované synům – mateřský tón se v nich mění a během let se postupně stává dětem přítelkyní a rádkyní.¹²² Tento vřelý vztah trval až do Sophiiny smrti.

Stejně jako se měnil vztah matky k dětem, je i počátek 19. století obdobím, kdy se vztahy otce a jeho potomků stávají intenzivnějšími a bližšími. Spíše než typicky aristokratickou výchovu, strohou a přísnou s citovým odstupem, jak si ji představujeme dnes, se tu objevují srdečnost, zájem a jednoduché, téměř měšťanské prostředí. Starostlivým otcem této doby byl kníže Klement Metternich (1773-1859), Emmanuel Mensdorff-Pouilly, Karel I. ze Schwarzenbergu (1771-1820) i jeho bratr Josef II., zakladatel hlubocké větve Schwarzenbergů. Ale ani blízký vztah k dětem a rodině neznamenal, že by od dětí nebyla vyžadována poslušnost.

Obávaného kancléře Metternicha líčí jeho vnučka Paulina Metternichová (1836-1921) ve svých pamětech jako „*hodného, mírného, přívětivého, milujícího a otcovského*“¹²³ a jako člověka, který byl shovívavý, pracovitý a rád mluvil s dětmi, mládeží i s obyčejnými lidmi.¹²⁴ A jako milující dědeček zahrnoval svá vnučata množstvím dárků - Paulina si Vánoce u dědečka s obrovským vánočním stromkem a spoustou dárků vybavovala jako ty nejúžasnější ze svých vzpomínek z dětství.¹²⁵ U Josefa ze Schwarzenbergu ukazuje na jeho starost o výchovu dětí nejen jeho zájem o ně a to, že ho jeho manželka Paulína informuje ve svých dopisech o všem, co se jich

¹²¹ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 132.

¹²² Tamtéž, str. 137-138.

¹²³ METTERNICH, Pauline. Souvenirs d'enfance et de jeunesse. Paris, 1924, str. 3.

¹²⁴ Tamtéž, str. 4.

¹²⁵ Tamtéž, str. 6-7.

týká, ale také kresba, kterou namalovala jejich dcera Marie Eleonora. Zachycuje Josefa, jak pije kávu obklopený nejmladšími dětmi.¹²⁶

Emanuel Mensdorff-Pouilly byl jako důstojník rakouské armády vázán svými povinnostmi mimo domov. Ve výchově svých synů působil především jako autorita prostřednictvím dopisů, ve kterých zdůrazňoval své názory na svět. Důraz kladl především na poslušnost, víru a smysl pro povinnost.¹²⁷ Jako vzor byl pro své syny takovou osobností, že se mu chtěli celý život vyrovnat a dostát jeho očekávání a nárokům, které na ně kladl.¹²⁸

Aristokratičtí otcové byli pro své děti především vzory. Sami se svým dětem věnovali především při typicky šlechtické aktivitě: výuce jízdy na koni, nebo společenského chování a etikety během společného stolování s dětmi.

Příkladem může být i Karel III. ze Schwarzenbergu, který se o výchovu dětí velmi zajímal, jejich vzájemná korespondence se synem je plná informací o jeho prospěchu a pokrocích. Například v dopise z roku 1874 mu jeho syn podrobně líčí své výsledky u zkoušek na gymnáziu, včetně známek, které dostal.¹²⁹ Sám Karel III. byl ale příliš zaneprázdněný správou panství i svou politickou činností na to, aby se na výuce podílel osobně - pouze s výjimkou myslivosti a jezdeckví.¹³⁰

Po polovině 19. století ale můžeme sledovat v některých aristokratických rodinách určité citové ochlazení, vztahy mezi rodiči a dětmi nejsou již tak srdečné a objevuje se větší odstup. Kontrast je patrný například u dalších dvou generací rodiny Mensdorff-Pouilly, Emanuelova syna Alexandra (1813-1871) a jeho manželky Alexandry (1824-1906), rozené Dietrichsteinové, a jejich syna Huga. Stejně jako jeho otec chtěl Alexandr, aby jeho synové získali co nejlepší vzdělání, proto byli zapsáni jako privatisté na gymnázium. Účastnil se dokonce osobně zkoušek svých dětí, těšil ho jejich úspěch, který byl pak odměňován rodinnou oslavou, nebo třeba poníkem.¹³¹

¹²⁶ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 163-164. (Viz obrazová příloha č. 2.)

¹²⁷ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 133.

¹²⁸ Tamtéž, str. 139.

¹²⁹ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 86.

¹³⁰ Tamtéž, str. 87.

¹³¹ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 231.

Metody výchovy už se ale v této generaci rodiny liší, jsou přísnější a autoritativnější, než tomu bylo u předchozí generace. Přesto jsou děti stále ve středu zájmu rodičů. Znovu se ve výchově projevuje tradiční pojetí - výchova k uvědomění si povinností a podřízení se tradicím. Děti byly už od nejútlejšího věku vedeny k větší disciplíně, měly dostát nárokům, které na ně rodina kladla, musely se podřít zájmům rodičů i za cenu potlačení svých charakterových rysů. Rozhodující bylo dodržení tradičních modelů chování své vrstvy. Rodiče a děti už si nebyli citově tak blízko, objevil se mezi nimi určitý odstup. Alexandr dokonce sám sebe ve své závěti nazval „neznámým otcem“ a vyčítal si, že byl často pryč.¹³² Odráží se to i v rodinné korespondenci. Alexandrův syn Hugo píše své matce Alině (Alexandře) ve francouzštině, vykají si, oslovuje ji *ma mère*, v dopisech téměř chybí jakékoliv citové projevy. Podobným stylem si dopisoval i se svou manželkou Olgou, stroze, bez citů a téměř bez emocí.¹³³

Podobně na své dětství vzpomíná i Cecilie Sternbergová, rozená Rewentlow-Criminil. I její rodiče omezili svůj podíl na výchově na výběr vychovatelky a do výchovy sami nijak nezasahovali. „*Rodiče nás vídali jen na chvilku dopoledne a po čaji, kdy jsme se jim přišli ukázat nastrojení, samý kanýrek a mašle, čistí, voňaví, vlasy načechrané do kadeří za pomoci růžové vodičky, a oni jen žasli, jak jsme tiší a ukáznění, a vždycky chválili chůvu, že nás vzorně vede. Neměli ani tušení, jak bolavé máme zadečky z jejího vychovávání.*“¹³⁴

I v rodině Kinských v Chlumci nad Cidlinou na sklonku 19. století vládla přísná pravidla. Časy a místa, kde se rodiče věnovali dětem a kde se setkávali, byly přesně stanoveny a od dětí byly vyžadovány perfektní společenské způsoby.¹³⁵ Rodiče nepřipouštěli žádné rozmazlování dětí, výchova je naopak měla vést ke kázni a pořádku.¹³⁶

Od počátku 20. století se začínají mísit ve výchově ze strany rodičů dvě tendence - snaha o zachování tradic a tradičních hodnot a zároveň snaha vyrovnat se

¹³² Tamtéž, str. 232.

¹³³ Tamtéž, str. 280.

¹³⁴ STERNBERGOVÁ, Cecilia. Cesta, str. 261.

¹³⁵ CZERNIN, Monika. Žila jsem příliš krátce. Fascinující život hraběnky Nory Kinské. 1. vydání. Brno, 2007, str. 24.

¹³⁶ Tamtéž, str. 17.

s moderní dobou, která s sebou přinášela i nový moderní styl života a nové hodnoty ve společnosti i v rodině. V tomto období je v některých rodinách mnohem častější, že děti studují v internátních školách a jsou zapsáni do denního studia (v internátních školách pobývali například všichni čtyři synové hraběte Františka Karla Bořka-Dohalského, děti Johanna Schönburg-Hartensteina, bratři Jan (1884-1913) a Karel (1885-1931) z janovické větve Nádherných z Borutína).¹³⁷ Oproti dřívějšímu způsobu studia, kdy děti studují jako privatisté s domácími učiteli a do školy docházejí pouze několikrát za rok na přezkoušení, se děti se svými rodiči pak vídaly méně často a pobyt v internátní škole měl vliv i na vztahy mezi sourozenci. Přesto se ale vztahy rodičů s dětmi stávají intenzivnější a postupně se rodí nové vnímání rodiny, které se podobá dnešnímu. Rodina a rodinná soudržnost se stávají důležitou společenskou hodnotou.

Ještě ve 20. letech 20. století však v některých rodinách zůstává patrný vliv určitého odstupu předchozí generace, která v něm byla vychovávána a přenášela tento model i na své děti. Můžeme to pozorovat na rodině Johanna Schönburg-Hartensteina, který představuje jeden z přístupů k modernímu světu a změnám ve společnosti. Pro své děti byl vzorem, který se snažily napodobovat a to jak v oblasti názorů na svět, tak i v chování. Johann i jeho manželka Sophie byli vychováni v 19. století a sami dodržovali tradice a vyžadovali to i od svých dětí, nechtěli se přizpůsobit novému modernímu světu, který je obklopoval, a doufali, že důsledným dodržováním starého řádu a tradic a vytvářením pravidel a zákazů uchrání své děti před nejistou budoucností v moderním světě.¹³⁸ Johannův syn Peter ve svých pamětech nazval svého otce „automatem na výrobu pravidel“ a uvádí i příklad přísné výchovy: když bylo Peterovi dvanáct let, donutil ho otec podepsat papír, kde byla stanovená maximální vzdálenost, kam mohl jezdit na kole.¹³⁹ Peter v dětství svého otce respektoval a obdivoval, ale v době dospívání se otcově vůli snažil vzepřít, což nakonec zapříčinilo jejich roztržku - pohled na svět každého z nich byl totiž zcela odlišný.

¹³⁷ Některé rodiny, např. Sternbergové nebo Schwarzenbergové, zůstávaly i v 1. polovině 20. století v oblasti vzdělávání konzervativní a držely se modelu tradičního domácího vyučování.

¹³⁸ SCHOENBURG, Peter. *Memoirs*, str. 34.

¹³⁹ Tamtéž, str. 34.

Obvykle byla ve šlechtických rodinách přísnější výchova nejstarších synů, na kterých spočívala největší očekávání, a také na ně, jako na budoucí hlavy a pokračovatele rodu, byly kladeny větší požadavky než na mladší děti. Neplatilo to ve všech případech, v každé rodině se obecné tendence kombinovaly s individuálním přístupem, takže se i výchovné metody lišily případ od případu. „*Moje matka byla ke svým synům shovívavá, obzvlášť k mým dvěma starším bratrům, kteří si vždy počínali náležitě. Co se týkalo mě, často sdílela otcův kritický pohled.*“¹⁴⁰ Z líčení Petera Schönburga je cítit lítost nad vzájemným nepochopením mezi ním a jeho rodiči. Najdeme zde i vysvětlení - Peterova sestra Aloisie Alexandra (které se v rodině říkalo Lux) se domnívala, že Johann zřejmě ve svém nejmladším synovi vidí své vlastní chyby a nedostatky, a proto proti nim, a tím i proti Peterovi, tak bojoval.¹⁴¹ I Peterova matka Sophie sdílela kritický názor svého manžela na svého nejmladšího syna, zatímco k jeho bratrům Carlovi a Louisovi byla velmi tolerantní.

Podobně přísná jako v případě svého nejmladšího syna byla Sophie také ve výchově svých dcer. Peterovy sestry proto vycházely lépe se svým otcem Johannem, kterého zbožňovaly.¹⁴² „*Moje sestra, Sophie, mi vyprávěla, že kdykoliv šla na ples s matkou jako garde, neustále cítila, jak jí matka bez přestání pozoruje a kritizuje jí. Oproti tomu, když s ní šel můj otec, tak se sám dobře bavil a vůbec si nevšímal, co dělá.*“¹⁴³ Ale i přes svou přísnost byli Johann a Sophie Schönburgovi milující rodiče, kterým na budoucnosti a štěstí jejich potomků záleželo. Sami však neměli čas na to, aby se na výchově nějak více podíleli (především v případě svých starších dětí). Johann jako velvyslanec Rakousko-Uherska byl vytížen svými povinnostmi, stejně jako jeho manželka. To, že by děti byly středem zájmu rodičů vyvrací také Johannův deník. Jen výjimečně se objevují záznamy o tom, že je některé z dětí nemocné, nebo že přijela matka, ale v naprosté většině převládají pracovní poznámky a schůzky, výstřižky z novin a komentáře nebo poznámky o četbě.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 39.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 36.

¹⁴² Tamtéž, str. 36.

¹⁴³ Tamtéž, str. 39.

¹⁴⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 5, kart. 13, fol. 651-667.

Teprve po roce 1918, kdy byl Johann penzionován a rodina se usadila na Červené Lhotě, měli děti a rodiče více příležitostí ke každodennímu kontaktu (především o prázdninách, protože děti během roku pobývaly v internátních školách v Rakousku a Německu). Sophie, navzdory tomu, že byla manželkou velvyslance a očekávalo se od ní, že bude společenská, byla podle Petera plachá a uzavřená, nedokázala naplno projevit dětem svou lásku a chovala se k nim spíše zdrženlivě a s odstupem.¹⁴⁵ Peter k ní našel cestu a doopravdy ji poznal až po otcově smrti, kdy už byl dospělý.¹⁴⁶

Vřelé rodinné vztahy, které měli děti mezi sebou navzájem i ke svým rodičům, jsou patrné i z rodinné korespondence. Děti i ve své dospělosti oslovují v dopisech otce „Papa“, „Pappi“ nebo „Schecko“ (tato přezdívka vznikla zkrácením výrazu „Pappascheck“). Sophii oslovují mladší děti „Mama“ nebo „Mammi“, nejstarší dcery Caroline a Ernestine používají také oslovení „Hieberl“ a všechny děti v dopisech oběma rodičům tykají.¹⁴⁷ Tyto přezdívky používají ve svých dopisech dětem i Johann a Sophie. Děti posílají tisíce a miliony pozdravů rodičům i pro své sourozence: „100.056.700.007.810 pus od tvé Lilly“¹⁴⁸ není nijak výjimečné zakončení dopisu některého z dětí. Sourozenci se příliš často nevidali, tak se v dopisech ptají, jak se vede jejich bratrům a sestrám, případně prosí o poslání jejich aktuální adresy, aby jim mohli samy napsat.¹⁴⁹ Johann si dopisy od dětí četl velmi pozorně a psal si do nich poznámky, všímal si jejich přání a zájmů. Na okraj dopisu nejmladší dcery Sophie si poznamenal, jaký by chtěla dárek, který jí slíbil dát k birmování (Sophie si přála novou tenisovou raketu nebo šperk-brož či medaili).¹⁵⁰

Moderní přístup měl ke své rodině bývalý císařský pár Karel I. a Zita ve švýcarském exilu a také později na Madeiře. (I když Karel si ještě jako císař každý den našel alespoň chvíli na to, aby se navzdory svým povinnostem své rodině věnoval.) Na rozdíl od předchozích let, kdy byli vytíženi povinnostmi, se zde svým

¹⁴⁵ SCHOENBURG, Peter. *Memoirs*, str. 37.

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 39.

¹⁴⁷ Z německého výrazu „Hiebe“ (výprask), volně přeloženo „ta, která dává výprask“.

¹⁴⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 858.

¹⁴⁹ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 8, fol. 58.

¹⁵⁰ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 8, fol. 846.

dětem mohli častěji osobně věnovat, což dělali velmi rádi. Karel se sám podílel i na vyučování dětí, učil svého nejstaršího syna Ottu maďarsky.¹⁵¹

Teprve kolem poloviny 20. století se ve šlechtických rodinách objevuje model rodiny tak, jak ho známe ze současnosti. Aristokratické rodiny se většinou stahují z politiky a veřejného života, uzavírají se do svého soukromí a více se soustředí na svůj rodinný život. Výchova už se podobá běžnému modelu, kdy děti chodí do běžných škol, volí si povolání podle vlastního uvážení a stejně tak i své partnery. I když pořád můžeme vidět odlišnosti - nikdy nepřestaly existovat vazby mezi členy širší rodiny a spřízněnými rody, vzájemné návštěvy i výpomoc byly samozřejmostí a především vědomí tradice, pokračování rodu a dědictví minulosti. To je jedna z mála věcí, které šlechtě dodnes odlišují od ostatních.

¹⁵¹ GALANDAUER, Jan. Karel I. Poslední český král. 1. vydání. Praha, 2000, str. 298.

Domácí výuka versus školy a gymnázia

Výchova se ve šlechtických rodinách ještě v první polovině 20. století odehrávala převážně v domácím prostředí. Jednak měl tento typ vzdělávání mezi aristokracií staletou tradici a jednak, především v 1. polovině 19. století, panovala značná nedůvěra ke kvalitě vzdělání na veřejných školách a gymnáziích. Byl také hojně rozšířený názor, že výuka na veřejných školách je určená pro děti z chudých rodin, a tak i měšťanské vrstvy, pokud si to mohly dovolit, poskytovaly svým dětem soukromé vzdělání, nebo je alespoň posílaly do soukromých vzdělávacích ústavů.¹⁵² To platilo i v aristokratických rodinách. Pokud se rodiče rozhodli poslat děti do školy, jednalo se o soukromé vzdělávací ústavy určené přímo pro mladé šlechtice a šlechticny. Rozhodně se tím ale neměnil rozsah základní výuky. Stanovené minimální znalosti byly povinné pro všechny bez rozdílu.

V roce 1855 uzavřelo Rakousko konkordát s katolickou církví, která získala dohled nad vzděláváním. Tento konkordát se stal terčem kritiků především z řad liberálů. Jednou z jeho nejhorlivějších kritiček byla Bertha von Suttnerová, která církev vinila, stejně jako ostatní liberálové, z úzkoprsosti výchovy, která děti omezuje.¹⁵³ Sama nebyla typickou představitelkou aristokracie, která jí kvůli nedostatečně urozenému původu její matky mezi sebe nikdy nepřijala. Její výchova se proto neubírala tradičním směrem a dostalo se jí mnohem rozsáhlejšího vzdělání než jejím vrstevnicím, především v oblasti literatury, jazyků a filozofie. Konkordát a církevní dohled ve školách trval až do roku 1868.

Od 70. let 19. století pro změnu zavládla v konzervativních šlechtických kruzích obava z přílišného liberalismu na rakouských gymnáziích. Jan Bohumil Novák, vychovatel dětí Karla III. ze Schwarzenbergu, vyjádřil v dopise svému svěřenci Karlovi IV. obavu z atmosféry, která na gymnáziích dle jeho názoru panovala (tento postoj s ním sdílela většina konzervativních šlechticů) a obavu, aby *„učitelé na obecných školách neblábolili o darwinismu a zásadách jako ‚koho moc, toho právo‘, ‚všechno spočívá na zápasu o bytí‘ atd., nevštěpovali je lidu*

¹⁵² LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti, str. 200.

¹⁵³ HAMANNOVÁ, Brigitte. Bertha von Suttner, str. 29.

venkovskému, neboť důsledky jejich jsou sociální demokracie a nihilismus.“¹⁵⁴ V této době sice šlechticů synové navštěvují gymnázia, ale studují jako privatisté. V praxi to znamenalo, že předepsané učivo studovali doma s domácími učiteli a vychovateli a dvakrát do roka je čekalo přezkoušení. To se odehrávalo buď ve škole, do které děti patřily, nebo doma za přítomnosti vyučujících příslušného vzdělávacího ústavu, někdy také za přítomnosti rodičů dětí.

Až do 19. století nebyl mezi aristokracií rozšířený názor, že by vzdělání mělo být nějak prakticky zaměřeno. Za dostačující byly považovány základní všeobecné vědomosti, znalost několika jazyků, společenského chování a sečtělост. Dnes bychom to nazvali všeobecných přehledem v oblasti humanitních věd. Teprve v 19. století začíná postupně převládat přesvědčení, že vzdělání by mělo být také praktické a stejně kvalitní, jaké dostávali synové z měšťanských rodin. Šlechticů synové se zaměřili na odborně koncipované studium. Potřebovali ho především proto, aby byli připraveni na převzetí a správu rodinného majetku, neboť s postupující modernizací museli pro efektivní správu panství a velkostatků znát nejnovější postupy a technologie v oblasti hospodářství. Někteří synové z aristokratických rodin po maturitě pokračovali ve studiu na vysokých školách s národohospodářským zaměřením v Mnichově nebo ve Vídni, nebo si jako svůj studijní obor zvolili práva (jako několik členů rodiny Schwarzenbergů).¹⁵⁵ Najdeme však také příklady šlechticů, kteří své vzdělání zaměřili humanitním směrem, například Jan Nádherný z Borutína (1884-1913) se rozhodl pro studium filozofie a dějin umění na německé univerzitě v Praze a jeden semestr strávil také v Heidelbergu. Jeho strýc touto volbou nebyl nadšený a doporučoval mu, aby si ke studiu vybral něco užitečnějšího - práva, nebo hospodářství.¹⁵⁶

Přesto však byli i šlechtici, jejichž vzdělání se odbyvalo pouze doma a nikdy nestudovali. Takto popsala svého manžela Leopolda (1896-1957) ve svých pamětech jeho žena Cecilie Sternbergová *„Nebyl žádný intelektuál. Jako mnohým z jeho třídy se ani jemu nedostalo vzdělání; málokdy si přečetl knihu a celý život se dopouštěl pravopisných chyb. Snad vycítil, že přehnané vědomosti a filozofování by možná*

¹⁵⁴ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 86-87.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 87.

¹⁵⁶ WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy, str. 45.

podemlely jeho primitivní spolehlivý instinkt, jak přežít.¹⁵⁷(...) Neměl sice žádné zemědělské vzdělání, ale svým instinktivním citem pro půdu a její potřeby překvapil i své skeptické podruhy: ti byli zvyklí na lhostejné šafáře, kterým šlo jen o to, co z toho budou mít sami, a teď náhle pracovali pro někoho, komu na tom záleželo.“¹⁵⁸

Ale ani samotné Cecilii se nedostalo žádného hlubšího vzdělání, narodila se sice v roce 1908 a měla lepší možnosti vzdělání, než šlechtičny v 19. století, ale její výuka probíhala pouze doma a potom krátce v penzionátu v Lausanne. Odtamtud ji však za nevhodné chování vyhodili, protože jednou večer utekla a šla se svým bratrancem Eddiem Bismarckem tančit do jednoho z tamních hotelů.¹⁵⁹

Teprve od přelomu 19. a 20. století začaly aristokratické rodiny opouštět tradiční model a jejich děti studovaly na veřejných školách a na gymnáziích jako běžní žáci. A bylo to také 20. století, které přineslo nové možnosti i dívkám ze šlechtických rodin. Ještě během 19. století bylo absolutně nemyslitelné, že by mohly studovat na gymnáziu nebo dokonce na vysoké škole a byly odkázány jen na domácí vzdělání, případně na soukromé vzdělávací instituce pro ně určené. O tom, že své dcery pošle do některé z klášterních škol v Bruselu či Vídni, ostatně uvažovala již na počátku 19. století kněžna Paulína ze Schwarzenbergu. Své rozhodnutí už ale nestihla realizovat.¹⁶⁰ Dívky tak během 19. století musely většinou vystačit pouze s domácími učiteli a jejich vzdělání bylo zaměřeno především obecně humanitním směrem. Doplnovala ho vlastní četba, popřípadě cestování či návštěvy galerií a divadel. Ve 20. století už ale najdeme mezi aristokratkami skutečně vzdělané ženy, které měly maturitu a některé byly absolventkami univerzity (Johanna von Herzogenberg, Aloisie Alexandra Schönborg-Hartenstein, Marie Des Fours-Walderode).

Samotný výběr vzdělávací instituce nebyl jednoduchou záležitostí. Roli hrála nejen kvalita, ale třeba také politický a národnostní podtext, to, zda se jednalo o českou, nebo německou školu, a v kterém městě či zemi se nacházela. Synové Alfonse Mensdorffa-Pouilly (1810 - 1894) studovali na německém gymnáziu v Brně. Pokračovat ve vzdělání na vysoké škole ale nepotřebovali, byli totiž, podle rodinné

¹⁵⁷ STERNBERGOVÁ, Cecilia. Cesta, str. 10.

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 15.

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 68.

¹⁶⁰ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 154-155.

tradice, určení pro službu u armády.¹⁶¹ Oproti tomu synové jeho bratra Alexandra knížete Dietrichstein-Nikolsburga, hraběte Mensdorffa-Pouilly po maturitě pokračovali ve studiích práv na vídeňské univerzitě.¹⁶²

U orlických Schwarzenbergů bylo rodinnou tradicí, že její členové studovali na Akademickém gymnáziu v Praze, jehož absolvování bylo pokládáno za důkaz češství a vlastenectví. Samozřejmě zde studovali jako privatisté. Toto gymnázium absolvoval Karel IV., jeho bratr Bedřich i syn Karel V.¹⁶³ Po maturitní zkoušce nastoupil Karel IV. na pražskou univerzitu, kde studoval práva.¹⁶⁴ V jeho šlépějích šel i jeho mladší bratr Bedřich. Jelikož mezitím došlo k rozdělení univerzity na českou a německou část, vybral si, jako patriot, kterým se cítil být, studium na české části a v češtině také pronesl děkovnou řeč při své promoci v roce 1886.¹⁶⁵ O necelých dvacet let později navázal na rodinnou tradici i jeho synovec Karel V. Ten ale nevystudoval jenom práva. V roce 1910 vstoupil ještě na univerzitu v Mnichově, kde studoval dva semestry lesní hospodářství na národohospodářské fakultě.¹⁶⁶

Domácí výuka s sebou přinášela i nevýhody, především ve 20. století. Tehdy už uzavřenost šlechtické společnosti nebyla tak absolutní, jako ve století předchozím, dětem chyběla možnost hrát si se svými vrstevníky. Byl to především pocit izolace od ostatních, který je trápil. A pokud se přátelili s dětmi z okolí, nemohli je ani pozvat do zámku, protože se to neslušeno.¹⁶⁷ „*Mně to přišlo hrozně trapné, hlavně izolace od ostatních dětí, ta mě trápila, a potom, co mě velice zlobilo, to byl nepřetržitý dozor, za to se člověk jako dítě stydí. Ti druzí jsou volní, já ne.*“¹⁶⁸ vyjádřil nevýhodu vyučování doma Karel Jan Schwarzenberg.

Ale ani běžné studium na gymnáziu nebylo pro šlechtické děti jednoduché. Nebylo pro ně snadné začlenit se mezi spolužáky. Od ostatních je odlišoval jejich

¹⁶¹ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 214.

¹⁶² Tamtéž, str. 281.

¹⁶³ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 89.

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 87.

¹⁶⁵ BEZECNÝ, Zdeněk. Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty ve 2. polovině 19. století, str. 558.

¹⁶⁶ Tamtéž, str. 90.

¹⁶⁷ ŠKUTINA, Vladimír. Český šlechtic František Schwarzenberg, str. 21.

¹⁶⁸ SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život, str. 34.

původ, rodinné tradice i dosavadní výchova a někteří z nich měli problémy s adaptací na školní prostředí. „Do školy jsem šla v pěti letech. Moc jsem toužila chodit do školy, ale hlavně jsem se v prvním roce měla naučit česky a teprve druhý rok začít první třídu znovu a poctivě. (...) Jenže já jsem školu vzala úplně vážně a stačila jsem v tom „zkušebním“ roce ostatním dětem. Nakonec jsem prošla a postoupila do druhé třídy,“¹⁶⁹ těšila se do školy Eleonora z Bubna-Litic. Pak se ale rodina přestěhovala z Doudleb do Prahy a situace se změnila. „Horší to však bylo s mým přijetím do školy v Praze. Jelikož jsem byla o rok mladší, nechtěli mě nikde přijmout. Až v klášterní škole u voršilek se smílovali, a tam nadešly pro mě krušné dny. (...) V Doudlebách o mně všichni všechno věděli, ale tady jsem náhle přišla mezi děti, které se mezi sebou znaly, a já byla zoufalá, protože všechno jsem měla jiné, než ony a přitom jsem se tak nerada odlišovala. Moje čeština nebyla ještě úplně bez chyb, ale hlavně jsem ráčkovala, měla jsem jiné jméno a jiné příjmení, obě nezvyklá a nápadnější, než měly ostatní děti, a byla jsem z venkova. (...) Nakonec jsem se stala zamlklou, málomluvnou, stydlivou a nikdo mi nemohl rozumět, poněvadž jsem si pravou příčinu nechala pro sebe. Byla jsem tak rozpačitá, že jsem si ani tužku nedokázala jít koupit sama. Ve škole jsem přestala odpovídat a snad to všechno bylo příčinou, že jsem se ani příliš nenamáhala učit. Spíš jsem kupila jednu ostudu za druhou a ze všeho vznikala nekonečný kolotoč. Čím víc ostudy, tím méně snahy, čím méně snahy, tím více nepochopení.“¹⁷⁰ Situace se zlepšila až v době, kdy Eleonora přešla na anglické gymnázium, kde mohla začít znovu.¹⁷¹

Ve stejné době navštěvoval gymnázium také Zdeněk Sternberg (nar. 1923). V jeho případě byla situace ovlivněná i tím, že až do tercií byl privatistou. Protože u zkoušek málem propadl, rozhodl se jeho otec, že jeho syn bude ve studiích pokračovat jako řádný žák. Zdeněk se tedy z rodného Českého Šternberka odstěhoval do Prahy, kde si jen těžko zvykal. „Ani ve škole, kam šel s nadějným očekáváním, se necítil příliš dobře. Ve třídě s ním sedělo čtyřiačtyřicet kluků, smíšené třídy se netrpěly, o nichž byl přesvědčen, že ho všichni ve všech směrech převyšují. Neznal prostředí, těžko se orientoval v tom, jak to na veřejné škole chodí, neznal místní žargon a mimoto jeho školní vzdělání mělo, ve srovnání s úrovní ostatních,

¹⁶⁹ DUJKOVÁ roz. Bubna-Litic, Eleonora. Vzpomínání. Praha, 2009, str. 12.

¹⁷⁰ Tamtéž, str. 12-13.

¹⁷¹ Tamtéž, str. 14.

nepochybné mezery. (...) Ostatní kluci se na něho, panského synka a bývalého privatistu, chtěli vytáhnout a dokázat mu, že jsou stejně dobří, ne-li lepší než on. Cokoliv řekl, cokoliv udělal, každé slovo, každé gesto, bylo pro ně příležitostí k útoku proti němu a k jeho zesměšnění.“¹⁷²

Zvláštní kategorií pak představovaly internátní školy. Ty mohly poskytnout hlubší odborné vzdělání než domácí učitelé. Pro děti však znamenaly také odloučení z domova a nutnost prokázat větší míru samostatnosti a odpovědnosti. Mohlo se také stát, jako v případě dětí Johanna Schönburga, které studovaly na internátních školách v Rakousku a Německu, že škola byla v jiném státě, než kde žila jejich rodina. Pokud byly děti v několika různých školách, bylo běžné, že se celá rodina scházela jen o prázdninách či na Vánoce. Peter Schönburg si ze svého raného dětství na své sourozence příliš nepamatoval - s výjimkou mladší sestry Sophie a nejstarších sester, které už dokončily studia a bydlely doma s rodiči.¹⁷³

Děti Johanna Schönburga navštěvovaly různé internátní školy. Starší synové Carl a Louis Alexandr byli posláni do Rakouska na jezuitskou školu Stella Matutina ve Feldkirchu ve Vorarlbersku. V případě jejich sester byl výběr škol pestřejší - kromě nejstarší Caroline, která nikdy do školy nechodila a vždy měla pouze domácí učitele a guvernanky. Ernestine a Marie studovaly v Preßbaumu u Vídně, Marie však později pokračovala ve studiu v internátní škole v Zangbergu v Bavorsku (stejnou školu navštěvovala o několik let dříve než Marie také vévodkyně Zita Bourbonsko-Parmská, budoucí rakouská císařovna). Louisa Alexandra studovala na gymnáziu v Řezně a nejmladší Sophie, stejně jako její starší sestry, v Preßbaumu.¹⁷⁴ Jaké byly důvody, proč každá ze sester studovala na jiné škole, se můžeme jen dohadovat, v rodinných denících ani korespondenci o tom zmínky nejsou. Školy Stella Matutina ve Feldkirchu a Sacre Coeur v Preßbaumu byly mezi rakouskou aristokracií zřejmě oblíbené, navštěvovaly je také děti z rodiny Windischgrätzů.¹⁷⁵

¹⁷² VOTÝPKA, Vladimír. Aristokrat, str. 53.

¹⁷³ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 2.

¹⁷⁴ POLÁČEK, Vít. Kouzelný svět. Prostor, čas a postavy příběhu dětství v rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina. Diplomová práce. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2010, str. 71.

¹⁷⁵ STEKL, Hannes, WAKOUNIG, Marija. Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien-Köln-Weimar-Böhlau, 1992, str. 47.

Stejně jako jeho sourozence i Petera Schönburga čekal v deseti letech odjezd do internátní školy. V jeho případě otec vybral jezuitskou internátní školu v Kalksburgu na okraji Vídně, kde vládl velmi přísný řád.¹⁷⁶ *„Každá třída měla prefekta, jezuitu, který po celý čas třídu doprovázel, ale nevyučoval. (...) Kdykoliv třída přecházela z místa na místo - z učebny do studovny, nebo do kaple, nebo na hřiště - všichni pochodovali v dvojstupu, jedna řada podle pravé zdi chodby, druhá řada podle levé. Prefekt šel uprostřed, čímž bránil studentům v jakémkoliv hovoru. Byli jsme nuceni jít v tichosti. Tam a zpátky přes haly, hodně, hodně dlouho a v zimě ve velkém chladu. Každá z denních činností byla přesně stanovena. Vstávání v 6 hodin ráno, potom mše a snídane, a potom přechod do studovny. Výuka trvala od 8 hodin do poledne, a někdy také do odpoledne. Oběd byl v poledne a potom byl čas na hraní - fotbal, hokej a hra, která trochu připomínala baseball. Potom jsme se vrátili do studovny nebo na odpolední vyučování. Nakonec přišla večeře, kaple a do postele.“*¹⁷⁷ Za dobré chování měli chovanci výsady návštěv a vzácných chvil volna mimo školu. *„Jednou měsíčně v neděli, pokud nás rodiče vyzvedli, nebo nám to v dopise dovolili, jsme mohli jít sami ven na pět hodin. Nejčastěji jsme tyto vzácné volné neděle trávili ve Vídni. To znamenalo nasednout do trolejbusu a hodinu jet do města a znovu hodinu zpátky. Zbytek času taktak stačil na oběd. Někdy jsem byl vyzvednut autem, což bylo výhodou. Přesný návrat byl totiž životně důležitý. Když jsme se opozdili, pro příští měsíc jsme přišli o privilegium jít ven. Jiné neděle, také jednou za měsíc, jsme mohli na několik odpoledních hodin přijímat návštěvu.“*¹⁷⁸ Další odměnou za dobré chování, kterou Peter líčí v dopise matce, byla návštěva kina.¹⁷⁹

Peterovi se ve škole stýskalo, na pohlednici rodičům v roce 1918 píše, že dojel do školy v pořádku, ale že je v jiném oddělení, kde nikoho nezná a nemá tam žádné kamarády, a doufá, že se to časem zlepší.¹⁸⁰ Zpočátku neměl vážné problémy

¹⁷⁶ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 41.

¹⁷⁷ Tamtéž, str. 41.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 42.

¹⁷⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 408.

¹⁸⁰ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 8, fol. 21.

s chováním ani s prospěchem, dokonce za své studijní výkony dostal školní kříž.¹⁸¹ „V oddělení, kde teď jsem, je legrace a náš prefekt je velmi milý,“ pochvaluje si.¹⁸² Teprve později se začal bouřit proti pravidlům a autoritám a stále častěji se dostával do konfliktu se školním řádem. Nakonec po několika letech v Kalksburgu přesvědčil svého otce, aby ho dal na jinou školu. Na doporučení příbuzných přestoupil do internátní školy ve Freistadt, která byla modernější a kde vládly uvolněnější poměry.

Kalksburg a Freistadt jsou ukázkami toho, že ani dvě internátní školy nebyly stejné a lišily se případ od případu, proto je těžké je jakkoliv srovnávat a posuzovat obecně. „Freistadt byl jednoduše obyčejná, světská koedukovaná škola se spoustou studentů z celého Rakouska. Nebyla to typická internátní škola, studenti byli ubytováni u místních rodin. Vlastně celé město bylo plné studentů, kteří bydleli v tom či onom domě.(...) Jaký rozdíl to byl oproti Kalksburgu. „Freistadt“ znamená „svobodné město“ a opravdu, poté, co jsem byl uvězněn v jezuitské škole, jsem byl konečně volný! Byl jsem volný a mohl jsem si najít dívku, užívat si večírky! (...) Samozřejmě nechyběla ani spousta povinností. Studovali jsme, četli, učili se, ale byl tu i oddech.“¹⁸³ Peterovi se ve Freistadt líbilo natolik, že se mu o prázdninách nechtělo vracet na Červenou Lhotu za svou rodinou, do světa pravidel. „Byl jsem ve Freistadt tak šťastný, že jsem tam, raději než abych jel domů, zůstával na část prázdnin.(...) Tak jsem se naučil něco málo z knih, ale mnohem víc jsem se toho naučil o svobodě, dívkách, večírcích a zůstávání venku až do svítání.“¹⁸⁴

Přesto si Peter připadal vnitřně osamocený, mezi své spolužáky nezapadal. „Věděl jsem toho jen málo o své vlastní identitě, o tom, kam vlastně patřím, méně než moji vrstevníci. Moje nejsilnější pocity, moje srdce bylo svázáno s Červenou Lhotou a tamějšími lidmi. Moje rodina byla z úplně jiného světa. (...) Ale jak jsem se mohl identifikovat se starobylým světem mých rodičů? Cítil jsem, že do něj nenáležím. Nepatřil jsem do něj. Přátelé, které jsem si našel, pocházeli z měšťanských vrstev, ne

¹⁸¹ Tamtéž, sign VA 2, kart. 9, fol. 81.

¹⁸² Tamtéž, sign VA 2, kart. 9, fol. 1125.

¹⁸³ SCHÖNBURG, Peter. Memoirs, str. 44.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 45.

*z aristokracie. Ale tak jako tak to moc nefungovalo. Dřív nebo později se stalo něco, co mi připomnělo, že jsem jiný.*¹⁸⁵

Ve výběru internátní školy hrálo často roli doporučení známých či příbuzných, ale důležitá byla i finanční stránka. (Především v letech po 1. světové válce. V případě Schönburg-Hartensteinů, jejichž jmění bylo uloženo v rakouských cenných papírech a po válce o vše přišli, jim finančně pomáhali příbuzní, především Sophiin bratr Carl Oettingen-Wallerstein a později i jeho syn Eugen). Vzdělání nebylo uzavřeno ani nemajetným šlechticům a šlechticům. Ti mohli získat stipendia z řady nadací.¹⁸⁶ Přímo na získání vzdělání bylo vázáno stipendium Strakovy nadace, která zřizovala Strakovu akademii.¹⁸⁷

Strakova nadace vznikla na základě poslední vůle hraběte Jana Petra Straky z Nedabylic z roku 1710, který ustanovil, aby z majetku rodiny po vymření posledního mužského dědice (což se stalo v roce 1769) byla zřízena akademie pro „cvičení mládeže chudé, stavu vyššího národu Českého“. V roce 1776 došlo ke zřízení tzv. Strakovy nadace, která byla finančně zajištěná z fideikomisu v celkové hodnotě 400 000 zlatých.¹⁸⁸ Pak se ovšem situace zkomplikovala. Vláda chtěla nadaci sloučit s nadací Ferdinanda II. a obě dvě přičlenit ke konviktu sv. Bartoloměje. O přidělení prvních stipendií ve výši 150 zlatých ročně rozhodl císař Josef II. v roce 1780. V roce 1830 došlo ke sloučení Strakovy a Ferdinandovy nadace a obě byly začleněny pod nově zřízený studijní konvikt a počet stipendistů se zvýšil z 22 na 65.¹⁸⁹ V roce 1848 byl konvikt zrušen, nadace však nepřestala existovat a i nadále vyplácela stipendia. V 50. a 60. letech bylo nutné vyřešit několik problémů: kdo má mít dohled nad nadací, kdo by ji měl spravovat a kdo má právo na stipendium. Nový návrh nadačního listu vytvořil Antonín Gindely v roce 1870.

¹⁸⁵ Tamtéž, str. 46.

¹⁸⁶ K šlechtickým nadacím ŽUPANIČ, Jan. Nová šlechta rakouského císařství. 1. vydání. Praha, 2006, ELZNIC, Václav. Nobilitační spisy ve Státním ústředním archivu v Praze. Listy Genealogicko-heraldické společnosti v Praze, 16, 1972, TÝŽ. Renobilitační procesy pražské. Zvláštní příloha Zpravodaje Klubu genealogů a heraldiků v Ostravě č. VI, Ostrava 1984.

¹⁸⁷ Dokumenty týkající se nadace jsou uloženy v Národním archivu, fond Akademie hraběte Straky Praha.

¹⁸⁸ Srov. WITTLICHOVÁ, Lucie. Sto let Strakovy akademie. In: Dějiny a současnost 2/1997, str. 33-37.

¹⁸⁹ Tamtéž, str. 34.

Zároveň pokračoval spor českých stavů a ministerstva kultu a vyučování o to, kdo má nárok na stipendium. Stavby požadovaly respektování poslední vůle Petra Straky, aby se jednalo o české šlechtice. Ministerstvo argumentovalo malým počtem těchto rodin i tím, že cizím šlechtickým rodinám se právo inkolátu od roku 1848 neudělovalo.¹⁹⁰ Ke schválení „Organizačního statutu pro akademii hraběte Straky v Praze“ došlo 25. září 1889.

Výstavba budovy akademie začala v roce 1893 pod vedením architekta Václava Rozštapila a byla dokončena v roce 1896. K budově o rozloze 4000 m² patřila ještě zahrada o velikosti 17 000 m². Slavnostní otevření proběhlo 18. 11. 1896. Akademii řídilo kuratorium a patronaci nad ní převzal císař. Prvním předsedou kuratoria se stal v roce 1890 Richard hrabě Clam-Martinic (postupně ho ve funkci vystřídali od roku 1892 Karel kníže Oettingen-Wallerstein a od roku 1896 Alfred kníže Windischgrätz).¹⁹¹ Prvním ředitelem akademie se stal v roce 1894 Josef Trakal (ve své funkci setrval až do roku 1910).¹⁹²

Podmínkou pro přijetí bylo rakouské občanství, katolické vyznání, nemajetnost a nutnost prokázat, že rodina žadatele někdy patřila k českému panskému stavu. (Buď tedy musela pocházet z původem české šlechtické rodiny, nebo muselo jít o rodinu, která získala inkolát před rokem 1848).¹⁹³ Místa v akademii však mohli získat i movití studenti, ale svůj pobyt si buď částečně, nebo zcela hradili. Pobyt placený nadací mělo 40 studentů (jejich stipendium trvalo pouze po dobu studia), 30 míst bylo určeno pro studenty, kteří si platili polovinu nákladů, a 40 míst pro studenty, kteří si hradili všechny náklady.¹⁹⁴ Studenti v budově akademie pouze bydleli, sloužila jako internát, a navštěvovali buď německé, nebo české malostranské gymnázium, podle volby rodičů (v samotné akademii panovala jazyková rovnoprávnost), nebo vysokou školou. V akademii se vyučovaly předměty, které nebyly součástí výuky na veřejných školách (šerm, tanec, kreslení, hudba, jazyky, jízda na koni). V roce 1899 bylo zřízeno vlastní gymnázium otevřené i pro

¹⁹⁰ Tamtéž, str. 34.

¹⁹¹ TRAKAL, Josef. Strakova akademie. Ottův slovník naučný, XXIV. díl. reprint pův. vydání z roku 1906. Praha, 2001, str. 191.

¹⁹² WITTLICHOVÁ, Lucie. Sto let Strakovy akademie, str. 35.

¹⁹³ Tamtéž, str. 36.

¹⁹⁴ TRAKAL, Josef. Strakova akademie, str. 191.

externisty, třídy byly otevírány postupně od primy, ale zájem o něj klesal, takže nakonec došlo k postupnému rušení.¹⁹⁵ Akademie fungovala až do 1. světové války, kdy byla v budově zřízena nemocnice a škola byla přestěhována do nedalekého Valdštejnského paláce. Rok 1918 a zrušení šlechtických titulů znamenal i konec akademie, která sice nebyla oficiálně zrušena, ale zároveň za stávajících podmínek nemohla dále pokračovat.¹⁹⁶ Samotná Strakova nadace existovala i nadále a platila provoz i opravy budovy, zrušena byla až v roce 1938.¹⁹⁷

Za dobu téměř 20 let existence Strakovy akademie bychom v jejích záznamech našli přes 200 chovanců.¹⁹⁸ Mezi nimi i Jana a Karla Nádherné z Borutína, Karla Wratislava, Viktora Villaniho¹⁹⁹ nebo všechny čtyři syny hraběte Františka Karla Bořka-Dohalského, Františka, Antonína, Ludvíka a Zdeňka.²⁰⁰

Zajímavé jsou osudy všech těchto sourozenců. Všichni získali stipendium z důvodu nemajetnosti.²⁰¹ Právě jejich vzájemná korespondence může přiblížit atmosféru akademie. Žádný z nich si akademii příliš neoblíbil, hlavně z důvodu přísné kázně a disciplíny, která tam panovala.²⁰² František (1887-1951) ji ve svém

¹⁹⁵ WITTLICHOVÁ, Lucie. Sto let Strakovy akademie, str. 36.

¹⁹⁶ Budovu Strakovy akademie po válce získalo Ministerstvo pro zásobování lidu a Ministerstvo národní obrany, dočasně zde sídlila hospodářská sekce Ministerstva zahraničních věcí a statistický úřad. Část budovy měl k dispozici Ústřední svaz československého studentstva s akademickou knihovnou a všestudentským archivem. Během 2. světové války se budova stala sídlem říšského soudu. 15. května 1945 byla vyhrazena pro vládní účely, kterým slouží až do dnešních dní.

Srov. WITTLICHOVÁ, Lucie. Sto let Strakovy akademie, str. 37.

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 37.

¹⁹⁸ BEZECNÝ, Zdeněk. Akademie hraběte Straky - pokus o český Eton?. In: BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav (eds.). Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Praha, 2004, str. 146.

¹⁹⁹ SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. Dáma z rajského ostrova, str. 29.

²⁰⁰ HAZDRA, Zdeněk. Zdeněk hrabě Bořek-Dohalský z Dohalic - osud jednoho šlechtice (1900-1945). In: Moderní dějiny, sv. 12. Praha, 2004, str. 176.

²⁰¹ Jediný z nich, který studia nedokončil, byl Ludvík, který zemřel 20. dubna 1909 za nevyjasněných okolností na otravu. Tamtéž, str. 176-7.

²⁰² Studenti si museli zapisovat svá vydání a předkládat je ke kontrole, kontrolována byla i korespondence. Omezené byly i návštěvy, v neděli od 11 do 13 hodin. Navštěvovat

dopise popsal jako „*Velkolepou, krásnou, imposantní a žádoucí všem, co v ní nejsou, a nepochopenou těmi, kdo jsou v ní.*“ Dodal ještě, že navzdory 12 letům, které už v ní studuje, si stále nemůže zvyknout a těší se, až z ní bude moci odejít.²⁰³ Ani nejmladší Zdeněk (1900-1945), ačkoliv se z bratrů učil nejlépe, si ve Strakově akademii nemohl zvyknout a stýskalo se mu po domově.²⁰⁴ V podobném duchu psal domů do Janovic i Jan Nádherný. Ve svých dopisech prosil matku, aby za ním a jeho bratrem Karlem přijela na návštěvu a přivezla mu nějaký pamlsek.²⁰⁵ Akademie (ale platilo to i pro internátní školy obecně) však byla také místem, kde mohli chovanci navázat se svými vrstevníky kontakty a přátelství, která přetrvávala léta. Navíc jim tato přátelství mohla pomoci i v jejich budoucí kariéře.

chovance a korespondovat s nimi směla pouze jejich rodina. I na vycházkách musel doprovázet mladší chovance někdo z rodiny. Starší chovanci směli chodit na procházky sami. Kontrole podléhala také literatura. Srov. WITTLICHOVÁ, Lucie. Sto let Strakovy akademie, str. 36.

²⁰³ Citováno podle HAZDRA, Zdeněk. Zdeněk hrabě Bořek-Dohalský z Dohalic, str. 177.

²⁰⁴ Tamtéž, str. 177.

²⁰⁵ WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy, str. 41.

Vzdělání dívek

Vzdělání dívek mělo v 19. a počátkem 20. století svá specifika nejen ve šlechtických rodinách, ale i v obecné rovině. Všeobecná vzdělávací povinnost nařízená tereziánským patentem platila pro chlapce i dívky stejně, ale pouze v oblasti požadovaného minima základních znalostí. Šlechtické dívky si sice mohly vzdělání dál rozšiřovat, ale pouze s domácími učiteli. Synové aristokracie studovali jako privatisté na gymnáziích a ve 2. polovině 19. století i na vysokých školách, dívky ale tuto možnost neměly. Jedinou společensky přijatelnou možností získání vzdělání v nějaké instituci byly ústavy pro vzdělávání šlechticů, či klášterní školy. Zatímco měšťanské dívky měly od 90. let 19. století možnost studia na dívčím gymnáziu Minerva, mladým aristokratkám se tato šance otevřela až o něco později. Ještě na konci 19. století se na vzdělané aristokratky hledělo jako na něco zvláštního. Změny přineslo teprve postupující 20. století. Nejprve se dívkám otevřela možnost studia na internátních školách, později i na gymnáziích (dívčích i smíšených) a nakonec i na vysokých školách.

Na počátku 19. století nepanovala jednotnost v názorech na dívčí vzdělání ani mezi teoretiky. Zatímco čtenáři a následovníci Jeana Jacquesa Rousseaua nebo František Josef Kinský, pochybovali o nutnosti hlubších znalostí dívek, jiní, jako například Franz de Hartig, ženské vzdělání obhajovali.²⁰⁶ Ačkoliv další z teoretiků výchovy Ignaz Wilder prosazoval společnou výuku chlapců a dívek, považoval ji za prospěšnou a domníval se, že se chlapci a dívky od sebe mohou navzájem učit²⁰⁷, v aristokratické společnosti se tento přístup příliš neujal.

Přes různost názorů na vzdělání dívek dcera z aristokratické rodiny nevystačila jen se základními znalostmi. Její výuka v 19. století zahrnovala základy přírodních a humanitních věd, jazyky, společenské způsoby a katolický kánon

²⁰⁶ LENDEROVÁ, Milena. Dívčí vzdělání v Čechách 19. století. In: BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav (eds.). Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Praha, 2004, str. 376.

²⁰⁷ PAVLÁTOVÁ, Ludmila. Pravidla šlechtické výchovy, str. 63.

hodnot.²⁰⁸ V budoucnosti se od ní očekávalo, že bude schopná vést dům (včetně jednání s dodavateli, sestavování jídelníčku, jako dobrá paní domu se musela vyznat v cenách a mírách), ale také plnit reprezentativní roli a vést salón, což zahrnovalo společenskou konverzaci na úrovni o aktuálních politických a společenských tématech a to v několika jazycích.²⁰⁹ Budoucnost dívek v 19. století ve větší míře než vzdělání, kterého dosáhly, ovlivňovalo rodinné jmění a také to, kolik měly sourozenců. V případě většího počtu dívek v rodině bylo i pro nejbohatší aristokratické rodiny obtížné poskytnout jim odpovídající věno. Nebylo výjimkou, že některá z mladších dcer zůstávala neprovdána a pomáhala se starat o rodiny svých sourozenců.²¹⁰ Tento případ nastal po smrti kněžny Paulíny ze Schwarzenbergu. Jejích dětí se ujala sestra jejího manžela Eleonora Žofie Schwarzenbergová, která pomáhala vychovávat také děti své zemřelé sestry Marie Karoliny Lobkowiczové (rozené Schwarzenbergové). Z dcer Paulíny zůstala neprovdána Matylda, která byla kvůli nemoci prodělané v dětství částečně ochrnutá.²¹¹

Rozvrh vyučování u dívek a chlapců ve šlechtických rodinách se zpočátku podobal. Dívčí výuka však byla delší, byla rozšířená o ruční práce a prodloužena byla také proto, že dívky neměly, na rozdíl od chlapců, možnost rozšířit si později vzdělání na univerzitě.²¹² V rozvrhu dcer Josefa a Paulíny ze Schwarzenbergu z počátku 19. století najdeme předměty jako byla francouzština, angličtina a němčina, psaní, botanika a mineralogie a „učení se nazpaměť“, pod kterým se zřejmě skrýval dějepis a zeměpis. Nechyběla ani výuka tance, kreslení a hudby, dívky se učily hrát na clavicembalo.²¹³ Výuka dívek zahrnovala kromě jazyků také přírodní

²⁰⁸ CZERNIN, Monika. Žila jsem příliš krátce. Fascinující život hraběnky Nory Kinské, str. 115.

²⁰⁹ Tamtéž, str. 376.

²¹⁰ LENDEROVÁ, Milena. «La mère nouvelle» ou l'éducation de l'enfant noble dans les Pays tchèques au debut du XIXe siècle, str. 146.

²¹¹ LENDEROVÁ, Milena. Matylda ze Schwarzenbergu. Dcera, sestra, legenda. In: BADALOVÁ, Marie a kol. Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. 1. vydání. České Budějovice: Národní památkový ústav - územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2008, str. 431.

²¹² LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 157.

²¹³ Tamtéž, str. 157-158.

vědy a matematiku (i když v menší míře, než tomu bylo u chlapců). Naopak důraz byl kladen na vzdělání v humanitní oblasti, v historii a dějinách umění.²¹⁴

Důležitou součástí vzdělání šlechtických dívek bylo také to, co bychom dnes nazvali estetická výchova: tanec, na který byl najímán speciální učitel, hudba, opět se zvláštním učitelem, a malování. Mezi oblíbené hudební nástroje patřily v 19. století clavicembalo, cembalo a klavír, housle nebo flétna. Malování jako záliba proniká do šlechtické společnosti už v 18. století, jeho obliba ale stoupá až během 1. poloviny 19. století, kdy se stává módní záležitostí a přímo také součástí výuky.²¹⁵ Ve šlechtických rodinách působili často jako učitelé malíři - v rodině hlubockých Schwarzenbergů působil vídeňský malíř Ferdinand Runk, u kterého se zdokonalovala kněžna Paulína a který učil malovat i její děti²¹⁶, u jejich orlických příbuzných to byl na přelomu 30. a 40. let Mathias Grösser²¹⁷. Sidonie Nádherná se učila malovat ve Vídni u Lotte Sykorové,²¹⁸ Tatiana Metternichová dokonce chtěla jít studovat malířství na akademii v Mnichově.²¹⁹

Na výchovu v rodině mohla (ale nemusela) navazovat jako pokračování výchova v klášteře. Kláštery přijímaly dívky ve věku deseti až čtrnácti let. Pobyt mladých aristek mohl trvat několik měsíců až let, podle uvážení rodičů, většinou to bylo dva až čtyři roky.²²⁰ Klášterní školy se neuzavíraly ani dívkám z měšťanských vrstev, pokud si ovšem jejich rodiče mohli dovolit za jejich výuku a pobyt zaplatit. Tento způsob výuky byl populární během celého 19. století. Pobyt v klášteře absolvovala ve svém mládí kněžna Paulína Schwarzenbergová a uvažovala o něm i pro své dcery. K realizaci tohoto rozhodnutí se však už nedostala.²²¹ Zvyk dávat dcery na výchovu do kláštera se však v rodině Schwarzenbergů příliš neujal a

²¹⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Dívčí vzdělání v Čechách 19. století*, str. 379.

²¹⁵ LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál*, str. 229.

²¹⁶ *Tamtéž*, str. 234.

²¹⁷ LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.). *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. 1. vydání. Praha, 2006, str. 40.

²¹⁸ SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. *Dáma z rajského ostrova*, str. 35.

²¹⁹ METTERNICHOVÁ, Tatiana. *Svědectví o neobyčejném životě*, str. 80.

²²⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Dívčí vzdělání v Čechách 19. století*, str. 377.

²²¹ LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál*, str. 155.

dívky této rodiny se vzdělávaly především doma.²²² Ukončení výchovy v klášteře se v aristokratických kruzích udrželo až do počátku 20. století. Klášterního vzdělání se dostalo i princezně Zitě Bourbounsko-Parmské, která strávila v internátu v Zangbergu v Bavorsku několik let, stejně jako jejím sestrám.²²³ O tom, jak málo důkladné bylo vzdělání získané v klášterní škole, se můžeme přesvědčit i z vysvědčení Marie Schönburg-Hartensteinové z roku 1919. Ta na tomto internátu také studovala. Znamky má uvedeny za náboženství, konverzaci ve francouzštině a angličtině, píli, chování ve třídě, chování mimo třídu, vystupování, pořádek.²²⁴

Marie von Herzogenberg byla jednou z dívek, které se pak na základě svého studijního pobytu (v jejím případě to bylo v klášteře v Děčíně u Sester křesťanské lásky) rozhodly vstoupit do kláštera natrvalo. Její otec Ottokar von Herzogenberg se jí to snažil vymluvit, ale marně.²²⁵ I když v jejím případě (ve 20. letech 20. století) byl vstup do kláštera výjimečnější než u dívek v 19. století.

Tradicí bylo zahrnout do výchovy šlechtičen filantropii a starost o chudé. Bylo to vnímáno jako jejich povinnost vycházející z mravních zásad křesťanství. Populárním symbolem péče o potřebné se po celé Evropě v polovině 19. století stala Florence Nightingalová.²²⁶ Matka Tatiany Metternichové (rozené Vasilčikové), která se jednoho dne měla stát dědičkou obrovského jmění, se měla v dětství naučit zacházet s penězi tím, že ze svého kapesného měla ve škole pro sirotky uhradit všechny vzniklé výdaje. Mělo jí to pomoci pochopit, jaká je cena peněz pro ty, kteří je nemají.²²⁷ Příspěvky chudým ale nezahrnovaly pouze finanční částky. Aristokratky také věnovaly výsledky svých ručních prací ve prospěch potřebných. Bylo běžné, že se ve vídeňských salónech objevovaly dámy s vyšíváním, punčochy pro chudé pletly

²²² LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.). Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou, str. 39.

²²³ GALANDAUER, Jan. Karel I. Poslední český král. 1. vydání. Praha-Litomyšl, 1998, str. 47.

²²⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 309.

²²⁵ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 22-23.

²²⁶ BOCKOVÁ, Gisela. Ženy v evropských dějinách od středověku po současnost. 1. vydání. Praha, 2007, str. 119.

²²⁷ METTERNICHOVÁ, Tatiana. Svědectví o neobyčejném životě, str. 47.

dokonce i v lóži během divadelního představení.²²⁸ V péči o chudé a raněné musela jít příkladem především první dáma říše. Návštěvy chudobinců, sirotčinců a nemocnic byly součástí programu císařovny Alžběty i císařovny Zity.

V případě dívčího vzdělání byla jeho důležitou součástí také vlastní četba. Dětská literatura nebyla vymezená jako samostatný žánr, od klasické beletrie se lišila jen tím, že byla čtená dětmi a „očistěná“ od nevhodných míst. Jejím úkolem bylo vychovávat a vzdělávat dětského čtenáře - tento názor sdíleli nakladatelé, vychovatelé a učitelé i urozené matky.²²⁹ Názor na dětskou četbu kněžny Paulíny ze Schwarzenbergu to potvrzuje: děti mají číst nejprve „vážné“ knihy, „zábavné“ jen za odměnu a teprve až budou schopné si sami vybírat hodnotnou četbu, mohou si knihy volit samy.²³⁰

Jak důležitá byla četba pro vzdělání, ukazuje příklad Sidonie Nádherné z Borutína. Ačkoliv nebylo možné, aby studovala na gymnáziu, a vždy se učila pouze doma, měla velmi široký rozhled. Svou četbu si velice pečlivě vybírala a vedla si o ní záznamy, které prozrazují že její znalosti evropské literatury byly rozsáhlé. V jejích záznamech bychom našli díla Heinricha i Thomase Manna, Wilda, Gorkého, Tolstého, Andrejeva, Sienkiewicze a také Berthy von Suttnerové.²³¹ Knihy jí nejspíš doporučovali její bratr Jan a také domácí učitelka, slečna Jirušová, která ji vyučovala ve filozofii a těsnopisu.²³² Kromě četby si Sidonie svůj rozhled rozšiřovala návštěvami koncertů a divadel.²³³ Literatura představovala jednu z mála možností, jak si doplnit vzdělání, které si šlechtická dívka nemohla rozšířit studiem na gymnáziu nebo univerzitě.

Po dokončení vzdělání mohla šlechtická dívka absolvovat ještě poznávací cestu do zahraničí. Ta se v aristokratických kruzích objevuje kolem poloviny 19. století a od běžných cest (například mezi rodinnými sídly a paláci, nebo cestami do lázní) představovala něco výjimečného. Šlechtické dívky cestovaly s početným

²²⁸ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 203.

²²⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti, str. 342.

²³⁰ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 161.

²³¹ SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. Dáma z rajského ostrova, str. 30-31.

²³² Tamtéž, str. 30.

²³³ WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy, str. 57.

doprovodem (někdy je doprovázela také matka), guvernantkou a služebnictvem. Ale ani cesta nebyla důvodem pro přerušení vyučování, jak nám dokládá příklad Gabriely ze Schwarzenbergu, která během své cesty po Německu, Nizozemí a Francii pokračovala ve výuce tance a hudby.²³⁴ Program zahraničních cest byl pestrý, zahrnoval nejen návštěvy muzeí a galerií, ale také návštěvy divadel a koncertů a nejružnější společenská setkání: plesy, večírky, návštěvy známých a příbuzných, nebo také přijetí u dvora. (V Gabrielině deníku najdeme nejprve popisy denního programu i míst, která s matkou navštívily. Po příjezdu do Paříže se její deník mění na stručné zápisky o tom, koho navštívily a kdo navštívil je, a výčet divadelních představení, koncertů a oper, které zhlédly. Rušný společenský život je pravděpodobně důvodem, proč už Gabriela neměla na psaní deníku tolik času.) Cesty se stávaly možností, kde si urozené dívky mohly ověřit a upevnit své znalosti ze zeměpisu, historie, dějin umění a procvičit si konverzaci v cizích jazycích.

Jednou z prvních šlechticů, která získala systematické vzdělání, se stala Bertha von Suttnerová (1843-1914). Narodila se jako hraběnka Kinská, její matka však pocházela z nižší šlechty, proto Berthu aristokratická společnost mezi sebe nikdy nepřijala. Nikdy, na rozdíl od většiny svých vrstevnic, nenavštěvovala klášterní školu. Výchovy se jí dostalo v rodině jejího poručníka knížete Fürstenberga. Uměla německy, česky, francouzsky, anglicky a italsky, její vzdělání se zaměřovalo na humanitní vědy a filozofii. Literaturu četla v původních verzích, nikoliv v podobě určené pro mladé dívky, která byla očištěná od „závadných“ pasáží, aby se dívky nenakazily „necudnými myšlenkami“. Její četba zahrnovala evropské klasiky i soudobou literaturu.²³⁵ Přesto však v její výchově chyběly nejnovější poznatky, například z oblasti přírodních věd, o Darwinovi a jeho teorii se dozvěděla až mnohem později.²³⁶ Díky svým vědomostem se Bertha později mohla stát učitelkou jazyků v rodině von Suttnerových. Později Bertha tradiční výchovu dívek kritizovala a vyčítala jí mrzačení a omezování dětské inteligence a povahy.²³⁷

²³⁴ LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (ed.). Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou, str. 60.

²³⁵ HAMANNOVÁ, Brigitte. Bertha von Suttner, str. 28.

²³⁶ Tamtéž, str. 28-29.

²³⁷ Tamtéž, str. 29.

Ještě počátkem 20. století panoval v aristokratické společnosti názor, že mladé dívky ke svému vzdělání nepotřebují studovat, za dostačující bylo považováno vzdělání v klášterní škole, nebo v některé z internátních škol. Některé dívky ze šlechtických rodin se však tradici vzepřely a vystudovaly vysokou školu. Mezi ně patřily MUDr. Marie Desfours-Walderode, Aloisie Schönburgová a Johanna von Herzogenberg.

MUDr. Marie Desfours-Walderode (1880-1963) byla mezi šlechticemi díky svému vzdělání a životu výjimečnou osobností. Manželství jejích rodičů bylo nešťastné a to zřejmě ovlivnilo i Marii, která se rozhodla věnovat studiu. Absolvovala lékařskou fakultu vídeňské univerzity, doktorkou veškerého lékařství se stala v roce 1909.²³⁸ Žila nejprve z výnosu panství v Potštátu a svou péči zaměřila na chudé, bezplatně pomáhala těm, kteří si lékařskou péči nemohli dovolit. Během 1. světové války byla nasazena na různých bojištích ve funkci vojenské lékařky²³⁹ a po jejím skončení dál provozovala lékařskou praxi. Po smrti svého bratra připadl velkostatek jejímu bratranci a Marie si ze svého dědictví koupila domek, kde si také zařídila ordinaci.²⁴⁰ V roce 1940 se stala potštátskou obvodní lékařkou a zůstala jí i po roce 1945 až do svého odchodu do důchodu v roce 1958.²⁴¹

Aloisie (Louise) Alexandra Schönburg-Hartensteinová (1906-1976), které se v rodině říkalo Lux, si svá studia prosadila navzdory rodičům, kteří byli přesvědčeni, že vzdělání na univerzitě je pro ni nepotřebné. Nakonec jí její otec princ Johann Schönburg-Hartenstein studium na univerzitě v Mnichově povolil, ale teprve až když si sehnala ubytování v rodině jeho přítele, univerzitního profesora.²⁴² Později své vzdělání uplatnila ve Spojených státech, kam se svým manželem Otto von Simsonem (který byl profesorem dějin umění) a dětmi odešla během 2. světové války, vyučovala zde filozofii, řečtinu a latinu.²⁴³ O to víc vynikl kontrast mezi vzděláním Lux a jejích tří starších sester Caroline, Ernestine a Marie, které byly vychovávány

²³⁸ KRŠKA, Ivan. MUDr. Marie Desfours-Walderode. In: LAPÁČEK, Jiří (ed.). Sborník státního okresního archivu Přerov. Přerov, 2005, str. 55.

²³⁹ Tamtéž, str. 55.

²⁴⁰ Tamtéž, str. 56-57.

²⁴¹ Tamtéž, str. 57-58.

²⁴² SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 30.

²⁴³ Tamtéž, str. 33.

v duchu 19. století. Nejstarší Caroline měla téměř celé své dětství pouze domácí učitele a když se později dostala do internátní školy, studovala tam jako mimořádná žačka, protože neměla potřebné znalosti z matematiky, aby mohla být ve škole zapsána. Zato však své spolužáky předčila svými znalostmi jazyků i znalostmi dějin a dějin umění.²⁴⁴ Její výchova byla doplněná ročním pobytem ve Vídni u tety Fanny Černínové. Tam se Lilly (jak jí v rodině říkali) seznámila se společenským životem a rok si užívala večírků a návštěv divadla, opery a muzeí a vždy pak na toto období vzpomínala jako na nejkrásnější rok svého života.²⁴⁵ Ostatní sestry studovaly v internátních školách jako řádné žáčky, prázdniny trávily s rodiči a bratry na Červené Lhotě. Po dokončení školy se však ocitly v izolaci.

Rodina prince Johanna Schönburg-Hartensteina neměla dostatek peněz, aby mohli její členové cestovat, a tak byly jeho dcery nuceny trávit svůj čas pouze na zámku, který jim příliš zábavy neposkytoval. *„Moje sestry Lilly, Ernie, Dille a Lux vzpomínaly na léta na Lhotě jako na období vytrvalé nudy. Později Lux odešla do školy, ale ostatní sestry trávily většinu času doma, jen posedávaly a nedělaly nic. Jednou, dlouho poté, když jsme společně vzpomínali, jsem se sester ptal, proč zůstávaly tak pasivní. „Pokud jste si myslely, že je Červená Lhota tak nudná, proč jste nedělaly něco, čím byste se zabavily? Nestaraly se o zahradu? Nechovaly koně nebo psy? Proč jste nedělaly něco, co by vás zajímalo?“ Ale výchova a učení je nenaučily, jak být iniciativní a moje sestry čekaly, až jejich život začne. Během tohoto čekání šly na procházku, po procházce si četly knížku a pak, unavené četbou, vyrazily na další procházku. Moje nejstarší sestry, Lilly a Ernie, byly vychovány ve stylu devatenáctého století, tedy ve víře, že žena má v životě jen tři možnosti - provdat se, zůstat žít doma jako stará panna, nebo se stát jeptiškou.²⁴⁶(...) Jeden ze světlých bodů jejich života bylo období karnevalu, kdy v doprovodu mé matky, otce nebo tety odcestovaly do Vídně, Prahy či Mnichova, kde rodiny našeho postavení pořádaly plesy a zvaly tam tolik okouzlujících princů, kolik jich bylo k dispozici.“²⁴⁷* Právě na

²⁴⁴ POLÁČEK, Vít. Kouzelný svět. Prostor, čas a postavy příběhu dětství v rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina, 70.

²⁴⁵ Tamtéž, str. 55.

²⁴⁶ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 5.

²⁴⁷ Tamtéž, str. 22.

příkladu této rodiny je vidět, jak rychle se měnil přístup ke vzdělání a názor na něj hlavně u mladé aristokratické generace.

Johanna von Herzogenberg (narozená 1921) vyrůstala mezi bratry, měla nadání na jazyky a toužil se stát spisovatelkou. Proto se její rodiče rozhodli dát ji studovat na reálné gymnázium v Ústí nad Labem, kde rodina žila.²⁴⁸ Když byla v posledním ročníku před maturitou, zasáhla do jejího života i do vzdělání 2. světová válka, která s sebou přinesla změnu osnov i nové hodnoty. *„Pro mne samotnou a mou třídu přinesl vpád Němců velké změny, byli jsme první ročník, který se musel učit rok před maturitou podle nových - a jak nových a jiných - osnov. (...) Biologie vyznávala novou hodnotu: výuka u profesora Schataneka se zvrhla v nauku o rasách. Já jsem to měla dobré, byla jsem štíhlá, blondatá modrooká, pocházela jsem z rodiny s mnoha dětmi s pěkným německým jménem, a co ještě pochvalného bych mohla říct. Jedné mé nejlepší přítelkyni však vyhrkly hořké slzy, když ji, protože byla tmavovlasá a tmavooká, zařadil k alpínskému typu.“*²⁴⁹

Po maturitě se Johanna rozhodla pokračovat ve studiu. *„Nebylo pochyb, že po skončení gymnázia budu studovat. Chtěla jsem se co nejdříve naučit mnoho jazyků a pak cestovat. Přirozeně byla mým cílem Praha s univerzitou navštěvovanou téměř všemi Němci v Československu.“*²⁵⁰ (...) Příbuzenstvo se o mé studium nijak nezajímalo, bylo to tenkrát dost neobvyklé, aby dívka doopravdy studovala - ještě tak snad *„těsnopis a psaní na stroji“, ale filozofii a něco takového?“*²⁵¹ Johanna vystudovala dějiny umění, germanistiku a filozofii, během studia se zajímala také o cizí jazyky a v roce 1943 úspěšně dokončila studia. *„Nejslavnostnějším okamžikem byla přísaha na insignie, které Karel IV. universitě daroval. Pedel je držel před námi tak, aby každá z nás se jich mohla dotknout prsty, a pak jsme řekly: „Slibuji a přísahám.“ Dosud se říkalo Spondeo ac polliceor. Při odchodu hrály varhany a pak jsme my, mladé doktorky, letěly z jednoho náručí do druhého. Strýc Alain Rohan“*²⁵² *požval rodinu na oběd do hotelu Ambassador na Václavském náměstí. Měl moc*

²⁴⁸ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 50.

²⁴⁹ Tamtéž, str. 57.

²⁵⁰ Tamtéž, str. 74.

²⁵¹ Tamtéž, str. 80.

²⁵² JUDr. Alain Rohan (1893-1976), poslední majitel zámku Sychrov a bratr Johanniny matky Berthy Rohanové.

krásný projev, v němž zdůraznil, že v celé rodině jen on a já máme doktorský titul.“²⁵³ Johanna von Herzogenberg své vzdělání uplatnila i v praxi. Je uznávanou historičkou umění, zabývá se především česko-německými kulturními vztahy a od 50. let až do současnosti působí ve Spolku Adalberta Stiftera.²⁵⁴

Polovina 20. století se stala dobou, kdy už bylo i pro aristokratky možné vydat se vlastní cestou a opustit tradiční pohled na vzdělání. A zatímco některé rodiny lpěly na tradičních hodnotách a pohledu na svět, nové generace se už dokázaly přizpůsobit moderní době a najít uplatnění.

²⁵³ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 90.

²⁵⁴ <http://www.asv-muen.de/cz/spolek/predsednictvo.htm>, stránka navštívena dne 20.6. 2011.

Vzdělání šlechtice

Jednotlivé složky vzdělání šlechtického dítěte musely odpovídat požadavkům definovaným v tereziánském patentu z roku 1775 a v jeho dalších úpravách. Tyto dokumenty stanovovaly znalosti povinné pro každého bez rozdílu. Stejně jako na veřejných školách i soukromá výuka byla vedena podle pravidelného rozvrhu. Vyučování se odehrávalo dopoledne, odpoledne byl čas vyhraněný pro hry pod dozorem vychovatelů nebo rodičů, případně pro úkoly a opakování učiva.²⁵⁵ Nebylo ale také výjimkou, že se v případě nutnosti vyučování odehrávalo i odpoledne. Důvodem pro přerušení výuky nebylo ani to, že byla rodina na cestách. Proto na nich své svěřence doprovázeli učitelé a vychovatelé, v případě delších cest a pobytů tu byla možnost najmout je přímo na místě během cesty.

Podle dochovaných rozvrhů z roku 1807 pro dívky a z roku 1809 pro chlapce si můžeme udělat představu o tom, jak vypadalo vyučování dětí v rodině Schwarzenbergů. Eleonora a Paulína, dcery Josefa a Paulíny ze Schwarzenbergu, se dvakrát týdně učily odpoledne až do devatenácti hodin (jejich výuka zahrnovala i výuku ručních prací, kterým se chlapci neučili).²⁵⁶ Výuka byla rozdělená na čtyři hodiny dopoledne, pak následoval oběd a procházka a po něm další dvě hodiny výuky. Chlapci i dívky se učili psaní, čtení, němčinu, francouzštinu, latinu, počty, geometrii, geografii a historii (tyto dvě disciplíny byly vyučovány společně), mineralogii, botaniku, náboženství, klavír, zpěv, kreslení a tanec. Na výuku kreslení byl najat malíř Ferdinand Runk, pod jehož vedením se zdokonalovala také matka dětí, kněžna Paulína. Dívky se učily hrát na klavicembalo a Jan Adolf na flétnu. O několik let později přibýly ve výuce nové předměty: řečtina, logika, metafyzika, psychologie, etika, právo, hospodářské vědy. Ty však byly určeny pouze pro chlapce, dívky se je neučily.²⁵⁷

Podobnou skladbu vyučovacích předmětů bychom našli i v jiných rodinách. Rozvrhy Emanuela a Alexandra, synů Emanuela Mensdorffa-Pouilly, se nám sice

²⁵⁵ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 87.

²⁵⁶ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 157-158.

²⁵⁷ Tamtéž, str. 157.

nedochovaly, ale na jejich vysvědčení z roku 1826 můžeme najít předměty jako byly matematika, zeměpis, přírodopis, dějepis nebo dějiny filozofie. Chybí ale zmínky o tom, zda a v jaké míře zaujímaly v jejich učebním plánu místo umění, hudba, tanec a kreslení.²⁵⁸

Na počátku 19. století bylo vzdělání dětí v aristokratických rodinách ovlivněné do určité míry i tím, jaké role jim připadly v rodinné struktuře. V případě synů byl nejstarší dědic připravován na převzetí rodového majetku, mladší synové bývali určeni pro armádu, některý z nich také pro církev.²⁵⁹ Tento model byl uplatněn například v případě synů Josefa a Paulíny ze Schwarzenbergu - nejstarší Jan Adolf II. (1799-1888) převzal rodinný majetek, prostřední Felix (1800-1852) se stal důstojníkem rakouské armády, diplomatem a politikem a nejmladší syn Bedřich (1809-1885) byl salcburským a od roku 1850 i pražským arcibiskupem²⁶⁰. U jejich orlických příbuzných to však bylo jinak. Nejstarší ze synů Karla I. ze Schwarzenbergu Bedřich (1799-1870) se vzdal titulu i majetku ve prospěch svého mladšího bratra Karla (1802-1858) a vstoupil nejprve do rakouské a později do francouzské armády. Stejnou dráhu si zvolil také nejmladší ze tří bratrů Edmund (1803-1873).²⁶¹ V případě dívek bylo (až na několik výjimek) během 19. století jejich vzdělání zaměřeno pouze na to, aby byly v budoucnu dobrými manželkami, matkami a hospodyněmi.

Podobné rozdělení rolí a uzpůsobení výchovy postupem času mizí, o sto let později v rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina už nic podobného nenajdeme. Jisté bylo jen to, že jeho nejstarší syn Carl zdědí Červenou Lhotu, ale mladší synové měli volnost ve výběru, čemu se chtějí věnovat. Jejich výchova nebyla systematicky zaměřovaná na určitý úkol, který by je v budoucnu čekal. Takže na otázku, co jednou zdědí po svém otci, malý Peter Schönburg odpověděl: „*Přemýšlel jsem o tom a také o dědické linii v naší rodině. Můj bratr Carl zdědí Červenou Lhotu. Můj bratr Louis zdědí Lžín (to byl v té době další z majetků mého otce). A já?*

²⁵⁸ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 131.

²⁵⁹ LENDEROVÁ, Milena. «La mère nouvelle» ou l'éducation de l'enfant noble dans les Pays tchèques au debut du XIXe siècle, str. 146.

²⁶⁰ ŽUPANIČ, Jan, STELLNER, František. Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české. 1. vydání. Praha, 2001, str. 245.

²⁶¹ Tamtéž, str. 248.

*Já dostanu za uši. 'Žádné jiné vyjádření nemohlo přesněji vystihnout moje postavení v rámci mé rodiny.'*²⁶²

Od doby, kdy šlechticů synové vstupují jako privatisté na gymnázia, už jejich výuka odpovídá požadavkům gymnaziálního vyučování a stanoveným osnovám. Z dopisu Karla IV. ze Schwarzenbergu, ve kterém píše otcí o průběhu zkoušek, se dozvídáme i o předmětech, které mladý princ studoval. Byly to náboženství, latina, řečtina, matematika, přírodopis, němčina, čeština.²⁶³ Výuka šlechtických dětí i nadále zahrnovala znalosti dalších jazyků (francouzština, angličtina), na které byli najímání další učitelé nebo guvernanky, stejně jako na výuku tance, kreslení a hudby. Hra na hudební nástroj byla součástí vzdělání především šlechticů. Někteří šlechtici či šlechtice dosáhli v hudbě vysoké úrovně (Karolina Thunová, Anna Westphalénová, později Ferdinand Lobkowitz).²⁶⁴

V aristokratických rodinách se nezapomínalo ani na pobyt dětí na čerstvém vzduchu. Do každodenního programu bývaly zařazeny procházky. Mezi nezbytné šlechtické aktivity patřily jízda na koni a šerm. Důležitost, která jim byla přikládána, dokládá i příklad Strakovy akademie. Protože nebyl šerm ani jízda na koni součástí běžné výuky na gymnáziu, které chovanci navštěvovali, učilo se jim přímo v akademii. Stejně tak se rozšířená výuka v budově akademie týkala jazyků.²⁶⁵

Součástí vzdělání bylo také cestování. Byla to právě šlechta, kdo jako první začal cestovat za zábavou a poučením. Cesty po Evropě jako ukončení výchovného procesu navazovaly na tradici kavalérských cest. Program byl většinou zaměřený tak, aby byl co nejrozměšnější a nabízel také nové poznatky. Kromě návštěvy památek, muzeí a galerií si měli cestovatelé ověřit a rozšířit dosavadní poznatky v oblasti hospodářství, politiky, sociální oblasti a školství, peněžnictví či demografie, nechyběly ani technické zajímavosti a příroda.²⁶⁶ Cílem cest mladých Schwarzenbergů byly většinou Anglie, Francie a Itálie.²⁶⁷ Cesty Karla IV. směřovaly do různých koutů Evropy, v roce 1879 se vydal přes Heidelberg, Kolín nad Rýnem a

²⁶² SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 7.

²⁶³ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 86-87.

²⁶⁴ Tamtéž, str. 113.

²⁶⁵ WITTLICHOVÁ, Lucie. Sto let Strakovy akademie, str. 36.

²⁶⁶ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 69.

²⁶⁷ BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 108.

Amsterdam do Paříže, o rok později absolvoval další poznávací cestu, tentokrát do Milána, Florencie a Benátek. Do Itálie se vrátil i v roce 1882, kdy zamířil do Říma, Neapole a Palerma a pak do Řecka, přes Athény až k nedávno objevené Tróji, kde si prohlédl Schliemannovy vykopávky.²⁶⁸ V roce 1890 se vydal do Afriky a plavil se po Nilu a navštívil také Palestinu.²⁶⁹ Je příkladem šlechtice, pro kterého se cestování stalo součástí životního stylu.

Do Anglie mířili hlubočtí Schwarzenbergové, Jan Adolf II. zde našel inspiraci pro přestavbu zámku Hluboká, ale také se tam seznámil s nejnovějšími technickými poznatky a postupy v hospodaření, které uplatnil na svých panstvích. Za poznáním sem jezdili také mladí Mensdorffové. Vliv na jejich volbu měli především příbuzenské vztahy, jelikož zde žila jejich teta Viktorie z Kentu a její dcera, budoucí královna Viktorie. Právě u nich pobývali v roce 1832 nejstarší synové Emanuela Mensdorffa-Pouilly, Hugo a Alphons. Jejich mladší bratr Alexandr stejnou cestu podnikl v roce 1839, o další tři roky později se do Anglie vydal i nejmladší Arthur, kterého doprovázela celá rodina.²⁷⁰ Cesty mladých Mensdorffů sledovaly dvojí účel. Za prvé to bylo upevňování rodinných příbuzenských vztahů a utužení povědomí o rodině, o coburském domě. Druhým důvodem tohoto výběru byla snaha seznámit se s dvorskou společností a poznání odlišného politického systému, než který byl tou dobou v rakouské monarchii.²⁷¹ Anglie se celé rodině Mensdorffům-Pouilly stala druhým domovem, právě v Londýně působil od roku 1899 Alexandrův syn Albert, který se stejně jako jeho otec stal diplomatem.²⁷²

Celé 19. století byla častým cílem šlechtických cestovatelů Paříž, která byla považována za evropskou kulturní metropoli. Byla cílem cesty Gabriely ze Schwarzenbergu, která ji podnikla v doprovodu své matky jako dovršení vzdělání a seznámení se se společností. Kromě shlédnutí muzeí a památek obě dámy čekal rušný společenský život, především návštěvy divadel, koncertů, plesy a společenská setkání. Do Paříže se vydala milovnice umění, mladá baronka Sidonie Nádherná v roce 1906. Vrcholem její cesty za uměním byla návštěva ateliéru sochaře Rodina

²⁶⁸ Tamtéž, str. 106-107.

²⁶⁹ Tamtéž, str. 108.

²⁷⁰ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 136.

²⁷¹ Tamtéž, str. 137.

²⁷² Tamtéž, str. 282.

(právě tam se také seznámila s Rainerem Mariou Rilke, se kterým se pak dlouhá léta přátelila). O rok později podnikla další cestu, tentokrát do Berlína, Holandska a Belgie.²⁷³ V dalších letech pobývala také ve Florencii, v Římě a Londýně.²⁷⁴

Velmi důležitou roli ve vzdělání a výchově hrála historie rodu, dějiny rodu a historická paměť. Ta se předávala z generace na generaci jako nejdůležitější součást dědictví. Šlechtické děti vyrůstaly v zámcích a v palácích, kde se s odkazy předků, obrazy i sochami nejvýznamnějších představitelů rodu setkávaly na každém kroku. Stačilo se rozhlédnout a mohly se ocitnout v historii, stejně jako Karel VII. Schwarzenberg. „*Například na Orlíku byla slavná mapa bitvy u Slavkova z roku 1805, kterou Napoleon daroval maršálkovi*²⁷⁵ ... *Pamatuji, kde na té mapě byly ještě vlastnoruční Napoleonovy poznámky, a vidím otce, jak nás k té mapě vodil, aby nám přiblížil průběh bitvy. Pro otce ale nebyly důležité ani tak dějiny rodu, to bych neřekl, spíš dějiny lidského myšlení. A pak měl slabost pro české dějiny. Od něj jsem se hodně naučil.*“²⁷⁶

Paměť rodu podporovaly i rodinné legendy. Šlechta obývala zámky, které za sebou měly někdy ještě starší historii, dřívější vlastníky a jejich pověsti a pověry, které se k místům vztahovaly. (V Českém Krumlově, který byl ve vlastnictví Schwarzenbergů, to byly pověsti, které se vázaly k rodu Rožmberků - legendy o dělení růží a o Bílé paní.²⁷⁷ Ale Schwarzenbergové měli i vlastní rodovou pověst o dobytí pevnosti Ráb.) Jaký vliv měl původ a historie rodiny na jednotlivé členy rodu napříč prostorem a časem, můžeme vidět u rodin, které se usadili v Rakousku na počátku 19. století, Rohanů a Herzogenbergů (původní francouzské jméno rodiny bylo Picot de Peccaduc). Obě tyto staré šlechtické rodiny pocházely z Bretaně a Francii opustily v době napoleonských válek. „(...) *dědeček Herzogenberg*²⁷⁸ *se*

²⁷³ WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy, str. 61.

²⁷⁴ Tamtéž, str. 64.

²⁷⁵ Karel I. ze Schwarzenbergu (1771-1820), zakladatel orlické sekundogenitury, diplomat, velitel spojených armád a vítěz nad Napoleonem v bitvě u Lipska.

²⁷⁶ SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život, str. 30.

²⁷⁷ K těmto pověstem HRDLÍČKA, Josef. Jak se utváří paměť. Legenda o růžích a její proměny na počátku 17. století. In: BŮŽEK, Václav, KRÁL, Pavel (ed.) Paměť urozenosti. Praha, 2007, str. 61-67.

²⁷⁸ August Pierre von Herzogenberg (1840-1906), starší bratr hudebního skladatele Leopolda Heinricha von Herzogenberg (1843-1900).

narodil roku 1840 v Litoměřicích, byl synem vyššího správního úředníka. Dědeček Alain Rohan²⁷⁹ se narodil na Sychrově, který později zdědil. Co se nám od dětství dochovalo bylo, že oba pánové mezi sebou vždy hovořily jen francouzsky a navzájem si říkali *„Mon vieux Breton“*.²⁸⁰ Johanna von Herzogenberg si tak už od malička uvědomovala význam rodů, ze kterých pocházeli její rodiče, od dětství od nich slýchávala rodové dějiny jako něco samozřejmého. *„Jako čtrnáctiletá jsem otci pomáhala uspořádat rodinné písemnosti, přitom jsem se hodně naučila a samozřejmě jsem byla pyšná, že jsem směla psát svým hranatým dětským písmem rodokmen.“*²⁸¹

Šlechta také sama iniciovala vznik heraldické a genealogické literatury. Zdenko Radslav Kinský sepsal historii svého rodu v knize Rod Kinských na Chlumci, předmluvu k ní napsal Josef Pekař.²⁸² Dalším šlechticem, který se zabýval dějinami vlastní rodiny, byl Karel VI. ze Schwarzenbergu. Tématem jeho knih byly nejen dějiny jeho rodu a jeho předkové Bedřich ze Schwarzenbergu, nebo zakladatel orlické větve Karel Filip, ale také české dějiny.²⁸³

Pro všechny členy aristokracie nebylo snadné najít své místo. Někteří, jako Peter Schönburg-Hartenstein, vnímali historii a rodinnou paměť spíše jako zátěž, která se nehodí do moderního světa. Jeho sestry v internátní škole vyrůstaly mezi dalšími dívkami ze šlechtických rodin a bylo jim vštěpováno, že se musí chovat jinak než ostatní, protože jsou šlechtičny.²⁸⁴ Peter své místo ve světě hledal obtížněji, nebylo pro něj snadné spojit moderní svět se zastaralým světem svých rodičů a rakouské aristokracie. Ale nemohl se ani identifikovat s nacionalismem-jeho rodina měla rakouské státní občanství, ale žila v Československu. *„Moje nejsilnější pocity, moje srdce bylo svázáno s Červenou Lhotou a tamějšími lidmi. Moje rodina byla z úplně jiného světa. (...) I když jsem měl rakouský pas navštěvoval jsem školu v Rakousku, necítil jsem se jako Rakušan. (...)“*²⁸⁵ Peter chtěl za svůj vzor považovat

²⁷⁹ Kníže Alain Rohan (1853-1914), od roku 1892 hlava rodu.

²⁸⁰ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 30.

²⁸¹ Tamtéž, str. 33.

²⁸² BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost, str. 11.

²⁸³ Tamtéž, str. 12.

²⁸⁴ POLÁČEK, Vít. Kouzelný svět, str. 83.

²⁸⁵ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 46.

svého otce Johanna, který pro něj představoval opravdovou osobnost. „Ale viděl jsme v něm spíš přísnou autoritu než milujícího rodiče a jeho normy se mi zdály příliš nedosažitelné, než abych se mu mohl snažit vyrovnat. Jak jsem se mohl identifikovat se starobylým světem mých rodičů? Cítil jsem, že do něj nepatřím. Nepatřil jsem do něj. Přátelé, které jsem si našel, pocházeli z měšťanských vrstev, ne z aristokracie. Ale tak jako tak to moc nefungovalo. Dřív nebo později se stalo něco, co mi připomnělo, že jsem jiný.“²⁸⁶

Dodnes rodová historie zůstává jednou z věcí, která šlechtu odlišuje i v moderní době a pomáhá jí najít a uvědomit si své místo ve světě, jak to vyjádřil Karel Schwarzenberg. „Řekněme, že každá rodina má své dějiny, ať je to vaše rodina Hvíždálů, nebo pana Nováka či pana Jakeše, jediný rozdíl je v tom, že my to víme. Já znám dějiny svého rodu od středověku. Když tedy člověk toto věno přijme se všemi pozitivními i negativními vlastnostmi, tak přijme i poměr k dějinám a dějinnosti člověka. Tím si člověk uvědomí, že není unikát, ale člen řetězu, který s pomocí boží jde a půjde dál, a že v tom řetězu hrajeme nějakou roli, kterou musíme splnit. Díky rodinným dějinám se tedy tato role stává uvědomělejší.“²⁸⁷ A podobný je i přístup k rodinnému majetku a panstvím. Ačkoliv nové šlechtické fideikomisy po roce 1848 nevznikaly a po konci monarchie ty existující zanikly, i nadále členové šlechtických rodin nahlízejí na svůj majetek nikoliv jako na svůj osobní, ale jako na svěřený, který je nutné zachovat budoucím generacím a předat jim ho v co nejlepším stavu. „Já byl vychováván vždy tak, že to všechno je pouze majetek svěřený, ne moje vlastnictví, to znamená, že jsem nikdy neměl pocit, že je to soukromý majetek, se kterým si mohu dělat, co chci. To je majetek, který mně byl dán do opatrování, abych se o něj staral a dal ho dál. A tato myšlenka v naší rodině byla vždycky velmi silná.“²⁸⁸

²⁸⁶ Tamtéž, str. 46.

²⁸⁷ SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život, str. 18.

²⁸⁸ Tamtéž, str. 41.

Svět dětí v aristokratických rodinách

Stejně jako život v aristokratických sídlech, i dětský svět v nich se řídil vlastními pravidly a měl vlastní rytmus. Život šlechty a tím i život dětí se řídil podle místa pobytu rodiny. Aristokracie během roku měnila svá sídla. Přes zimu, kdy byla sezóna, pobývaly rodiny ve Vídni nebo Praze a užívaly se společenskou sezónu plnou divadel, koncertů, plesů a společenských setkání. Přes léto naopak těžily z výhod venkovských sídel a zámků, kde zůstávaly až do podzimu do skončení lovecké sezóny.²⁸⁹ Bylo to tak celé 19. století a tento styl života si některé aristokratické rodiny, například Schwarzenbergové, udržely i ve 20. století. „*Tedy v Praze jsme byli do Velikonoc, pak jsme se stěhovali na Orlík, kde jsme bývali do začátku prázdnin, následovaly Čimelice a tam jsme bývali do konce prázdnin. Na podzim jsme se stěhovali zase zpátky na Orlík, kde jsme bývali pravidelně do Vánoc. Tak tedy vypadal původní rytmus naší rodiny.*“²⁹⁰

Podobně to bylo i v rodině Schönburg-Hartensteinů. Zatímco dvě nejmladší děti, Peter a Sophie, si pobyty na venkovských sídlech užívaly, protože tam měly větší volnost, starší sestry jejich nadšení nesdílely. „*Už jsem vám vypravoval o tom, jak monotónní byly roky na Červené Lhotě pro mé sestry, které žily izolované v zámku, vyšívaly a čekaly na svého prince z pohádky.*“²⁹¹ Pro Petera byl pobyt na Červené Lhotě plný zábavy a dobrodružství. Utíkal z dohledu své vychovatelky na statek, kde dokonce pomáhal na poli a snil o tom, že bude mít jednou svůj traktor, na kterém vyrazí do světa.²⁹² Všechny Peterovy sestry se těšily na zimní období, kdy rodina jezdila na několikátýdenní pobyt na zámek Petrohrad ke svým příbuzným Černínům.²⁹³ Pobyt v Petrohradu byl plný divadelních přestavení a maškarních plesů,

²⁸⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti, str. 275.

²⁹⁰ SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život, str. 27.

²⁹¹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 22.

²⁹² Tamtéž, str. 13.

²⁹³ Sestra Johanna Schönburg-Hartensteina Franziska, „Fanny“, se provdala za hraběte Evžena Černína. Evžen a Johann se přátelili, obě rodiny se velmi často navštěvovaly, Schönburgové pravidelně trávili Velikonoce na Jindřichově Hradci.

kterých se účastnili dospělí i děti.²⁹⁴ Tento pobyt byl vystřídán obdobím karnevalu, který dívky trávily v doprovodu své matky, otce nebo tety ve Vídni, Praze či Mnichově, kde příbuzné a spřátelené rodiny pořádaly plesy a nejrůznější slavnosti.²⁹⁵ Pravidelný rytmus života aristokratických rodin byl narušován jen výjimečnými cestami do zahraničí: buď poznávacími cestami, které měly zakončit vzdělání dětí, nebo ozdravnými pobyty v lázních.

Život na venkovských sídlech děti dokázaly využít k nejrůznějším hrám a zábavám. Zima nabízela bruslení a sáňkování, které bylo velmi oblíbené už na počátku 19. století, jak dokazuje i dopis Paulíny ze Schwarzenbergu. V dopise manželovi z února roku 1804 kněžna líčí, že děti byly bruslit a že „*Felix se domnívá, že zima je nejhezčí část roku.*“²⁹⁶ Lyžování a bruslení na zamrzlém zámeckém rybníku bylo oblíbenou zimní zábavou dětí prince Johanna Schönburga.²⁹⁷ „*Na Wallersteinu se dá lyžovat a doufám, že se bude moct dát také bruslit,*“ píše mu Alexandra a zároveň rodiče informuje, že na Wallersteinu u příbuzných stráví vánoční prázdniny.²⁹⁸ V létě nechyběla možnost rybolovu (především na schwarzenberských panstvích bylo dostatečné množství rybníků). „*Před několika dny jsme byli na rybách, ale nic jsme nechytili,*“ stěžuje si v dopise svému otci Johannovi Caroline Schönburg-Hartensteinová.²⁹⁹ Ale byly tu také další sporty, jako byla jízda na koni, plavání, ježdění na kole nebo tenis. „*Carl a já už umíme jezdit na kole. Dvakrát jsem spadla jednou do příkopu a jednou do kopřiv, což bylo velmi nepříjemné. Carl spadl jen jednou do příkopu,*“³⁰⁰ informuje svého otce

²⁹⁴ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 25.

V roce 1914 zaslala v dopise Fanny Černínová Sophii Schönburgové program jednoho z divadelních představení, kde jsou uvedeni jako účinkující např. Rudolf Černín, Henrietta Chotková, Fanny Montenuovo nebo Moritz Lobkowicz. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 159.

²⁹⁵ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 22.

²⁹⁶ Citováno podle LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 144.

²⁹⁷ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 14.

²⁹⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 587.

²⁹⁹ Tamtéž, fol. 1096.

³⁰⁰ Tamtéž, fol. 1095.

Caroline (Lilly). „*Náš nový bicykl je výborný, hodně na něm jezdíme,*“³⁰¹ zmiňuje se v dalším dopise otci. Kolo bylo na Červené Lhotě nejrychlejším a nejjednodušším způsobem cestování a spojením s okolními vesnicemi a městečky. Marie zase otci píše o další oblíbené činnosti dětí, koupání, „*Chodíme se častou koupat, dnes jdeme s Lilly zase.*“³⁰²

Další zábavu nabízel oblíbený tenis. Tenisové kurty (a navíc i kroketové hřiště) měli k dispozici Schwarzenbergové na zámku v Čimelicích³⁰³ a v parku na Červené Lhotě je nechal vybudovat také princ Johann Schönburg-Hartenstein. Celá rodina jimi byla nadšená. Lilly píše svému otci „*Carl nám napsal, že tenisové hřiště je velmi dobré a tvrdé jako silnice. Těším se, že si se mnou také zahraješ.*“³⁰⁴ V červenci 1919 znovu chválí nové hřiště, na kterém si již stihla zahrát. „*Před několika dny jsme poprvé hráli tenis. Tenisové hřiště je velmi dobré a tvrdé.*“³⁰⁵ „*Hrajeme hodně tenis, ale bohužel pořád prší,*“ píše druhá nejstarší dcera Ernestine.³⁰⁶ Tenis patřil k nejoblíbenějším činnostem dětí, v dopisech rodičům ho velmi často zmiňují. Nejmladší Sophie si jako dárek k biřmování přála novou tenisovou raketu.³⁰⁷ Kromě Červené Lhoty ho celá rodina hrála také na návštěvě u tety Fanny Černínové v Chudenicích³⁰⁸, nebo na turnajích pořádaných v nedaleké Kamenici na Lipou. Carl Schönburg-Hartenstein byl v dospělosti členem zdejšího tenisového klubu.³⁰⁹

Děti také toužily po tom, aby měly loďku, na které by mohly plout po rybníku. Princ Johann se ale obával, že by mohly přepadnout a utopit se. Nakonec souhlasil, až když Peterovi jeden ze sloužících vyrobil vor, který Johann považoval ještě za nebezpečnější, takže raději povolil dětem loďku.³¹⁰

³⁰¹ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 8, fol. 71.

³⁰² Tamtéž, sign. VA 2, kart. 9, fol. 812.

³⁰³ ŠKUTINA, Vladimír. Český šlechtic František Schwarzenberg, str. 56.

³⁰⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönburg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 9, fol. 577.

³⁰⁵ Tamtéž sign. VA 2, kart. 8, fol. 71.

³⁰⁶ Tamtéž, fol. 386.

³⁰⁷ Tamtéž, fol. 846.

³⁰⁸ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 9, fol. 577.

³⁰⁹ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 27, fol. 242.

³¹⁰ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 14.

Do světa dětí patřily také hračky. Ty byly buď jen zábavné (jako například míč, obruč), nebo se jednalo o zmenšeniny předmětů z běžného života (nádobí, nábytek, vozík apod.) či zvířat. Od dob osvícenství byla u hraček zdůrazňována také užitečnost, kromě zábavy měly přinést dítěti také poučení a měly rozvíjet jeho dovednosti. K dětství dívek patřily především panenky. Chlapci měli dřevěné vozíky, koníky, figurky vojáčků.³¹¹ S postupem času a technického pokroku přibývaly v dětských pokojích nové mechanické hračky: napodobeniny vozíků, automobilů až po elektrický vláček.³¹² Dřevěný vozík s koníkem, dřevěný mlýnek, bubínek, panenka, to vše byly hračky, které kněžna Paulína ze Schwarzenbergu kupovala pro své děti (jak dokazují položky v jejím peněžním deníku).³¹³ Podobné hračky bychom našli u všech šlechtických dětí. Někdy byl jejich výběr účelný. Emanuel Mensdorff-Pouilly své syny obdarovával věcmi, které je měly směřovat k jejich budoucí vojenské kariéře, kterou pro ně plánoval. Jeho dárky pro syny byly uniforma, kůň nebo jezdecká výstroj.³¹⁴

Děti byly vynalézavé a i bez hraček se dokázaly zabavit samy pomocí nejrozumnějších her a zábav. Velmi oblíbená byla hra na indiány, kterou zřejmě inspirovala četba dobrodružných knih. Během pobytu u příbuzných na zámku Wallerstein byla tato hra oblíbenou zábavou Petera Schönburga a jeho bratranců a sestřenic Ledeburových, kdy za hlasitého pokřiku „přepadali“ ostatní členy příbuzenstva v zámeckém parku.³¹⁵ Na indiány si hráli také bratři Johanny von Herzogenberg, ona sama ale byla ze hry vyloučena, protože byla dívka.³¹⁶ Společně s bratry si v části zahrady, kterou dostali k dispozici na hraní, postavili domek na stromě, na jehož stavbu si koupili ze svého kapesného hřebíky a neváhali si půjčit nářadí od zahradníků.³¹⁷

³¹¹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti, str. 187.

³¹² Tamtéž, str. 188.

³¹³ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 161.

³¹⁴ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty, str. 134.

³¹⁵ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 4.

³¹⁶ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 43.

³¹⁷ Tamtéž, str. 42-43.

Šlechtické děti chovaly domácí zvířata, o která se sami staraly, aby se tím naučily zodpovědnosti. Karel VI. a František Schwarzenbergové měli na zámku v Čimelicích želvy a každý z chlapců měl také svou vlastní kozu. Sourozenci Jan, Karel a Sidonie z janovické větve Nádherných měli každý svého psa, o kterého se museli také starat.³¹⁸ Peter a Sophie Schönbürgovi chovali na statku nedaleko Červené Lhoty své vlastní králíky, které chodili krmit.³¹⁹ Děti se o svá zvířata zajímaly i když nebyly právě doma. Sophie se v dopise otci ptá, jestli už má její králíček mladé.³²⁰ Peter měl na starost také psa Rolfa, kterého si navzdory zákazům matky bral k sobě do postele.³²¹ V době, kdy byl Peter ve škole, se o něj starala jeho bývalá chůva Dája a Peter ve svých dopisech ze školy pozdravuje nejen všechny na Červené Lhotě, ale speciálně i Rolfiho.³²² Jeho bratr Louis Alexander choval myši, nejstarší Caroline si nechala postavit holubník a koupila si holuby. „*Můj holubník je krásný, nechám si ho natřít na zeleno. Včera jsem si koupila dva páry holubů,*“ píše otci.³²³ „*Mým holubům se daří dobře, dnes si koupím další dva páry.*“³²⁴

Pro chlapce byl krok k dospělosti, když mohli začít chodit na lov. Loveckou sezónu si šlechtická společnost užívala především v létě a na podzim a byla součástí pravidelného ročního rytmu. „*Carl už byl dvakrát na lovu, ale nic nezastřelil,*“³²⁵ píše Caroline Schönbürgová otci. Lov se jejím bratrům Carlovi a Louisovi stal celoživotním koníčkem, v roce 1933 podnikli společně loveckou expedici do Afriky.³²⁶

V pravidelném režimu dne mělo své místo také stolování. Děti jedly se svými rodiči a společné stolování je mělo naučit společenským pravidlům a etiketě. Všechno, včetně rozsazení u stolu, mělo svůj řád. U hlubockých Schwarzenbergů

³¹⁸ WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy, str. 29.

³¹⁹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 13.

³²⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönbürg-Hartenstein, sign. VA 2, kart. 8, fol. 909.

³²¹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 20.

³²² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Schönbürg-Hartenstein, sign. VB 2, kart. 23, fol. 421.

³²³ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 8, fol. 71.

³²⁴ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 9, fol. 970.

³²⁵ Tamtéž, sign. VA 2, kart. 8, fol. 71.

³²⁶ Tamtéž, sign. VA 2, kat. 27, fol. 103.

v rodině Josefa a Paulíny jedly děti společně s rodiče od pěti let. Do té doby stolovaly ve svém pokoji s guvernantku či chůvou. (Výjimku měl nejstarší syn Jan Adolf, který směl jíst s rodiči a staršími sestrami už od svých tří let.) Zasednout k rodinnému stolu mohlo dítě teprve tehdy, když si osvojilo základní pravidla chování u stolu.³²⁷ Podobné zásady byly dodržovány i v ostatních šlechtických rodinách. Společné jídlo mělo svá pravidla i pokud rodina pobývala ve svém venkovském sídle, i když tady nebylo výjimkou jisté uvolnění, pokud se nejednalo o slavnostní oběd či večeři s hosty. Další možností, jak připravit děti na společenský život byly dětské bály.³²⁸ Na nich se děti ze šlechtických rodin seznamovali se svými vrstevníky z rodin na stejné společenské úrovni.

Jak vypadalo jídlo v aristokratické rodině podrobně popisuje Peter Schönbürg. *„Dobu oběda a večeře komorník ohlašoval na zvon, který visel u vchodu do zámku. Toto vyzvánění bylo slyšet daleko. Jakmile jsem zaslechl zvuk zvonku, spěchal jsem si umýt ruce, obléknout si sako a běžel jsem do salonu, který byl vpravo od jídelny, vybavený nábytkem z osmnáctého století a byl salonem mé matky. Potom komorník Joe otevřel obě křídla dveří do jídelny a ohlásil ‚Vaše Jasnosti, podává se oběd (nebo večeře).‘ Můj otec nabídl matce rámě, matka se do něj zavěsila a společně vešli do jídelny. Pokud byli mí bratři doma, doprovodil jí nejstarší z nich, otec pak šel s nejstarší sestrou na začátku procesí, zbytek nás pak vcházel za nimi v určeném pořadí. Moje matka měla své místo u stolu uprostřed, otec měl to své naproti ní. Nejstarší bratr seděl po matčině pravici, druhý nejstarší po její levici. Po pravici mého otce seděla nejstarší sestra, po jeho levici druhá nejstarší. Tento zasedací pořádek se měnil pouze když jsme měli hosty, kteří byli usazováni s ohledem na jejich postavení a věk. Potom Joe a další pomocný sluha servírovali jídlo, vždy nejprve mé matce. Celý servis, podnosy, mísy, nádobí i příbory, všechno bylo z nejroztomilejšího porcelánu a těžkého, leštěného stříbra. V létě na stole nechyběly květinové aranže. Tento způsob stolování jsme zachovávali navzdory inflaci v poválečných letech, kdy jsme měli tak málo peněz, že mi rodiče nemohli koupit ani druhý pár bot. (...) Po jídle jsme se shromáždili ve velké hale s klenutým stropem.*

³²⁷ LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál, str. 162.

³²⁸ Tamtéž, str. 162.

Tato místnost, zařízená ve stylu italské renesance, byla otcovou pracovnou. Servírovala se káva a dospělí kouřili.“³²⁹

Stejně jako dnešní děti se i malí aristokraté těšili na Vánoce. Tyto svátky patřily k výjimečným událostem nejen díky dodržování tradic a sváteční atmosféře, ale také proto, že byly příležitostí, kdy se rodina mohla sejít pohromadě. V aristokratických rodinách se i ve 20. století dodržovaly tradiční katolické rituály, především účast na půlnoční mši. Kromě rodinné oslavy probíhala na zámcích a v palácích i oficiální část oslav pro služebnictvo, které bylo považováno za širší část „rodiny“. I v méně bohatých rodinách jako byli Herzogenbergové bylo součástí tradičních rituálů několik stromečků obklopených dárky - jeden pro děti, další pro rodiče a jeden také pro služebnictvo.³³⁰

Vánoce na Červené Lhotě měly téměř kouzelnou atmosféru. *„Jídelna měla vysoký klenutý strop a stromek se téměř dotýkal stropu. A kromě toho, že byl celý ozdobený zářivými ozdobami, na něm byly i opravdové svíčky, svítily a jiskřily. Dodnes si pamatuju vůni hořícího vosku kombinovanou s výraznou vůní stromečku. Slavili jsme svátky na Štědrý den, ne na Boží hod. Celý den jsem se těšil na chvíli, kdy se pomalu otevrou dveře do jídelny a moje rodina a já budeme moct vstoupit dovnitř. Uvnitř na nás všechny čekal malý stůl, na kterém byly naaranžované naše dárky. (Jediný dárek, na který si vzpomínám, byla teplá vlněná čepice, která ale nepříjemně kousala.) Předpokládám, že dárky musely být skromné, protože jsme na tom nebyli s penězi dobře. Ale tehdy jsme to tak nevnímali. Naše malé stolečky přetékaly dárky, bylo jich opravdu hodně. Když jsme my děti měly své dárky, bylo dovnitř pozváno i služebnictvo. Moje matka dala každému zvlášť obálku, která obsahovala nějaké peníze, a druhý dárek, většinou něco jako svetr, nebo šálu. Ženy udělaly pukrle a muži se uklonili, každý jí řekl, ‚Děkuji Vám, Vaše Jasnosti.‘ Moje matka se celou dobu rozpačitě usmívala. Z nějakého důvodu mě tento rituál přiváděl do rozpaků, ačkoliv jsem byl jen tichý svědek.“*³³¹

Někdy však byly vánoční prázdniny tak krátké, že se dětem nevyplatilo jet na svátky domů a trávily je u příbuzných ve Vídni nebo na Wallersteinu.

³²⁹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 18.

³³⁰ HERZOGENBERG, Johanna von. Z mého života, str. 48-49.

³³¹ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 20-21.

Svět dětí na šlechtických sídlech tvořilo nejen prostředí, které je obklopovalo, ale také lidé, se kterými se děti vídaly. Obojí mělo vliv na formování dětské osobnosti. Stejně jako dnes patřily k jejich životu jak pravidelné rituály, které byly v rodinách totožné (katolické rituály, rituály spjaté s určitým ročním obdobím), tak konkrétní zvyky v rámci jedné rodiny. Do dětského světa zasahovaly i jednotlivé výrazné události. Většinou byly spjaté s rodinným životem (svatby, narození, úmrtí). Mohly to však být také významné události, které se dotýkaly většího okruhu lidí a ovlivňovaly dějiny (politické události, války a účast rodinných příslušníků v nich, emigrace).

Závěr

V průběhu 19. a počátkem 20. století můžeme při srovnání výchovy ve šlechtických rodinách pozorovat určité vývojové tendence, které jsou společné. V první třetině 19. století je to především přístup rodičů k dětem a jejich vzájemný blízký vztah, který byl ovlivněn Jeanem Jacquesem Rousseauem a který se pro toto období projevil ve všech zmiňovaných rodinách (hlubočtí Schwarzenbergové, Mensdorffové-Pouilly, Metternichové). Je tak důkazem popularity jeho spisů v aristokratickém prostředí. Aristokratky se více zajímaly o své děti, osobně dohlížely na jejich růst, výchovu a vzdělání. Některé z nich, jako Paulína ze Schwarzenbergu, dokonce děti osobně učily. Na rozdíl od předchozího století, které vyžadovalo od žen především reprezentativní roli, se v 1. polovině 19. století stala žena také „ochránkyní rodinného krbu“. Mateřství a mateřská láska se staly společensky uznávanou hodnotou. Tento postoj a rousseauovské ideály se promítly i do vztahů otců, kteří se zajímali o své děti a jejich vývoj a výchovu. Známým příkladem milujícího a starostlivého otce je Klemens Metternich, ale ve své době nebyl výjimkou. (Stejně tak se své rodině věnovali i Josef II. ze Schwarzenbergu nebo Emanuel Mensdorff-Pouilly.)

V druhé polovině 19. století se tento vztah mění a v některých rodinách (např. následující dvě generace Mensdorffů-Pouilly) se projevuje větší odstup mezi rodiči a jejich dětmi a je kladen důraz na povinnosti a disciplínu. V jiných rodinách (Schönburg-Hartensteinové) navzdory přísnosti výchovy zůstávají vztahy srdečné. Blížší vztah mezi rodiči a dětmi se vyvíjí především ve 20. století, kdy se dítěti dostává více pozornosti a prostoru, i když stále s vědomím povinnosti a rodinné soudržnosti (jak je vidět na příkladu Herzogenbergů).

Druhá polovina 19. století je také obdobím, kdy šlechtické rodiny opouštějí tradiční model domácího vyučování a jejich synové studují na veřejných školách jako privatisté. Výuka odpovídá osnovám gymnázií se zachováním určité exkluzivity soukromého vzdělání (především díky rozšířené výuce několika cizích jazyků, hudby, nebo tance). Aristokracie si postupně uvědomuje důležitost odborného vzdělání. Synové z urozených rodin získávají vzdělání na univerzitách, aby jako

budoucí majitelé rozsáhlých pozemkových držav měli potřebné znalosti pro jejich správu, nebo právní vzdělání pro politickou kariéru.

Teprve ve 20. století se členové šlechtických rodin vzdělávají na školách jako běžní studenti. V některých konzervativních rodinách (například Sternbergové, Schwarzenbergové) však trend domácí výuky pokračuje i v 1. polovině 20. století.

Koncem 19. století také mizí model přizpůsobení výchovy poslání, který se v některých rodinách objevoval. Budoucnost členů rodiny už neurčuje rozhodnutí rodičům a to, v jakém pořadí se děti narodí. (V některých rodinách se často objevuje model nejstaršího syna jako dědice majetku, mladších synů určených pro diplomatickou službu či pro armádu a někdy také pro církevní kariéru). Jejich výchova se tím přibližuje běžnému vzdělání, které bylo dostupné i pro ostatní členy společnosti.

Změny zasáhly na počátku 20. století také výchovu dívek, které získaly možnost studia na gymnáziu či univerzitě a nebyly tak nucené se co nejrychleji vdát. V 19. století totiž bylo dívčí vzdělání v aristokratických kruzích omezeno na domácí výchovu a klášterní školu. I přes nové možnosti sebeuplatnění a vzdělání tak zůstávají vysokoškolsky vzdělané šlechtičny (Marie Desfours-Walderode, Aloisie Alexandra Schönburg-Hartensteinová, Johanna von Herzogenberg) spíše výjimkami.

Co se však během sledovaného období nemění, je kosmopolitní zaměření výchovy, které se odráží především ve výuce a znalosti jazyků. Od poloviny 19. století, v některých případech dokonce i v dřívějším období, se v některých rodinách (Schwarzenbergové, Sternbergové) při výběru učitelů, škol i vyučovaných jazyků projevuje národnostní aspekt a zaměření se i na české prostředí, které bylo důkazem jejich patriotismu.

Zemský patriotismus se projevuje i ve znalosti češtiny, která se v rodinách objevuje ve 2. polovině 19. století jako jazyk rovnocenný němčině. Další jazyky - angličtina nebo italština - podléhaly v 19. století určitým módním vlnám, zatímco francouzština měla své stálé místo ve výuce. Francouzština byla „lingua franca“ po celé 19. století. Měla své místo při konverzaci v salónech, v korespondenci i denících. Její pozice slábne až v poslední třetině 19. století, kdy vzrůstá obliba angličtiny. Plynulé zvládnutí francouzštiny však nadále zůstává znakem vzdělanosti i během 1. poloviny 20. století.

Typickou součástí výchovy byly také poznávací cesty. Ty mladým šlechticům a šlechtičnám nabízely možnost rozšířit své obzory, prověřit své znalosti v praxi,

dále prohlubovat své poznatky a především vyzkoušet si v praxi jazykové znalosti. Počátkem 19. století byly tyto cesty za vzděláním výsadou nejvyšších vrstev, postupně ale móda cestování pronikla i do středních vrstev a stala se součástí životního stylu.

Také chůvy, které měly na starost děti od narození do šesti let než začala jejich výuka, byly stálou a tradiční součástí aristokratických domácností. Nevymizely z ní ani v 1. polovině 20. století, stejně jako domácí učitelé. Chůvy a domácí učitelé byli dobře honorováni, pokud s nimi byli jejich zaměstnavatelé spokojeni, zůstávali v rodinách delší dobu a měli na starost postupně i několik sourozenců. Často se stávalo, že se se svými svěřenci stýkali i v době jejich dospělosti. Kvalitní pedagogy si šlechtické rodiny mezi sebou doporučovaly. Být vychovatelem ve šlechtické rodině bylo považováno za čest, touto zkušeností prošly i některé významné osobnosti (J. E. Purkyně, F. Palacký, B. Smetana, K. Čapek).

Důležitým rysem výchovy šlechtických dětí je důraz na historii rodiny a pohled na její členy jako na součást posloupnosti, která sahá do minulosti a má být zachována. Vědomí vlastního místa ve světě a odpovědnosti na základě povědomí o předcích a dějinách rodiny bylo a je nejen součástí výchovy, ale i obecně toho, co to znamená být členem šlechtické rodiny.³³² Vliv na výchovu mělo také prostředí, ve kterém se děti pohybovaly. Rodinné paláce a sídla plná obrazů předků podporovaly pocit historické kontinuity a výchovu k zachování tradic.

Doklady toho, jak rychle probíhaly změny přístupu k výchově na přelomu 19. a 20. století, je možné sledovat na rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina. Mezi jeho nejstarší dcerou Caroline (nar. 1899) a nejmladší dcerou Sophií (nar. 1917) byl věkový rozdíl osmnáct let. Nejstarší Caroline nikdy nechodila do školy, její výuka probíhala doma pod vedením domácí učitelky. Jak se o ní zmiňoval její nemladší bratr Peter, podle jeho názoru „*byla vychovávána ve stylu 19. století s vědomím, že žena má jen tři možnosti - provdat se, zůstat žít doma s rodiči, nebo odejít do kláštera.*“³³³ Mladší dcery i synové prince Johanna studovali na internátních školách v Německu a Rakousku. Jedna z jeho mladších dcer Aloisie Alexandra si navzdory tomu, že to její rodiče neschvalovali, prosadila studium na mnichovské univerzitě. Získala tak moderní vzdělání, které později uplatnila jako učitelka.

³³² SCHWARZENBERG, Karel Jan. Knížecí život, str. 18.

³³³ SCHOENBURG, Peter. Memoirs, str. 5.

V této rodině sice vládl řád a přísná pravidla, nijak se to nepromítlo do vztahů mezi jejími členy. Princ Johann a jeho manželka byli vytiženi povinnostmi spojenými s postem velvyslance a jeho manželky. I když neměli dostatek času na to, aby se svým v dětem přímo věnovali, přesto se zajímali o jejich výchovu (pokud byli od dětí vzdáleni, tak alespoň prostřednictvím dopisů). Teprve ve 20. letech po Johannově penzionování měla rodina více příležitostí trávit čas společně. Především dvě nejmladší děti považovaly za svůj domov Červenou Lhotu, kde rodina od roku 1920 žila. Jejich starší sourozenci byli oproti tomu zvyklí na život ve velkoměstech (Bukurešť, Londýn, Řím) a nové prostředí si příliš neoblíbili. Všechny děti své rodiče, především otce, obdivovaly, byl pro ně vzorem, kterému se chtěly vyrovnat. O tom, že vzájemné vztahy byly srdečné, svědčí i rodinná korespondence. Rodiče a děti si v dopisech vzájemně tykali a oslovovali se přezdívkami či zdobnělinami jmen. V případě této rodiny tedy nemůžeme mluvit o odstupu či rezervovanosti, bylo tomu právě naopak.

Princ Johann, bývalý velvyslanec Rakousko-Uherska, se s moderním světem vyrovnával jen těžko. Odmítal přijmout změny, které přicházely, a snažil se proti nim bránit dodržováním starých zvyklostí. Jeho děti se však dokázaly přizpůsobit měnícímu se světu. Ačkoliv rodina patřila mezi aristokracii, uzavřely některé Johannovy děti sňatky i mimo svou vrstvu.

U všech trendů a společných rysů výchovy nemůžeme očekávat jejich obecnou platnost, kterou by bylo možné vztáhnout na všechny aristokratické rodiny. Je to dáno tím, že výchovu v každé rodině - kromě určitých dobových zvyklostí - tvoří především osobnosti, které jsou její součástí a mají na ni vliv ve stejné míře jako obecné tendence, a také z důvodu malého vzorku zkoumaných šlechtických rodin.

Aby byla potvrzena (či vyvrácena) platnost vysledovaných jevů, bylo by je třeba prozkoumat a doložit na příkladech většího množství aristokratických rodin. Tato práce je sondou do výchovy pouze některých aristokratických rodin a tvoří základní přehled, který je možné v budoucnu dále rozšiřovat a prohlubovat.

Prameny a literatura

Archivní prameny:

Státní oblastní archiv v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec:

Fond: Rodinný archiv Schönburg-Hartensteinů

Přijatá korespondence Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 2, kart. 8.

Přijatá korespondence Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 2, kart. 9.

Deníkové záznamy Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 5, kart. 13.

Přijatá korespondence Sophie Schönburg-Hartensteinové, sign. VB 2, kart. 23.

Přijatá korespondence dětí Johanna Schönburg-Hartensteina, sign. VA 2, kart. 27.

Státní zámek Červená Lhota:

Fotoalba, sign. CL 101/4/1-58, CL 101/1/1-37

Album kreseb CL 100/47-64

Samostatně neinventarizované fotografie

Portrét Paulíny ze Schwarzenbergu od neznámého autora

Vydané prameny:

- CLARY-ALDRINGEN, Alfons. *Vůně vzpomínek. Kníže Clary-Aldringen vypráví o „starých zlatých časech“*. 1. vydání. Praha, 2002.
- DUJKOVÁ rozená Bubna-Litic, Eleonora. *Vzpomínání*. Praha, 2009.
- HERZOGENBERG, Johanna von, *Z mého života*, Ústí nad Labem 2002.
- LENDEROVÁ, Milena, PLŠKOVÁ, Jarmila (eds.). *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*. 1. vydání. Praha, 2006.
- LOBKOWICZ, Erwein. *Vzpomínky na monarchii*. 1. vydání. Praha, 1997.
- METTERNICH, Pauline. *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*. Paris, 1924.
- METTERNICHOVÁ, Tatiana. *Svědectví o neobyčejném životě*, 1. vydání, Praha, 1992.
- SCHOENBURG, Peter. *Memoirs*. New York, 2001.

- SCHWARZENBERG, Karel Jan. *Knížecí život. Rozhovor s Karlem Hvížd'adou*, 1. vydání. Praha, 1997.
- STERNBERGOVÁ, Cecilia. *Cesta. Paměti české aristokratky*. 1. vydání. Praha, 1996.

Literatura:

- BADALOVÁ, Marie a kol. *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*. 1. vydání. České Budějovice: Národní památkový ústav - územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2008.
- BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Historický ústav Jihočeské univerzity. 1. vydání. České Budějovice, 2005.
- BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost: Česká šlechta v druhé polovině 19. století*. In: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.). *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Praha, 2002, str. 116-120.
- BEZECNÝ, Zdeněk. *Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty ve 2. polovině 19. století*. In: BINDER, Harald, KŘIVÁKOVÁ, Barbora, VELEK, Luboš (eds.). *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. *Práce z dějin vědy* sv. 11. Praha 2003, str. 557-561.
- BEZECNÝ, Zdeněk. *Akademie hraběte Straky - pokus o český Eton?*. In: BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav (eds.). *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha, 2004, str. 145-148.
- BOCKOVÁ, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku po současnost*. 1. vydání. Praha, 2007.
- BŮŽEK, Václav, KRÁL, Pavel (ed.). *Paměť urozenosti*. 1. vydání. Praha, 2007.
- CZERNIN, Monika. *Žila jsem příliš krátce. Fascinující život hraběnky Nory Kinské*. 1. vydání. Brno, 2007.
- DROCÁR, Jan. *Jak jsme si zrušili šlechtu*, [online], 4. 4. 2006, [cit. 20. 6. 2011], dostupné na internetu: <http://www.historickaslechta.cz/jak-jsme-si-zrusili-slechtu-id2009090060-19>.
- EFMERTO VÁ, Marcela. *České země v letech 1848-1918*. 1. vydání. Praha, 1998.
- FERGUSON, Charles A. *Diglossia*. In: *Word*, 15, 1959, str. 325-340.

- GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. 1. vydání. Praha-Litomyšl, 1998.
- GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun. Místodržící českého království*. 1. vydání. Praha, 2007.
- GLASSHEIM, Eagle. *Noble nationalists: the transformation of the Bohemian aristocracy*. Harvard university press: Cambridge, London, 2005.
- GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. 1. vydání. Praha, 2006.
- HALÍŘOVÁ, Martina (ed.). *Od početí ke školní brašně*. 1. vydání. Pardubice, 2008.
- HAMANNOVÁ, Brigitte. *Bertha von Suttner. Život pro mír*. 1. vydání. Praha, 2006.
- HAMANNOVÁ, Brigitte. *Alžběta. Císařovna proti své vůli*. 1. vydání. Praha, 1997.
- HAMANNOVÁ, Brigitte. *Rudolf Habsburský - princ rebel*. 2. upravené vydání. Praha, 2006.
- HAMANNOVÁ, Brigitte. *Hitlerova Vídeň. Diktátorova uřednická léta*. 1. vydání. Praha, 1999.
- HAZDRA, Zdeněk. *Zdeněk hrabě Bořek-Dohalský z Dohalic - osud jednoho šlechtice (1900-1945)*. In: Moderní dějiny, sv. 12. Praha, 2004, str. 173-212.
- HAZDRA, Zdeněk. *Šlechtici demokracie: František, Antonín a Zdeněk Bořek-Dohalští*. In: Tereziánské listy, sv. 35. Památník Terezín, 2007, str. 60-83.
- HAZDRA, Zdeněk. *Antonín hrabě Bořek-Dohalský z Dohalic (1889-1942). Šlechtic, kněz, vlastenec*. In: MAREJ, Pavel, HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno 2006, str. 374-387.
- HAZDRA, Zdeněk. *„Mnichovské dny“ jako milník ve vztahu šlechty a novodobé české společnosti*. In: HAZDRA, Zdeněk, VLČEK, Lukáš (eds.). *Mnichov 1938 a česká společnost, sborník z mezinárodního sympozia k 70. výročí mnichovské dohody. Ústav pro studium totalitních režimů*. Praha, 2008, str. 37-52.
- HAZDRA, Zdeněk. *Česká šlechta v časech nacistické okupace (malé zamyšlení)*. In: HAZDRA, Zdeněk (ed.). *Válečná prožitky české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945), sborník ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Ústav pro studium totalitních režimů*. Praha, 2009, str. 33-50.

- HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. 1. vydání. Praha, 2010.
- HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Milan, MAUR, Eduard, STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990.
- KRŠKA, Ivan. MUDr. Marie Desfours-Walderode. In: LAPÁČEK, Jiří (ed.). *Sborník Státního okresního archivu Přerov*. Přerov, 2005, str. 55-63. [online], [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu: <http://www.archives.cz/zao/prerov/home/publikace/assets/Sborni%CC%81k%202005.pdf>.
- LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu*. 1. vydání. Praha, 2004.
- LENDEROVÁ, Milena a kol. *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. 1. vydání. Praha, 2002.
- LENDEROVÁ, Milena ...a Bůh nás obdařil malou Pepičkou (Několik poznámek o mateřství v Čechách 18.–19. století). *Historický obzor* 11-12, 1997, s. 264-268.
- LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. 1. vydání. Litomyšl-Praha, 2006.
- LENDEROVÁ, Milena. «La mère nouvelle» ou l'éducation de l'enfant noble dans les Pays tchèques au debut du XIXe siècle. In: *Histoire, économie & société* 3/2007 (26e année), str. 145-155, [online], [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu: <http://www.cairn.info/revue-histoire-economie-et-societe-2007-3-page-145.htm>.
- LENDEROVÁ, Milena. „A ptáš se, knížko má...“ Dívčí a ženské deníky 19. století. 1. vydání. Praha, 2008.
- LENDEROVÁ, Milena. *Dívčí vzdělání v Čechách 19. století*, in: BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav (eds.). *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha, 2004, str. 375-384.
- LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*. 1. vydání. Praha, 2009.
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století*. 1. vydání. Praha, 1999.
- LENDEROVÁ, Milena, KOPIČKOVÁ, Božena, BUREŠOVÁ, Jana, MAUR, Eduard. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1. vydání. Praha, 2009.

- LIPPERT, Stefan. *Felix Fürst zu Schwarzenberg. Eine politische Biographie*. Stuttgart, 1998.
- MAŠEK, Petr. *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. 2. rozšířené vydání. Praha, 1999.
- MAUR, Eduard, VELKOVÁ, Alice (eds.). *Rodina a domácnost v 16.-20. století*, Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et historica, 2/2006. Studia historica, LX, 1. vydání. Praha, 2010.
- PAVLÁTOVÁ, Ludmila. *Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století*. In: Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, str. 59-64.
- PAVLÁTOVÁ, Ludmila. *Dvojí pojednání o výchově šlechtické mládeže koncem 18. a počátkem 19. století: Franz Josef graf von Kinsky a Ignaz Wildner von Mathstein*. In: Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, str. 59-64.
- POKORNÝ, Pavel. *Kněžna, která zastínila císařovnu. Paulina Metternich-Sándorová (1836-1921)*. In: Dějiny a současnost 4/2010, str. 22-25.
- POLÁČEK, Vít. *Kouzelný svět. Prostor, čas a postavy příběhu dětství v rodině prince Johanna Schönburg-Hartensteina*. Diplomová práce. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2010.
- SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk. *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*. 1. vydání. Praha, 2000.
- SÉVILLIA, Jean. *Poslední císař Karel Rakouský*. 1. vydání. Plzeň, 2010.
- SCHORSKE, Carl E. *Vídeň na přelomu století*. 1. vydání. Brno, 2000.
- SLABÁKOVÁ, Radmila. *Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie v 19. století (na příkladu Dietrichsteinů a Mensdorffů-Pouilly)*. In: Studie k sociálním dějinám 6, 2001, str. 275-285.
- SLABÁKOVÁ, Radmila. „*Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století?*“. In: Kateřina Bláhová (ed.) *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Praha, 2002, str. 102-115.
- STEKL, Hannes, WAKOUNIG, Marija. *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar-Böhlau, 1992.
- ŠKUTINA, Vladimír. *Český šlechtic František Schwarzenberg*. 2. vydání. Praha, 1990.
- ŠTAIF, Jiří. *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*. 1. vydání. Praha, 2005.

- ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. 1. vydání. Praha, 2007.
- ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Archivní pozůstalost rodu Mensdorff-Pouilly v Čechách a na Moravě*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 27, 1996, str. 117-125, [online], [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu:
http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/HIST27/Historica27_11.pdf.
- TRAKAL, Josef. *Strakova akademie*. In: Ottův slovník naučný, XXIV. díl. reprint původního vydání z roku 1906. Praha, 2001, str. 191-2.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vydání. Praha, 1982.
- VOCELKA, Karl, HELLER, Lynne. *Soukromý svět Habsburků. Život a všední dny jednoho roku*. 1. vydání. Plzeň, 2011.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* 1. vydání. Praha, 1996.
- VOTÝPKA, Vladimír. *Aristokrat. Život Zdeňka Sternberga*. 1. vydání. Praha, 2010.
- VOTÝPKA, Vladimír. *Příběhy české šlechty*. 1. vydání. Praha, 1995.
- VOTÝPKA, Vladimír. *Návraty české šlechty*. 2. vydání. Praha-Litomyšl, 2002.
- WAGNEROVÁ, Alena. *Sidonie Nádherná a konec střední Evropy*. 1. vydání. Praha, 2010.
- WITTLICHOVÁ, Lucie. *Sto let Strakovy akademie*. In: Dějiny a současnost 2/1997, str. 33-37.
- WÖLFLING, Leopold. *Z arcivévody hokynářem. Paměti habsburského arcivévody Leopolda Toskánského*. Rudná u Prahy, 1996.
- ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta rakouského císařství*. 1. vydání. Praha, 2006.
- ŽUPANIČ, Jan. *Vznik jednotné rakouské nobility*. in: Sborník archivních prací 56, 2006, str. 345-416.
- ŽUPANIČ, Jan, STELLNER, František. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. 1. vydání. Praha, 2001.
- ŽUPANIČ, Jan, HORČIČKA, Václav, KRÁLOVÁ, Hana. *Na rozcestí. Rakousko-Uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie*. 1. vydání. Praha, 2009.

Seznam obrazových příloh

- 1) Paulína Schwarzenbergová, neznámý autor, státní zámek Červená Lhota.
- 2) Josef II. ze Schwarzenbergu s dětmi Karolínou, Bertou a Bedřichem. Kresba Eleonory z roku 1814. Zdroj: LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu. 1. vydání. Praha, 2004, str. 163.
- 3) Sophie Mensdorff-Pouilly. Zdroj: ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století. 1.vydání. Praha, 2007, obrazová příloha.
- 4) Emanuel Mensdorff-Pouilly. Zdroj: ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století. 1.vydání. Praha, 2007, obrazová příloha.
- 5) Princ Johann Schönburg-Hartenstein. Státní zámek Červená Lhota, samostatně neinventarizováno.
- 6) Sophie Schönburg-Hartensteinová, rozená Oettingen-Wallerstein. Státní zámek Červená Lhota, samostatně neinventarizováno.
- 7) Zámek Červená Lhota, sídlo prince Johanna Schönburg-Hartensteina a jeho rodiny. Podoba z doby před poslední přestavbou. Oficiální stránky zámku Červená Lhota [online], [cit. 6. 7. 2011], <http://www.zamek-cervenahlota.eu/fotogalerie/archivni-fotografie/>.
- 8) Peter a Caroline Schönburg-Hartensteinovi. Státní zámek Červená Lhota, samostatně neinventarizováno.
- 9) Peter a Marie Schönburg-Hartensteinovi. Státní zámek Červená Lhota, samostatně neinventarizováno.
- 10) Starší děti Johanna Schönburg-Hartensteina. Státní zámek Červená Lhota, samostatně neinventarizováno.
- 11) Vysvědčení Carla Schönburg-Hartensteina z roku 1917. Státní zámek Červená Lhota, samostatně neinventarizováno.
- 12) Návštěva Johanna a Sophie Schönburg-Hartensteinových v Kalksburgu u Petera. Státní zámek Červená Lhota, inv. č. CL 101/2/52.
- 13) Peter Schönburg-Hartenstein. Státní zámek Červená Lhota, inv. č. CL 101/4/21.

- 14) Strakova akademie, [online], [cit. 6. 7. 2011], dostupné na internetu:
<http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=57470&newsid=57472&listid=73&tmplid=684>.
- 15) Johanna von Herzogenberg na své promoci. Zdroj: Hezogenberg Johanna von, Z mého života, Ústí nad Labem, 2002, obrazová příloha.
- 16) Sourozenci Jan, Karel s Sidonie Nádherní z Borutína s matkou Amélií. Zdroj: WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy. 1. vydání. Praha, 2010, obrazová příloha.
- 17) Sourozenci Jan, Karel a Sidonie Nádherní z Borutína. Zdroj: WAGNEROVÁ, Alena. Sidonie Nádherná a konec střední Evropy. 1. vydání. Praha, 2010, obrazová příloha.

Obrazové přílohy

Obr.1: Paulína ze Schwarzenbergu.

Obr. 2: Josef II. ze Schwarzenbergu s dětmi.

Obr. 3: Sophie Mensdorff-Puilly.

Obr. 4: Emanuel Mensdorff-Puilly (1809).

Obr. 5: Johann Schönburg-Hartenstein.

Obr. 6: Sophie Schönburg-Hartesteinová.

Obr. 7: Zámek Červená Lhota. Neogotická podoba z doby před poslední přestavbou (1902-1910).

Obr. 8: Caroline a Peter Schönburg-Hartensteinovi.

Obr. 9: Marie a Peter Schönburg-Hartensteinovi.

Obr. 10: Starší děti Johanna Schönburg-Hartesteina v roce 1904 (zleva Ernestine, Caroline s Marií a Carl).

Katalog-Nr. 29.

Jahres-Zeugnis.

Karl Prinz v. Schönburg-Hartenstein
 geboren am *23. Dezember 1901* zu *Bukarest* in *Rumänien*,
 katholischer Religion, Schüler der *fünften* Klasse, erhält hiedurch über
 das Schuljahr *1917/18* nachstehendes Zeugnis:
 Betragen: *gut*

Gegenstände	Leistungen	Gesamterfolg
Religionslehre.....	<i>gut</i>	Der Schüler ist geeignet, in die nächste Klasse aufzusteigen.
Deutsche Sprache (als Unterrichtssprache)	<i>gut</i>	
Lateinische Sprache.....	<i>genügend</i>	
Griechische Sprache	<i>genügend</i>	
Geschichte und Geographie.....	<i>genügend</i>	
Mathematik.....	<i>gut</i>	
Naturgeschichte (<i>Miner. u. Bot.</i>)	<i>genügend</i>	
Physik.....	_____	
Philosophische Propädeutik	<i>genügend</i>	
Italienische Sprache	_____	
Französische Sprache	<i>genügend</i>	
Turnen	_____	
Freie Lehrgegenstände:		
Instrumentalmusik.....	<i>gut</i>	
Gesang	_____	
Stenographie	_____	
Zeichnen	_____	

Zahl der versäumten Lehrstunden: _____ ; davon ohne Rechtfertigung: _____

Feldkirch, am *19. September* 1918.

Th. Nollé P.T.,
 Direktor.

Th. Nollé P.T.,
 Klassenvorstand.

Dieses Zeugnis ist zufolge hohen Ministerial-Erlasses vom 17. Mai 1898, Z. 10531, den Zeugnissen von Staats-Gymnasien gleichzuhalten.

Notenskala.

Betragen	sehr gut	gut	entsprechend	nicht entsprechend
Fortgang	sehr gut	gut	genügend	nicht genügend

Wien. K. k. Schulbuchverlag. — Buchdruckerei Karl Gotschek. — 15816.

Obr. 11: Vysvědčení Carla Schönburg-Hartesteina z internátní školy Stella Matutina ve Feldkirchu z roku 1917/1918.

Obr. 12: Johann Schönburg-Hartestein na návštěvě u syna Petera ve Freistadtu v říjnu 1932.

Obr 13: Peter Schönburg-Hartenstein v roce 1936.

Obr. 14: Strakova akademie.

Obr. 15: Johanna von Herzogenberg na své promoci s rodiči a sourozenci.

Obr. 16: Sourozenci Jan, Karel a Sidonie Nádherní z Borutína s matkou Amélieí v roce 1896.

Obr. 17: Sourozenci Jan, Karel a Sidonie Nádherní z Borutína v roce 1909.